

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXII. ÉVFOLYAM

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

II. péld.

LXXII. ÉVF. 1. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1956. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1956

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, CSÚRY ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TARNAI ANDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, HOLL BÉLA könyvtáros, Vác, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VIRÁGH RÓZSA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHNELLER KÁROLY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, tudományos kutató, BERKOVITS ILONA tudományos kutató, BEREZKY LÁSZLÓ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BELIA GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	202
<i>Borsa Gedeon</i> : Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis.....	287
<i>Borsa Gedeon</i> : A Könyvvalap tervei. — Zur Frage der Depositenzentrale.....	28
<i>Bruckner János</i> : A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár. — Die josephinische Kulturpolitik und die Budapester Universitätsbibliothek	112
<i>Csüry István</i> : Nagy könyvtáraink raktározási problémái. — Die Magazinierungsprobleme unserer grossen Bibliotheken	15
<i>Jánszky Lajos</i> : A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon. — The Problems and Tasks of Technical Documentation in Hungary...	101
<i>Kovács Máté</i> : A magyar könyvtári törvény alapelve, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. — The Aims, Basic Principles and Cultural Significance of the Hungarian Library Law	181
<i>Maller Sándor</i> : A nemzetközi kiadványcsere. — The International Exchange of Publications.....	273
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár fejlődése és munkája a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezése óta. — La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	217
<i>Szentmihályi János</i> : A könyvtári tájékoztatás módszereiről. — Aspects of Reference-Work in University and Research Libraries	1
<i>Tarnai Andor</i> : Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. — Daniel Fischer und der Plan der ersten ungarländischen Zeitschrift	32
KISEBB KÖZLEMÉNYEK	
<i>Bertók Lajos</i> : Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból	251
<i>Borsa Gedeon</i> : Adatok a XVIII. századi kismartoni nyomdáról	138
<i>Busa Margit</i> : Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához	61
<i>Busa Margit</i> : Postás vagy lapkihordó kézbesítette a „Pesti Magyar Ujságot”?	144
<i>Busa Margit—Virág Rózsa</i> : Érdekes sajtóhibák	63
<i>Csapodi Csaba</i> : Vörösmarty Mihály könyvtára	65
<i>Durzsa Sándor</i> : Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához	246
<i>Hankiss Elemér</i> : Don Quijote	304
<i>Hernády Ferenc</i> : Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez.....	253
<i>Hernády Ferenc</i> : Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Aurora szerkesztőjéhez	64
<i>Holl Béla</i> : Adalékok a Káldi Biblia történetéhez	52
<i>Holovics Flórián</i> : Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja.....	254
<i>Kókay György</i> : Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az Ephemerides Budenses szerkesztőjéhez	58
<i>Kostyál István</i> : Festetics György könyvtárosi instrukciója	299
<i>Kumorovitz L. Bernát</i> : II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után ottrekedt Corvinák ügyében	294
<i>Marosi Éva</i> : Forradalmi ponyva 1942-ből	313
<i>Soltész Zoltánné</i> : A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdszei	230
<i>Stoll Béla</i> : A Kelecsényi-énekeskönyv	296
<i>Szekeres Margit</i> : Az ötves mesterségről való vetélkedés — Felvinczy György ismeretlen műve	139
<i>D. Szemző Piroška</i> : Tevan Andor és a magyar könyvművészet	68
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Adalék a XVII—XVIII. századbeli nyomtatványok meghatározásához.....	51
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Megtévesztő adatok régi magyar könyvekről.....	50
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása?.....	244

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új, könyvtári vonatkozású ajánlásai	338
<i>Csapodi Csaba</i> : A földrajzi katalógus a könyvtár katalógus-rendszerében.....	324
<i>Csúry István</i> : Könyvtárközi együttműködés Debrecenben	153
<i>Dezsényi Béla</i> : Hírlapgyűjtés Franciaországban	264
<i>Durzsa Sándor</i> : Ankét a tájbibliográfiák készítéséről	87
<i>Goriupp Alisz</i> : Az egységes címlírás kérdéséhez	149
<i>Katus László</i> : Bibliográfiai munka Jugoszláviában	159
<i>Markos Béla</i> : A bibliográfiai munka jogi szabályozása a népi demokráciákban	153
<i>Pusztai Jánosné</i> : A csehszlovák könyvtárosképzés jogi szabályozása.....	261
<i>Schneller Károly</i> : Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése	77
<i>Szekeres Margit</i> : A szerzők nevének egységes feltüntetése folyóiratcikkek címében	335
<i>Szöllösy Tibor</i> : A megyei könyvtárak cikk-katalógusairól	332
<i>Takács József</i> : A könyvtári jog a könyvtári munka szolgálatában.....	320
<i>Takács József</i> : A népi demokráciák könyvtári joga	82
<i>Tombor Tibor</i> : A fűzés nélküli kötés	257
<i>Varjas Béla</i> : Köhalmi Béla Kossuth-díjas könyvtáros	146
<i>Veredy Gyula</i> : Osztályozási kérdések 1955-ben	150
<i>Veredy Katalin</i> : Műszaki könyvtárak katalógizálási problémáiról.....	147
Állami könyvkiadás Franciaországban	88
A Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre	318

SZEMLE

Aus der Arbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	169
Badalić, Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	94
Bestermann, Theodore: A World Bibliography of Bibliographies (Ism. <i>Szentmihályi János</i>).....	165
Biblioteki SzSzSzR. Opit rabotü (Ism. <i>Bóday Pál</i>)	267
Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Moravék Endre</i>).....	339
Cohen, Marcel: L'Écriture (Ism. <i>J. Hajdu Helga</i>)	266
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. (Ism. <i>Bereczky László</i>)	96
Directory of Photocopying and Microcopying Services (Ism. <i>Tökés László</i>)....	99
Dritte Verlegerkonferenz des Amtes für Literatur und Verlagswesen der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. <i>Pók Lajos</i>).....	269
Drobná, Zoroslava: Janiček Zmilelý z Písku a Jenský kodex (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>)	341
Gulyás Pál: Magyar írói álnévlexikon (Ism. <i>Domanovszky Ákos</i>)	346
Hazánk felszabadulása (1944–1945) (Ism. <i>G. L.</i>)	270
Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora (Ism. <i>Nemeskürty István</i>)	173
A Könyvtáros (Ism. <i>Bauer József</i>)	176
A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája (Ism. <i>Bélley Pál</i>).....	348
A második világháború története (1939–1945) (Ism. <i>Rázsó Gyula</i>).....	355
Malcès, L. N.: Les sources du travail bibliographique (Ism. <i>Szabó Margit</i>)....	167
Mostra storica nazionale della miniatura (Ism. <i>Berkovits Ilona</i>).....	91
Nagy magyar elbeszélők (Ism. <i>Béla György</i>)	98
Rácz Aranka—Kepes Ágnes—Tóth Béla: Gyermek és ifjúsági könyvtárak (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	353
Thornton, John L.—Tully, R. I. S.: Scientific books, libraries and collectors (Ism. <i>Varga Sándor Frigyes</i>)	172
Un Traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate (Ism. <i>Mezey László</i>)	89
A Világirodalom Klasszikusai, 6. sz. A Békevilágmozgalom 1955. évi ünnepeitjei. 7. sz. Heine (Ism. <i>Kiss József</i>)	271
Wäscher, Hermann: Das deutsche illustrierte Flugblatt (Ism. <i>Lécs Károly</i>)	343
Zarodov, K.: Leninszkaja gazeta Proletarij (Ism. <i>Wendelin Lidia</i>).....	343

A könyvtári tájékoztatás módszereiről

1.

A könyvtári tájékoztató szolgálatnak tudományos könyvtárainkban nincs régi múltja. Igaz ugyan, hogy SCHAMS 1821-ben, *Beschreibung der Freystadt Pest* c. művében dicséri a pesti Egyetemi Könyvtár könyvtárosainak udvariasságát, előzékenységét és megemlíti, hogy SCHWARTNER, a könyvtár ideiglenes vezetője, minden látogató tudásvágyát igyekszik kielégíteni, amiben nagy segítségére van kiváló emlékezőtehetsége.¹ Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a magyar könyvtárak megvalósították volna a Christian MOLBECH által a múlt század 30-as éveiben már helyesnek tartott könyvtári szervezetet. MOLBECH ui. azt javasolja, hogy egyes könyvtárosok kizárólag azok igényeinek kielégítésével foglalkozzanak, akik a könyveket helyben óhajtják olvasni; mások a kölcsönzési szolgálatot lássák el; harmadik feladatként a ritkaságok kezelését említi, és végül külön munkakörként jelöli meg azok tájékoztatását, akik egyik vagy másik tárgyról felvilágosítást kérnek.²

MOLBECH a továbbiakban kifejti, hogy a könyvtárosi hivatás betöltéséhez nem elegendő a puszta könyvismeret. Az a könyvtáros, aki *csak* könyvismerettel rendelkezik, középszerű könyvtáros marad. Szerinte a könyvtáros legbecsesebb tulajdonsága az egyes tudományágakban való tájékozódási képesség, ami alkalmassá teszi őt arra is, hogy olvasóinak tájékoztatást tudjon adni.³

A magyar könyvtárosok a tájékoztató szolgálat elhanyagolásában inkább német kollégáik példáját követték. A berlini Königl. Bibliothek könyvtárosainak tiltakozására vissza kellett vonni a könyvtár ügyviteli szabályzatának azt az intézkedését, amely kimondja, hogy a könyvtáros köteles tudni-vágyó tanulókat irodalmi és bibliográfiai oktatásban részesíteni.⁴ A tiltakozás eredményeképpen az 1813-ban SCHLEIERMACHER által szerkesztett ügyviteli szabályzat csupán annyit jegyez meg, hogy az olvasószobában szolgálatot teljesítő könyvtáros, azok számára, akik azt igénylik — amennyiben ez nem veszi túlságosan igénybe idejét —, irodalmat ajánl.⁵

¹ SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn*. Pest, 1821. 210–211. p.

² MOLBECH, Christian: *Ueber Bibliothekswissenschaft*. Nach der zweiten Ausgabe des dänischen Originals übersetzt von H. RATJEN. Leipzig, 1830. 118. p.

³ *Id. m.* 119–122. p.

⁴ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. Fritz MILKAU. Leipzig, 1933. 2. Bd. 440–441. p.

⁵ *Uo.*

A személyes tájékoztatástól való idegenkedésnek tehát mély gyökerei vannak Németországban. Jellemzően mutatja ezt az a tény, hogy a rendkívül gazdag német könyvtártudományi irodalom a kérdéssel való foglalkozást csaknem teljesen mellőzi. MILKAU *Handbuch*-jának a felvilágosítással (Auskunft) foglalkozó fejezete legnagyobb részt a központi címjegyzékek mint információs eszköznek jelentőségével foglalkozik. A német könyvtárosok a tájékoztatást majdnem teljes egészében a katalógusra bízták, és ezért a katalógushálózat állandó tökéletesítésére törekedtek. A német könyvtáros a katalógus szerkesztésében látta a legmagasabb rendű közönségszolgálatot.

Kétségtelen, hogy a szakkatalógus szerkesztésében mint a könyvek tartalmáról való tájékoztatás elsőrendűen fontos segédeszközének megteremtésében a német könyvtári gyakorlat úttörő jelentőségű. A göttingeni könyvtárban 1785–1790 között Jeremias David REUSS, a növedéki napló alapján szakkatalógust állít fel,⁶ és PETZHOLDT *Bibliotheca Bibliographica*-ja az első jelentős bibliográfiai könyvészet.

Az angolszász államokban a könyvtári tájékoztató tevékenység a német úttól némiképpen eltérő módon fejlődött. A könyv- és folyóiratállomány állandó gyarapodása, az olvasók számának folytonos növekedése a könyvanyag fejlettebb feltárási módszereinek alkalmazását tették szükségessé.

A hatalmas nemzeti könyvtár, a British Museum könyvtárának fejlődése során szükségessé vált a könyvállomány hozzáférhetővé tételét megkönnyíteni. PANIZZI közismert reformjai közül kiemelkedő jelentőségű az olvasótermi szolgálat — a reference library — megszervezése. A kézikönyvtár anyagának gerincét kezdettől fogva az irodalom feltárását biztosító bibliográfiák, katalógusok, kézikönyvek alkották.

Angliában és Amerikában, a Németországban is szokásos módszerek mellett, a tájékoztatás új módszerei alakultak ki. Ezeknek az új módszereknek a kialakulását két tényező jelenléte segítette elő. Az egyik a népkönyvtári (Public Library) mozgalom, a másik a kapitalista üzleti vállalkozásoknak a könyvtárak irányában támasztott igénye.

A chartista mozgalom a XIX. század közepén számos engedményre, így a nyilvános könyvtári (Public Library) hálózat kiépítésére is kényszerítette az angol uralkodó osztályokat. A nyilvános könyvtári hálózat kiépítésében, illetőleg a könyvtári törvény meghozatalában kétségtelenül nagy szerepe volt a chartista mozgalomnak. Mi sem bizonyítja ezt hatásosabban, mint az, hogy a törvény előkészítésében annak az Edward EDWARDS könyvtárosnak volt legfontosabb szerepe, aki 1848 áprilisában nyíltan csatlakozott a mozgalomhoz.⁷

1850-ben, abban az esztendőben, midőn a Barclay és Perkins gyár kocsisai felháborodásukban a Londont látogató HAYNAUT ütlegették, abban az évben, amikor DICKENS *Copperfield David*-ja megjelent, — az angol parlament meghozta a Public Library Act-ot, az angol nyilvános könyvtári törvényt. Az újonnan alakuló nyilvános könyvtárakat nagy tömegek látogatták, tevékenységüknek szükségszerűen ki kellett terjeszkednie az olvasók tájékoztatására is.

Ennek az igénynek kielégítését előbb-utóbb intézményesen kellett biztosítani. 1890-ben az Egyesült Államokban a Rhode Island-i Providence

⁶ ROLOFF, Heinrich : *Lehrbuch der Sachkatalogisierung*. Leipzig, 1954. 3. p.

⁷ MUNFORD, W. A. : *Penny rate*. London, 1951. 18. p.

nyilvános könyvtárában létesítik az első úgynevezett információs pultot (Information Desk). 1903-ban Graham WALLAS egy előadásában már felveti, hogy minden könyvtárban tájékoztató osztályt (Inquiry Department) kellene szervezni.⁸

A kapitalizmus erőteljes fejlődése a tájékoztató szolgálat kifejlődését elősegítő második tényezőt teremtette meg. A piackutatással, a technikai újítások bevezetésével kapcsolatos adatkeresési munkára a könyvtárak kiválóan alkalmasoknak bizonyultak. Olyannyira, hogy egyes könyvtáraknak ez legfontosabb funkciójává vált. Angliában és az Egyesült Államokban a tudományos könyvtárak tájékoztató szolgálatát nagy mértékben veszik igénybe ilyen irányú szolgáltatásokra, legalábbis erre mutat egy angol szerzőnek, A. D. ROBERTS-nek az a megállapítása, hogy az ipari cégek és üzleti vállalkozások könyvtárai a különleges kérések özönével árasztják el a szakkönyvtárakat, és hogy ezeknek a kéréseknek elintézése a könyvtári személyzet idejét rendkívüli módon veszi igénybe.⁹

1859-ben GLADSTONE mint kincstári kancellár még azt a kijelentést teszi az angol alsóházban, hogy a British Museum könyvtárosainak munkája oly könnyű és kellemes, hogy ennek következtében nem tarthatnak igényt magasabb fizetésre.¹⁰ 1930-ban Sir Frederic KENYON, a British Museum igazgatója megállapította, hogy a public library-k tájékoztató szolgálatának hasznosságát az üzletemberek is kezdik felismerni.¹¹ E kettős, gyakran ellentétes igény járult tehát hozzá a tájékoztató szolgálat kifejlődéséhez Angliában és Amerikában.

A német tudományos könyvtárak közönségszolgálatának módszereit — mint látjuk — nem változtatta meg az ottan is erőre kapott népkönyvtári hálózat által felkeltett igény, mint az angolszász országokban, jöllehet a német népkönyvtári mozgalom egyébként az angolszász országok közkönyvtári mozgalmának hatására indult erőteljesebb fejlődésnek.¹²

A népkönyvtári mozgalomnak a tudományos könyvtárak olvasószolgálatára gyakorolt hatása még kisebb méretű volt Magyarországon, ahol népkönyvtári hálózatról ebben az időben alig beszélhetünk. „Könyvtári viszonyaink — minden szép statisztikai látszat ellenére . . . elmaradtak, nemcsak a messzebb nyugattal, de még a szomszédos Béccsel szemben is” — állapítja meg 1916-ban SZABÓ ERVIN.¹³ Szinte természetes tehát, hogy a modern értelemben vett tájékoztató szolgálatot nálunk a század 10-es éveiben nem a nagymúltú könyvtárak valósították meg, hanem a fiatal Fővárosi Könyvtár, amelynek élén SZABÓ ERVIN állott, és amelynek olyan haladó szellemű munkatársai voltak, mint DIENES LÁSZLÓ, KÓHALMI BÉLA, BRAUN RÓBERT és a többiek.

SZABÓ ERVINRŐL RÉVAI JÓZSEF megállapítja, hogy „úgy él az elméletileg többé kevésbé képzett, az osztálytudat bizonyos fejlettebb fokára eljutott

⁸ WARNER, John: *Reference library methods*. London, 1928. 213. p.

⁹ ROBERTS, A. D.: *Introduction to reference books*. 2. ed. London, 1951. 3. p.

¹⁰ Idézte: RANGANATHAN—SUNDARAM: *Reference service and bibliography*. Madras—London, 1940. Vol. 1. 23. p.

¹¹ KENYON, Sir Frederic: *Libraries and museums*. London 1930.

¹² A német népkönyvtári mozgalom történetének ismertetését, valamint az ezzel kapcsolatos bibliográfiát l. DIENES LÁSZLÓ: *Walter Hoffmann könyvtári törekvései*. Bp, 1916. 48. p. (Könyvtári Füzetek 1. sz.)

¹³ SZABÓ ERVIN: *Háborúban*. A Könyvtári Füzetek elé. (Könyvtári Füzetek 1. sz.) 5. p.

munkások emlékezetében, mint a munkásmozgalom őse, mint a forradalmi szocializmus, a marxizmus tanítója. És nem véletlen, hogy ez így van.”¹⁴ SZABÓ Ervin nemcsak azzal vívta ki magának a munkásosztály megbecsülését, hogy MARX és ENGELS műveit ismertette meg a széles tömegekkel, hogy harcolt az opportunizmus ellen, hogy háborúellenes, antimilitarista propagandát folytatott az imperialista világháború idején,¹⁵ hanem azzal is, hogy mint könyvtáros éles szemmel felismerte a nyugati népkönyvtári mozgalom haladó vonásait, és a Fővárosi Könyvtár fiókhálózatának megteremtésével szinte egy időben megindította a könyvtár tájékoztató szolgálatát. A műveltséget a széles tömegek számára közvetítő modern népkönyvtár és a tudományos könyvtár szolgálatait kiterjesztő tájékoztató szolgálat motívumai tehát itt is azonosak.

1914-ben BRAUN Róbert a *Könyvtári Szemlé*-ben számol be először a Fővárosi Könyvtár információs munkájáról. „A közönség, mint tapasztaljuk, könnyen szokik hozzá, hogy a könyvtártól felvilágosítást kérjen. Fordulnak hozzánk szóban, levélben és telefonon. Mégpedig nemcsak tudomány iránt érdeklődő, hanem gyakorlati emberek is.”¹⁶

A Fővárosi Könyvtár kezdeményezése azonban hosszú ideig nem talált követőkre. A HORTHY-korszak a tudományos könyvtárak közönségszolgálatára számára csak annyiban hozott bizonyos fejlődést, hogy könyvtáraink német példaképeik nyomán katalógushálózatukat igyekeztek korszerűsíteni.¹⁷ Az a régebbi és a HORTHY-korszak alatt is érvényesült másik törekvés, hogy a szóbeli vagy írásbeli tájékoztatás helyett a katalógusok mellett az olvasók rendelkezésére bocsássák a szükséges tájékoztató műveket, azt eredményezte, hogy a tájékoztató szolgálat legfontosabb segédeszköze, a segédkönyvtár kifejlődött, és, legalábbis a budapesti Egyetemi Könyvtárban, jól megalapozott és ma is talán az ország egyik leggazdagabb segédkönyv-gyűjteményévé vált. A könyvtár vezetőjének, FERENCZI Zoltánnak 1912. évi jelentése megemlíti, hogy a segédkönyvtár a tanári kutatószobában van elhelyezve.¹⁸ Helytelen volna ezt a tényt kizárólag elzárkózással, az olvasók széles rétegei igényeinek elhanyagolásával magyarázni, hiszen a legfontosabb segédkönyvek, a leggyakrabban szükséges bibliográfiák a nyilvános olvasóterem kézikönyvtárában annak megnyitása óta megtalálhatók voltak. Oka ennek inkább abban kereshető, hogy a segédkönyvekre a könyvtári feldolgozó munka során is állandóan szükség volt. Ezért helyezték el ezt a gyűjteményt a hivatali helyiségek közvetlen közelében levő tanári kutatószobában. Az idők folyamán a gyűjtemény növekedésével a segédkönyvtár úgyszólván valamennyi hivatalhelyiség polcain megtöltötte.

Az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtári gyűjteménye létrejötté óta, ha korlátozott mértékben is, az olvasók számára megközelíthető volt. A segédkönyvtár katalógusának kinyomatása is erre vall.¹⁹ Anyagának összeállításában tehát a feldolgozó munka által támasztott igények mellett az olvasók igényeire is tekintettel voltak. Ez a tény kedvezően befolyásolta a felszabadulás

¹⁴ RÉVAI József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Bp. 1947. 49. p.

¹⁵ *Id. h.*

¹⁶ BRAUN Róbert: *Információk. Könyvtári Szemle*, 1914. (2) 49. p.

¹⁷ *Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár*. (Ismertető) Bp, 1953. 18–22. p.

¹⁸ *Jelentés az Egyetemi Könyvtár 1912. évi állapotáról*. Bp, 1913.

¹⁹ *A budapesti m. kir. Tudományegyetem könyvtárának címjegyzéke. Segédkönyvtár*. Bp, 1912.

után meginduló tájékoztató szolgálatot. A fenti szempontok szerint létrejött segédkönyvtár előnyei valójában akkor mutatkoznak meg, ha azt más könyvtárak hasonló jellegű gyűjteményeivel hasonlítjuk össze; másutt ui. általában, ha volt is segédkönyvtár, az kizárólag a feldolgozó munka alátámasztása céljából jött létre, tehát nem foglalta magában az olvasó igényeit kielégítő tájékoztató műveket, és sokszor az anyagnak a katalógusokban való feltárása is hiányos. Ennek a mulasztásnak a pótlása, a segédkönyvek módszeres és rendszeres gyűjtése és rendezése tudományos könyvtáraink most megvalósítás alatt levő feladatai közé tartozik.

Már az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy hiba volna az olvasók tájékoztatásának kétféle módját megkülönböztetni. Nem lehet a tájékoztatási munkát kizárólag a segédeszközökre bízni, másfelől a segédeszközök igénybevétele nélkül a megfelelő személyes tájékoztatást nem lehet biztosítani.

A könyvtár saját anyagának katalógusokban való feltárása tehát ma is a korszerű tájékoztatás első alapfeltétele. Az olvasó igényeinek kielégítése csak úgy valósítható meg, ha a feltárást a legváltozatosabb szempontok szerint végzik el a katalógusok. A szokásos tizedes osztályozású szakkatalógus ezen szempontok közül csupán néhányat vesz tekintetbe. A tájékoztató szolgálat eredményessége azonban éppen attól függ, hogy az anyag kiválasztásának szempontjai azonosak legyenek az olvasó szempontjaival.

A speciális, ún. reference-katalógusoknak tehát a tájékoztatás szempontjából komoly jelentőségük van. A budapesti Egyetemi Könyvtár csak 1949-ben állította fel korszerű decimális és tárgyszó-katalógusát. Az a tény, hogy a könyvtár hosszú ideig korszerű decimális szakkatalógus felállítása helyett meglévő szakkatalógusát foltozgatta, a később meginduló tájékoztató szolgálat számára komoly haszonnal is járt. Így jöttek létre ugyanis a könyvtár speciális katalógusai — a földrajzi katalógus, a portré-katalógus, az első és második világháborúval foglalkozó művek katalógusa stb. —, melyek később a tájékoztató szolgálat fontos segédeszközeivé váltak. A korszerű szakkatalógus hiányát az állandóan fejlődő betűrendes katalógus is igyekezett pótolni: annak melléklapjai, utalásai gondosak, gazdagok.

A speciális katalógusok jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az olvasók egyes, a könyv formális ismertetőjegyeire vonatkozó kérdései csakis speciális katalógusok konzultálása révén válaszolhatók meg. Ilyen a művészettörténeti kutatók részére nélkülözhetetlen reprodukció-katalógus, az irodalomtörténeti és könyvtörténeti szempontból oly fontos nyomdai vagy kiadói katalógus stb.

A különgyűjtemények katalógusai már régóta a tájékoztató szolgálat fontos segédeszközeinek bizonyultak. Az olvasótermi kézikönyvtári gyűjtemény az összefoglaló művek, szakbibliográfiák gyűjteménye lévén, annak katalógusa a tájékoztató tevékenység elindítójaként fontos szerepet játszik.

2.

A könyvtári tájékoztatás módszereinek kialakulását általában két tényező szabja meg. Az egyik az olvasó igényei, a másik a rendelkezésre álló segédeszköz-hálózat. Amint az olvasók tudomást szereztek a tájékoztató szolgálat létezéséről, napról napra növekvő számban keresték azt fel kérdéseikkel.

Ez a tény a már korábban rendelkezésre álló segédeszközök állandó bővítését, fejlesztését tette szükségessé. Ennek az igénynek egyik jelentős eredménye az Egyetemi Könyvtár tájékoztató szolgálatának egyik legfontosabb segédeszköze, a marxista-leninista irodalom különgyűjteménye és annak katalógusa.

Az olvasók igényeinek jobb kielégítése tette szükségessé a segédkönyvtár szakkatalógusának teljes átalakítását, a tájékoztató szolgálat archívumának, a kivágatok gyűjteményének felállítását, a tájékoztatás szempontjából fontos aprónyomtatványok külön gyűjtését, valamint az adott tájékoztatások feljegyzését és a feljegyzések tárgyszó szerinti rendezését.

Ha arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy mik a tájékoztatás módszerei az Egyetemi Könyvtárban, először is magukat a kérdéseket, illetve a kérdés-típusokat kell megvizsgálnunk. A tájékoztató szolgálathoz intézett kérdések két főcsoportra oszthatók:

1. Az olvasó egyetlen adatot keres.

2. Az olvasó egy őt érdeklő kérdés irodalmának meghatározott szempont szerint való feltárását kéri.

Az *adatszolgáltatás*. Az olvasó által keresett adatok ismét két osztályba sorolhatók. *a)* A kérdezőnek valamely bibliográfiai adatra van szüksége, vagy *b)* nem bibliográfiai adat után kutat, és csupán azért fordul a könyvtárhoz, mivel úgy véli, hogy az adatot valamely a könyvtárban levő sajtótermékben megtalálhatja.

a) Minden bibliográfiai adatkeresés, még a legbonyolultabbnak látszó is, két kérdésformula szerint fogalmazható meg: X milyen műveket írt? vagy ki írta Y művet?

A bibliográfiai adatkeresés első segédeszköze természetesen a katalógus. A gondosan szerkesztett betűrendes katalógus néha olyan problémák megoldásában is segít, amelyek első pillanatban — címszó-katalógus hiányában — azt a látszatot keltik, hogy hosszas utánjárásra lesz szükség az adat felkutatásához. Pl. a következő kérdésre: Ki írta *Die gesellschaftlichen Grundlagen der Goethezeit* című művet, a választ (BRUFORD) a betűrendes katalógus GOETHERE vonatkozó melléklapjai között találtuk meg.

Ugyanakkor azonban, amikor a bibliográfiai adatszolgáltatás, irodalomfeltárás elsődleges forrása a katalógus, ez a könyvtárban kialakult tájékoztatásnak nem egyetlen forrása. Hiszen a bibliográfiai adat felkutatása még akkor is fontos, ha a bibliográfiai egység nincs a könyvtár birtokában, mivel az, új beszerzés vagy könyvtárközi kölcsönzés révén, majdnem minden esetben az olvasó rendelkezésére bocsátható. Az a legegyszerűbb típusú bibliográfiai adatkeresés, mely így fogalmazható: »X milyen műveket írt?« a katalógus alapján még abban a formában sem válaszolható meg, hogy X milyen művei találhatók meg a könyvtárban? Hiszen ha ezt a kérdést a katalógus alapján akarnánk megválaszolni, kimaradnának X folyóiratokban, újságokban, gyűjteményes művekben megjelent írásai, amelyek pedig lehet, hogy a könyvtárban megtalálhatók.

Szükség esetén tehát e legegyszerűbb kérdés megoldásához is a gyakorlatban kialakult megközelítési módszereket alkalmazzuk. Tapasztalataink szerint ugyanis a kérdéseket háromféleképpen lehet megközelíteni: 1. kronológiailag, 2. topográfiailag, 3. biográfiailag. Vagyis egy adat felkutatásában tekintetbe vesszük, hogy az milyen korban, hol és milyen szemlélyel kapcsolatban kereshető. Az adott legegyszerűbb típusú kérdés alapos

megválaszolása tehát vagy biobibliográfia, vagy az író működési periódusát feldolgozó kurrens bibliográfia konzultálása révén is történhetik.

A bibliográfiai adatkérések második csoportját a következő típuskérdéssel jellemeztük: Ki írta Y művet? Az első kérdéstípusban a mondat tárgya, emennél a mondat alanya az ismeretlen. E kérdés megválaszolásában is a katalógus, saját vagy kartársaink emlékezőtehetsége, a címszavakat is közlő bibliográfiák és a tartalmi ismertetéseket közlő irodalmi lexikonok a szolgálat elsősorban szükséges segédeszközei. Ha ezek csődöt mondanak, akkor az ilyenfajta kérdés megoldását is a három megközelítési módszer egyikével vagy másikával, vagy pedig azok együttes alkalmazásával kíséreljük meg.

Egyik olvasónk a következő kérdést intézte hozzánk: Ki írta a »Pry Pál« c. vígjátékot, és ki fordította magyarra? A biográfiai megközelítés ennél a kérdésnél nem jöhet számításba, hiszen az író nemzetiségét nem ismerjük, valamennyi tekintetbe vehető magyar fordító valamennyi fordítását végignézni majdnem lehetetlen. A kronológiai megközelítés mindenesetre ad már valami támpontot. Olyan darabról van szó, amelynek színpadi előadására nem emlékszünk. Igen valószínű tehát, hogy nem az utóbbi 10–15 évben játszott darabról van szó. A darab címének hangzása, a magyarra fordított keresztnév — inkább arra mutat, hogy a XIX. század második felében játszott darabról van szó.

Ez a kronológiai megközelítés megkönnyítette a megoldáshoz vezető topográfiai megközelítést. A kérdést így fogalmazzuk: hol játszottak a XIX. század második felében — és természetesen ennél régebben is, — vígjátékot. Elsősorban a Nemzeti Színház jöhet ilyen módon számításba.

A kérdés megoldása most már egyszerű volt. RÉDEY Tivadar *A Nemzeti Színház története* c. művének 364. lapján megtaláltuk, hogy a darabot John POOLE írta, és CSIKY Gergely fordította magyarra.

A »Ki írta Y művet« típusú kérdés egyik igen gyakran előforduló formája az, amikor az olvasó egy idézet gazdáját keresi. Az idézet-lexikonok, antológiák ilyenkor jó segítséget nyújtanak. Görög és latin idézetek megállapításában jól használhatók a konkordancia-szótárak. Természetesen vannak esetek, amikor egyes kérdések megválaszolásához ezeknek a kézenfekvő segédeszközöknek igénybevétele nem elegendő, és ismét a hármas megközelítési módszer egyikének, másikának alkalmazása válik szükségessé.

Komoly fejtörést okozott például a következő kérdés: Melyik versben található ezek a sorok: »Horáciust, a sima udvaroncot, dalolni készte olykor pusztá hála.«

A kronológiai megközelítés ebben az esetben egybeesik a sorok stíluskritikai megvizsgálásával. Nyilván a XIX. század második felének valamelyik költője írhatta a verset. Feladatunk most már az volt, hogy megtaláljuk azt a magyar költői antológiát, amely lehetőleg bőségesen tartalmazza a XIX. század második felének alkotásait. Ilyen ENDRÓDI Sándor *A magyar költészet kincsesháza* c. antológiája: szerencsés beosztása — nem költők, hanem műfajok szerint csoportosítja a műveket — gyors választ tett lehetővé. A sorok GAÁL Mózes *Az óda* c. versében található.

Az olvasó igényei igen gyakran meghatározott tartalmi elemeket magában foglaló művekre irányulnak. Ilyen kérdés, hogy melyik magyar regényben szerepelnek a dekabristák (JÓKAI: *Szabadság a hó alatt*); vagy egy konzervgyárnak azon kérdése, hogy hol találhatója meg a »catch up« nevű paradi-

csomos étélizesítő receptjét, mivel a gyár be akar rendezkedni annak gyártására export céljából. Ez utóbbi kérdés legcélszerűbben topográfiailag közelíthető meg. És valóban egy angol szakácskönyvben az étélizesítő receptjét meg is találtuk. Ebből a tájékoztatásból, amelyet komoly népgazdasági érdek támaszt alá, azt a tanulságot is levonhatjuk, hogy nagy tudományos könyvtárban felesleges könyv alig akad.

A tartalmi elem felderítéséhez a biográfiai megközelítési módszer alkalmazása is gyakran komoly segítséget nyújt. Olvasónk az I. G. Farbenindustrie német kémiai tröszt fejlődését, történetét tárgyaló művet keres. Olyan dokumentum jellegű megnyilatkozásokra van szüksége, amelyek leleplezik az I. G. Farbenindustriának a náciizmussal való kapcsolatait. Megállapítva, hogy a konzern vezetője Karl DUISBERG volt, az ő önéletrajza és a személyével foglalkozó irodalom az olvasót teljesen kielégítette.

A nem bibliográfia jellegű adatkérések a legváltozatosabbak és néha meglepőek. A kérdések megválaszolásának módszere itt is csak fokozatosan alakult ki. Először természetesen a saját emlékezőtehetségünkbe vetett bizalom rendült meg. A hármás megközelítési módszer azonban sok kezdeti bizonytalanságot szüntetett meg, és meggyőződésünk, hogy helyes alkalmazása sok nehézknek látszó probléma megoldását teszi lehetővé. Annak megállapítása, hogy az adat milyen időponthoz, személyhez vagy helyhez kapcsolható, a keresés legfőbb támpontja. Olvasónk azt kérdi, hogy ki építette a Népszínházat? Erre a kérdésre a választ Budapest műemléki topográfiaijában találjuk meg (FELLNER és HELLMER). A biográfiai megközelítés pedig (THIEME—BECKER: *Allgemeines Künstler Lexikon*) megoldást ad arra a bibliográfiai jellegű kérdésre, hogy hol található meg a Népszínház műszaki leírása. (*Budapest műszaki leírása*. Bp. 1896.)

A nem bibliográfia jellegű tájékoztatás — ha komolyan vesszük, — nem egy esetben hozzájárul kétségek eloszlatásához. Egy olvasó kérdése pl. az volt: Megfizette-e SZÉCHENYI István az Akadémiának felajánlott évi jövedelmét? Ha megfizette, úgy e ténynek ki kell tűnnie az Akadémia zárszámadásiából. A kérdés tehát kronológiailag közelítendő meg. Az Akadémia zárszámadásait évkönyveiben közli. A *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* első kötetében (1831) bevételi tételként szerepel SZÉCHENYI adománya.

3.

Tájékoztató bibliográfiák. A könyvtár tájékoztató munkájának felelősségteljesebb, nagyobb apparátust igénylő részét nem az adatszolgáltatás adja, hanem az olvasók kívánságára készített tájékoztató bibliográfiai jegyzékek összeállítása. Könyvtárosaink ezt a tevékenységet meglehetősen önkényesen alkalmazott és félreértésre okot adó szóhasználatlal irodalomkutatásnak nevezik. Ha ezek a kérdések egy kérdés irodalmának teljes feltárására irányulnának, úgy méltán nevezhetnők ezt a fajta tevékenységet irodalomkutatásnak. Az esetek azonban azt bizonyítják, hogy ilyen kérdéssel különösen egy-egy tudományág szakképzett művelői ritkán fordulnak a könyvtárhoz. A szakk bibliográfiák ismerete, a referáló folyóiratok figyelemmel kísérése, a szakkönyvtárak dokumentációs szolgálata a tulajdonképpeni »irodalomkutatás« munkájában az egyes tudományágak művelői számára kellő segítséget ad.

A gyakran felvetődő kérdés — ami a könyvtár tájékoztató szolgálatának feltétlen szükségességét igazolja — nem egy kérdés irodalmának általában való felkutatására irányul, hanem az irodalom egészének vagy egy szektorának egy meghatározott szempont szerinti feltárását kívánja a könyvtártól.

Már a katalógusok szerepének futólagos vizsgálatakor is láttuk, hogy az irodalom, a dokumentumok formai és tartalmi feltárásának szempontjai nem minden esetben képesek kielégíteni az olvasók igényeit.

A modern könyvtártudomány egyik legérdekesebb problémája, hogy miképpen lehet a feltárás szempontjait az olvasó szempontjaival egyeztetni. Az ajánló olvasói katalógusok, az irodalom pártos feltárása, e szempont-egyeztetés gyakorlati megvalósulásai.

Az irodalom egészében foglalt adatközlések, ténymegállapítások, gondolatok, a jelenségek és fogalmak összefüggéseit, elemzését feltáró közlések, — azaz információk — száma és minősége szinte felmérhetetlen. Hozzávetőleges becslés szerint az 1940-ig kiadott könyvek száma — Kína könyvtermésének figyelmen kívül hagyásával — 15,4 millió.²⁰ Egy angol forrás szerint az 1953. évi termés kerek számokban 330 000 könyv, 8000 térkép, 31 000 kotta, 33 000 újság, 70 000 folyóirat, 7000 film, 76 000 vegyes dokumentum. Az ezekben foglalt információs anyag feltárása, még ha tekintetbe is vesszük azt, hogy egyazon információ esetleg sokszorosan fordul elő, a ma még általában szokásos katalogizálási módszerek mellett áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik. A nehézségeket csak növeli az a matematikai bizonyossággal megállapítható tény, hogy minden olyan könyvtár, amelyik a gyűjtőkörének megfelelő irodalmat lelkiismeretesen beszerzi, állományát 10—18 évenként megduplázza. Ez azt jelenti, hogy egy 500 000 művel rendelkező könyvtár állománya 1967-ben 1 millió, 1980-ban vagyis 25 év múlva 2 millió mű lesz.²¹

A híradástechnika elméleti alapvetésének gyakorlati alkalmazása a könyvtári feltáró munkában reményt nyújt arra, hogy az információs anyag állandó növekedéséből származó nehézségeket ott, ahol erre szükség van, előbb-utóbb le fogjuk győzni.

Az analitikus cíMLEÍRÁS, a részleteket feltáró szakbibliográfiai tevékenység lehetőségeit hatalmas méretekben növeli a feltárásnak az a módja, amelyre a gépi feltárás ad alkalmat. A gépi feltárás jelentősége ugyanis abban rejlik, hogy a feltárt dokumentumot — a magától értetődő információs tényezőket elhanyagolva — egységekre bontja, az információs egységeket vagy egységcsoportokat alkalmas módon megjelöli, és gépi úton választja ki a kívánt információs egységeket vagy azok kombinációját tartalmazó dokumentumokat.

A tájékoztatás munkájában, a tájékoztató bibliográfia összeállításában három tényező jelenlétével kell állandóan számolni. Az első a mennyiségi tényező, a második az időtényező és végül a harmadik a minőségi tényező. Ez azt jelenti, hogy az olvasó igényeit az irodalom lehetőleg teljes feltárásával a legrövidebb időn belül az olvasó számára legjobban használható, vagyis legjobb irodalom rendelkezésre bocsátásával elégítjük ki. A gépi feltárás

²⁰ *Union Catalogs in the United States*. New York, 1942. (Idévez: RIDENOUR — SHAW — HILL: *Bibliography in an age of science*. Chicago, 1951. 17—18. p.

²¹ RIDENOUR: *Id. m.* 8—12. p.

a mennyiségi és időtényező okozta nehézségeket minden bizonytalansággal át tudja hidalni. Számunkra azonban a minőségi tényező, vagyis a legjobb, az olvasó számára legjobban használható irodalom feltárása a két előbbi tényezőnél is döntőbb jelentőségű.

Az olvasó igénye mindenkor az irodalom gondolattartalmának feltárására irányul. Ez azt jelenti, hogy az olvasó nemcsak az irodalomban feldolgozott információk mennyiségét kívánja megismerni, hanem az azok feldolgozásában megnyilvánult szempontokat is. Ezt semmilyen gépi feltárás, sőt semmilyen szokványos szakkatalógus sem biztosítja. Természetes az is, hogy ez az igény kielégítésének legelső és legfontosabb segédeszköze a szakkatalógus és a szakbibliográfia. Mennél árnyaltabb és elemzőbb a szakkatalógus és a szakbibliográfia, annál gazdagabban tárja fel mind mennyiségileg, mind minőségileg az egyes irodalmi alkotások tartalmát. A mennyiségi feltárást a pontos címleírás, a minőségi feltárást a jó szakrendszer és a jó annotáció biztosítja. Különös jelentőségük van a témakatalógusoknak. Azonban vitathatatlan, hogy valamennyi szakrendszer merevsége éppen abban nyilvánul meg, hogy képtelen a tartalom teljes kvantitatív és kvalitatív feltárására.

Ennek a hiányosságnak oka kézenfekvő. A feltáró munka során kialakulnak a feltárás szempontjai. Így jönnek létre a speciális katalógusok, amelyek az olvasók egyes különleges igényeit igyekeznek kielégíteni. Igen gyakran azonban a leg gondosabb feltárás szempontjai sem azonosak az olvasók szempontjaival. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy sokkal több és sokkal váratlanabb szempont szerint kéri az olvasó a mű tartalmának feltárását, mint ahogy azt a legtöbbször tartott feltárás elvégzi. Az olvasó másképp fogalmazza meg igényét, mint a szakozás.

Kétségtelen, hogy a tartalomnak szavakkal és nem jelzésekkel való megjelölése — vagyis a tárgyszó-katalógus — sok olyan esetben is lehetővé teszi az olvasó és feltáró szempontjainak egyeztetését, amikor a szám- vagy betűjelzéses szakkatalógus csődöt mond. Kísérletképpen tárgyszóval való megjelölés céljából könyvtárunk szakozóinak átadtam azokat a műveket, amelyeket kiválasztottam annak az olvasónak, aki az I. G. Farbenindustrie történetével foglalkozó műveket kereste. E művek a decimális szakkatalógusban csupán az életrajzi művek között szerepelnének. A kísérlet során adott tárgyszavak azonban világosan kifejezésre juttatták azt, hogy a kérdéses biográfiák az I. G. Farbenindustrie történetével foglalkoznak.

A feltárás és az olvasó szempontjainak összeegyeztetése azonban még a tárgyszó-katalógus segítségével sem sikerülhet mindig.

Az olvasó által több-kevesebb pontossággal megfogalmazott igény tehát a tájékoztató bibliográfia összeállításának kiinduló pontja. A szakkatalógus és a szakbibliográfia a bibliográfiai egységeket témájuk, vagyis tartalmuk szerint csoportosítja. A tájékoztató szolgálathoz forduló olvasó azonban nem mindig elégszik meg azzal, hogy feltárjuk számára e két segédeszköztípus igénybevitelével a kívánt témával foglalkozó bibliográfiai egységeket. Egyfelől igényt támaszt arra, hogy megtalálja azokat a műveket, amelyek több témának egymáshoz való viszonyát, a témák közötti összefüggéseket tárgyalja, másfelől nem közömbös az olvasónak az sem, hogy milyen szempont szerint tárgyalja a mű a keresett témát. A tizedes osztályozás szemponti alosztásai formálisak, azok nem minden esetben nyújtanak eligazítást. Az olvasó igénye gyakran nem egyezik a bibliográfiai egységnek szakjelzettel vagy tárgyszó formájában kifejezhető tartalmával.

Georg SCHNEIDER *Einführung in die Bibliographie* c. művében felveti a gondolatbibliográfia (»Gedankenbibliographie«) ötletét, de már ő is látja, hogy ennek az irodalom széles területén való elkészítése milyen nehézségekbe ütközik. Az első nehézség magának a »gondolatnak« felismerése, hiszen az nem mindig egyezik valamely ténymegállapítással.²²

A teljes tartalom analitikus feltárása, ami SCHNEIDER szerint is monstrozus és megvalósíthatatlan gondolat, még megvalósulása esetén sem lehetne kielégítő megoldás. Mint mondtuk, az olvasó nemcsak arra kíváncsi, hogy az őt érdeklő témát melyik bibliográfiai egység tárgyalja, hanem arra is, hogy milyen szempontok szerint tárgyalja a szerző a témát. Erre pedig semmilyen »gondolatbibliográfia«, még a SCHNEIDER által példának felhozott FURCHHEIM-féle *Capri bibliográfia* sem ad kielégítő választ. Azt a formális tartalmat, amelyet az említett FURCHHEIM-féle bibliográfia kifejez, egyébként általában a földrajzi katalógus és minden helyismereti bibliográfia is fel tudja tártani.

Az igazi akadály, amelyet semmilyen katalógus, sőt az ún. »gondolatbibliográfia« sem tud legyőzni, akkor jelentkezik, amikor az olvasó két vagy több gondolat, ill. téma egymáshoz való viszonyára, egymáshoz való kapcsolódására vonatkozóan kér irodalmat. A gépi feltárás a tényközlésre vonatkozóan, a félreérthetetlenül megjelölhető *természeti objektumok* egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának kikutatására használható segédeszköznek bizonyulhat. Ennek felismerése készítette a Szovjetunió tudományos tényezőit a kérdés tanulmányozására.²³

Azonban ha *nem természeti objektumok* leírásáról van szó, a tartalomnak ilyen módon való feltárása egyelőre megvalósíthatatlan. A feltárás, a tartalomnak az olvasó szempontjainak megfelelő kibogozása a tájékoztató szolgálat tevékenységére hárul.

Azok, akik szeretik lebecsülni a könyvtári munka színvonalát, többek közt azzal is érvelnek, hogy ilyen nagyobb tudományos apparátust igénylő bibliográfiai munkára a könyvtárban nincs is szükség, hiszen a szaktudományok művelői, ismerve az őket érdeklő tudományág használható bibliográfiáit, referáló folyóiratait, a problémákat többnyire maguk oldják meg. Mivel azonban éppen a gondolattartalom nem szorítható be egyetlen szaktudomány területébe, és ugyanannak a gondolatnak a különböző szaktudományokban való megjelenése, ill. feltárása olyan igény, amelyet az egyes tudományok művelői saját szakbibliográfiáik felhasználása révén nem tudnak kielégíteni, a könyvtár bibliográfiai segítségnyújtása szívesen fogadott és elismert tevékenység.

A kívánt gondolattartalom megadott szempontok szerinti feltárásának módszerei természetesen nem különböznek az adatszolgáltatás módszereitől. A problémák, ill. a gondolattartalom megközelítésének itt is jó segédeszköze az adatszolgáltatásban alkalmazott hármas módszer. Az ún. irodalomkutatásban ugyanis többnyire nem egyetlen szempont szerint kívánatos az irodalom feltárása, a kronológiai, biográfiai és topográfiai megközelítés együttes, egymásutáni alkalmazása. — a probléma teljesebb feltárása érdekében.

Színpadi rendező például, az általa rendezett színdarabnak az igazsághoz hű, realista színpadra vitele érdekében irodalmat kér a biedermeier-kor

²² SCHNEIDER, Georg: *Einführung in die Bibliographie*. Leipzig, 1936. 24. p.

²³ *Tudományos könyvtári problémák a Szovjetunióban*. Bp, 1952. 28 p. (A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye. 26 sz.)

lakberendezésére és divatjára vonatkozóan. Az olvasó által kért gondolat-tartalom figyelmen kívül hagyását jelentené, ha őt a szakkatalógus iparművészettel és az iparművészet történetével foglalkozó részéhez utasítanók, bár abban is használható anyagot találna. A feladat azoknak az újságcikkeknek (divattudósítások, táncvivalomleírások stb.), emlékiratoknak, szépirodalmi alkotásoknak, a korról szóló monográfiáknak feltárása, amelyek hiteles leírásokat tartalmaznak a kor divatjáról, a polgári otthonok berendezéséről stb. A kutatást természetesen mind a kronológiai, mind a topográfiai, mind pedig a biográfiai megközelítés segítségével hajtottuk végre.

Az olvasó azon szempontjai, amelyek alapján a bibliográfiai összeállítás elvégzését kéri, a legváltozatosabbak. Igen gyakori eset, amikor egy könnyen meghatározható tematikai elem kvalitatív feltárását kéri a könyvtártól. Ilyen bibliográfiai összeállítás az idealista filozófusok fizikai világképét tükröző művek bibliográfiája. Ezt a kérdést elsősorban biográfiailag kellett megközelítenünk, kiválasztva az idealista filozófia legtipikusabb képviselőinek műveiből azok fizikai világképét tükröző alkotásait. A kronológiai megközelítés itt egyet jelentett azzal, hogy a kutató szempontjából elsősorban a legújabb burzsoá filozófiai írók művei jöttek számításba. Ez a szempont a topográfiai megközelítés igénybevételét is szükségessé tette: elsősorban az angolszász nyelvterületen megjelent irodalmat kellett feltárni.

A témataralom kvalitatív feltárása mellett a könyvtár által készítendő bibliográfiák célja gyakran magának a szakkatalógusból vagy szakbibliográfiából nem nyilvánvalóvá váló témataralomnak feltárása. A vérbosszú kérdésével foglalkozó irodalmat kell például feltárnunk olvasónk számára. Ehhez a kriminológiai, erkölestörténeti, etnológiai irodalom egy bizonyos megadott szempont szerinti feltárása szükséges, ahol ismét a hármas megközelítési módszer ad segítséget. A halál problémájával foglalkozó olvasót is hiába utasítottuk volna a szakkatalógushoz vagy szakbibliográfiához.

A gondolat-tartalmat kifejező bibliográfia összeállításához az olvasó szempontjaival, érdeklődési körével egyező irodalom feltárása mechanikusan, a segédeszközök szelektálása, kritikai felhasználása nélkül nem végezhető el. Az olvasó által megadott szempontok, a gondolat-tartalom, amelynek feltárását az olvasó kéri, gyakran olyanok, hogy azoknak dokumentációs jellegű feltárására az olvasó igényeit előre figyelembevevő katalogizálás vagy bibliográfia sem gondolhat. Az egyetemi oktató munka támogatása pedig ilyen gondolat-bibliográfiák készítését a könyvtár feladatává teszi. A büntetőjog tanításának alátámasztása szempontjából a tanszék irodalmi összeállítást — ajánló bibliográfiát — kért olyan világirodalmi remekművekről, amelyek bűncselelményekkel, a bűnözők lelkivilágával, a bűncselelmények motívumaival magas színvonalon — tehát nem az átlagos detektívregények színvonalán — foglalkoznak. E tájékoztató bibliográfia összeállításához az irodalom tematikai feltárása mellett annak minőségi feltárására is szükség volt.

A tematikai és kvalitatív szempontok egyeztetése mellett a tájékoztató munka másik fontos feladata olyan gondolatbibliográfia összeállítása, amely két vagy több szempont, ill. gondolat egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának feltárására irányul.

A tényközléssel kapcsolatban, mint már említettük, a félreérthetetlenül megjelölhető természeti objektumok egymáshoz való viszonyának, együttes előfordulásának kikutatására vezető mechanikus módszerek kidolgozására történtek már kísérletek.

A gépi feltárás alkalmazása azonban nem vezethet eredményre, ha a kutató által fogalmazott problémák éppen felderítetlen összefüggések bibliográfiai kimunkálását teszik szükségessé.

Ilyen esetekben a feltárás nem irányulhat arra, hogy a kutató igényeit teljesen kielégítő irodalmat kutassuk fel, hiszen a kutató szempontjainak eredetisége éppen abban nyilvánul, hogy két vagy több, eddig összefüggésbe nem hozott gondolati elemet a maga összefüggésében kíván megismerni. A feladat itt abban nyilvánul — és ennek ellátása a kutató számára komoly segítséget jelent —, hogy megkeressük azt az irodalmat, amely magában foglalja kérdésfeltevését, tekintet nélkül arra, hogy maga az irodalom a gondolati elemek összekapcsolását elvégezte volna.

A primitív népek művészete, vallási kultusza és az emberi munka egymáshoz való viszonyának kérdését kutatja tudományos életünk egyik legkitűnőbb képviselője. Nem azért fordul a könyvtárhoz, mert a probléma nem világos előtte. Nem is azért kéri a könyvtár »segítségét«, mert gyűjtött adatait, amelyek alapján a maga állásfoglalását tudományos alapossággal kialakította, ellenőrizni kívánná, hanem azért, hogy kutassa fel a könyvtár, hogy a probléma felvetése, az általa megjelölt gondolati elemek együttes előfordulása megtalálható-e az irodalomban.

Vajon ebben az esetben a szakkatalógus vagy a szakbibliográfiák mechanikus feltárása eredményre vezethet-e? Az egyes gondolati elemeket tartalmazó irodalom rendkívül gazdag, hiszen a primitív népek művészetét, a vallástörténetet, az etnológia kérdéseit tárgyaló irodalom mennyiségileg és minőségileg szinte áttekinthetetlen. Ismét a hármasság megközelítési módszer, a problémáknak időhöz, helyhez és szerzőhöz való kapcsolása vezetett — ha nem is mindenben, de legalább részben — kielégítő eredményhez.

A fentiekben néhány tipikusnak tartott példa kapcsán a tájékoztató szolgálat néhány módszertani problémáját igyekeztem megvilágítani. A kialakult módszerek alkalmazása kétségtelenül hozzájárul az egyes kérdések sikeres megoldásához. A sikerek mellett azonban jócskán voltak kudarcok is. Voltak problémák, amelyeknek megoldása nem sikerült, vagy csak részben sikerült. A kudarcok oka *többnyire* a felkészültség hiánya, *néha* pedig a segéd-eszközök, bibliográfiák és egyéb irodalom hiánya volt.

Sikereinkkel — emberi gyöngeségből — szeretünk kérkedni. Általános tapasztalat az is, hogy kudarcainkat szeretjük elhallgatni, sőt hajlamosak vagyunk azokat elfeledni. A könyvtári tájékoztató munka színvonalának biztosítása megkívánná, hogy a meg nem válaszolt kérdéseket valamilyen formában publikáljuk. Az együttműködésnek, a kérdések megválaszolására fordított együttes erőfeszítésnek a könyvtárak olvasói, tehát egész társadalmunk látná hasznát. A sikerek és kudarcok alapján levont tanulságok könnyen összefoglalhatók. A tájékoztató szolgálat személyi és tárgyi előfeltételeinek együttes jelenléte biztosíthatja csupán annak színvonalát, eredményességét.

E cikk a tájékoztató munka során felvetődött néhány problémát igyekezett tisztázni, remélve, hogy a gyakorlati tapasztalatokból levont tanulságok nem csupán egy könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár gyakorlatát tükrözik, hanem azokat — amennyire az lehetséges — az általános könyvtári gyakorlat is igazolja.

JÁNOS SZENTMIHÁLYI: ASPECTS OF REFERENCE-WORK IN UNIVERSITY AND RESEARCH LIBRARIES

Although authors of library manuals recommended to organize library information service, — as it is known in Britain and in the U. S. A. — it was scarcely done in Hungary before World War II.

In relying entirely on the information furnished by the catalogues, Hungarian University and research libraries chose to follow the German example. Owing to the lack of public libraries there was no respective demand for an organized information service. Characteristically the first actual information service before World War I. was realized by the Budapest Municipal Library, the logical outcome of adopting British and German progressive public library methods.

The exclusive reliance on catalogues had advantages which proved useful later to reference-work. Endeavours made to meet the more specific demands of the reader created many kinds of special catalogues in Hungarian libraries beside the alphabetical and subject ones. Thus for instance the Budapest University Library placed at the disposal of its readers among others a portrait-catalogue, a geographical catalogue, a World War catalogue etc.

In recent times the demand for immediate information rose at a rapid pace. The Budapest University Library when starting its up-to-date reference-work encountered the same experiences as the Municipal Library some 30 years before. The number of questions, the need for information has been growing daily since the establishment of a modern reference-service.

The readers' demands may be divided into two main groups. 1. The reader asks for a single information; 2. the reader needs the bibliography of a special problem.

Methods of tackling these were gradually developed in the course of years. The first source of information is of course the catalogue. As the catalogue is confined only in books, the solution of the simplest question requires sometimes methods applied to approaching more intricate problems. Questions may be solved by means of either the a) chronological, — b) topographical, — or c) biographical approach.

Practically every question may be connected a) with a certain date, b) a certain place, or c) a certain personality. The paper gives practical examples to prove the competence of this method.

The demand for a bibliography of a single problem can not be entirely satisfied with the existing catalogues or special bibliographies. What the reader seems to require is not so much a subject bibliography, but one which treats a subject from a strictly confined point of view, which though contained, is not conspicuous in general subject bibliographies or catalogues. The other type of demand is for literature linking together two or more subjects from a certain point of view. Here the application of the threefold approach proves also to be practicable.

In science the application of punched cards, rapid selectors is making quick progress and will sooner or later make possible the deepest analysis of scientific literature.

In arts and humanities the „bibliography of ideas“ as Schneider puts it, is an unpracticable scheme. Examples based on practical reference-work however demonstrate that by the application of the threefold approach, difficult and complicated questions may be answered, and the bibliographies made by the library prove equal to the demands of the readers.

Nagy könyvtáraink raktározási problémái

A könyvraktározás gyakorlatilag rendkívül égető, de elvileg, módszer-tanilag úgyszólván teljesen tisztázott kérdésnek látszik. Az erre vonatkozó ismeretek birtokában ma már minden jól működő hazai könyvtár kialakított korszerű technikáját, — az épülettel vagy az állványzattal kapcsolatos nehézségek leküzdését pedig főleg költségvetési feladatnak tekinti. Pedig mai viszonyaink között nem elég a könyvek rendezésmódjának gazdaságos megoldása, hiszen a folytonosan emelkedő könyvtermelés még a legkedvezőbb körülmények között működő könyvtárakat is az abszolút telítettség egyre nehezebben kiküszöbölhető veszélyével fenyegeti. A könyvtár működési területeinek szerves összefüggéséből is az következik, hogy a raktározásnak a férőhelyproblémán kívül gyűjtőpolitikai, feldolgozásbeli és olvasószolgálati vonatkozásait is gondosan számba kell vennünk.

Nagy tudományos könyvtárainkra — állományuk gazdagságát és tartalmi értékeit, forgalmukat és munkájuk minőségét illetően — jogos büszkeséggel tekinthetünk. Az első öt éves terv folyamán elért eredményeik pedig további fejlődésük széles távlatait vetítik elénk. Nem kielégítőek azonban a fejlesztés anyagi, technikai feltételei, különösen nem azok raktári vonatkozásban. E fejtegetések támpontjául szolgáló tizenkét nagy könyvtár¹ közül korszerű és jelentősebb mértékben fejleszthető raktárépülettel mindössze három (BEK, MEK, DEK) rendelkezik, de a meglévő polcférőhely ezeknél is alig néhány esztendei gyarapodás befogadására alkalmas. Néhány könyvtár (OSzK, MTAK, PEK, OMK) működését pedig a súlyos helyhiány már most is csaknem teljesen megbénítja. A helyzetet jól szemlélteti néhány jellemző számadat:

A vizsgált könyvtárak együttes kötetszáma:

1945. december 31-én	.....	4 522 222	kötet könyv és periodika				
1954. « 31-én	.....	6 177 128	«	«	«	«	«
Gyarapodás 1945—1954	.....	1 654 806	«	«	«	«	«
Évi átlagos gyarapodás	.....	184 000	«	«	«	«	«
1954. évi gyarapodás	.....	535 863	«	«	«	«	«

¹ Országos Széchényi Könyvtár (OSzK), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK), a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (BEK), a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára (DEK), a Pécsi és Szegedi Tudományegyetem Könyvtára (PEK, SzEK), a Műszaki Egyetem és a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Központi Könyvtára (MEK, KEK), az Országos Műszaki (OMK) és az Országos Mezőgazdasági (OMgK) Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSzEK), valamint az Országgyűlés Könyvtára (OK).

A raktárak együttes alap- területe	17 596 m ²
A raktárak együttes térfogata	69 205 m ³
Polcfolyóméterek száma	101 686
Ebből betöltött	94 949
Üres	9 722
A jelenlegi körülmények közt még létesíthető polcfolyó- méterek száma	31 930

Az üres polcfolyóméterek számából arra lehetne következtetni, hogy 486 000 kötet, tehát több mint egy évi gyarapodás még elhelyezhető anélkül, hogy a férőhelyet növelni kellene. (A gyarapodás megtervezésénél évi 360 000 kötetet, az 1945 utáni időszak átlagának és az utolsó év gyarapodásának középértékét, vehetünk alapul.) Ez azonban csak látszat, hiszen az üres polcok nem arányosan oszlanak meg könyvtáranként: néhol több, néhol kevesebb, négy helyen pedig éppen semmi sem áll rendelkezésre.² Az állványzat könyvekkel be nem töltött része állományfejlesztési szempontból bátran el is hanyagolható. Hogy ez így van, világosan kitűnik a meglévő kötetek és polcfolyóméterek számának összevetéséből. Az összes könyvpolcok hossza 101 686 méter. Általánosságban egy méterre maximálisan 50 kötetet számítva, a tizenkét könyvtár teljes állványzata 5 084 000 kötet befogadására alkalmas. Állományuk azonban ennél jóval nagyobb: összesen 6 177 128 kötet. Ez azt jelenti, hogy 1 093 000 kötet számára már ma sincs hely, és ha a most üresen álló polcokat megtölthetnénk, ez a könyvmennyiség akkor is a földön, ömlesztett állapotban,³ vagy — ahol ez lehetséges — a szélesebb polcokon két-háromsorosan⁴ összezsúfolva maradna. Valójában ugyanis nem a szabad férőhely nagyságát tükrözi az üres folyóméterek száma, hanem azt, hogy a legfontosabb gyarapodás elhelyezése, használhatóvá tétele érdekében könyvtáraink szükségrendszer szabályokhoz folyamodtak, lemondva állományuk ritkábban használt részének megfelelő tárolásáról. Magától értetődik, hogy ez az állapot huzamosabb ideig nem tartható fenn.

Célszerű megvizsgálnunk a közölt adatokat abból a szempontból is, milyen lehetőség nyílik nagy könyvtárainkban a férőhely bővítésére, új állványzat létesítésére. Ha az épületek alapterületének és térfogatának adatait szembeállítjuk a befogadóképesség mérőszámaival, a helyzet első tekintetre

² Elvi fejtegetéseink kereteit megbontana, ha a férőhelykérdést könyvtáranként próbálnánk elemezni. Erre a konkrét fejlesztési tervek kidolgozásakor kell majd sort keríteni. A kép teljessége kedvéért mégis rámutathatunk néhány igen szembetűnő mozzanatra. Pl. arra, hogy a MTA, PEK és OMK e sorok írásakor egyetlen szabad polcfolyóméterrel sem rendelkezik, hogy az OSzK már évtizedek óta egyes különgyűjteményeinek ide-odaköltöztetésével, távolos épületek igénybevételével próbál helyzetén könnyíteni, de így is lépten-nyomon arra kényszerül, hogy anyagának egy részét ömlesztett állapotban tárolja. Az OMK raktárainak telítettsége nemcsak könyvtárüzemi, hanem már-már statikai, épületbiztonsági szempontból is veszélyessé válik. A PEK-ban a folyosókat, szolgálati helyiségeket is betöltő könyvanyag lassanként kiszorítja az olvasót s a könyvtár dolgozóit az épületből. A MTA polcain két-három rétegben egymás mögött sorakoznak a könyvek. A DEK rohamosan fejlődő hírlaptárát polcok hiányában a földön kénytelen elhelyezni. És így tovább.

³ Pl. OSzK, DEK, MTA

⁴ Pl. MTA

ebben a vonatkozásban is biztatónak látszik. Szabványos vasállványzat alkalmazása esetén 17 596 négyzetméteren (a tizenkét könyvtár összesített alapterületén) 6 686 000 kötetnek ($1 \text{ m}^2 = 380 \text{ kötet}$) kellene elférnie, holott jelenleg csak 5 084 000 kötet, tehát lényegesen kevesebb fér el. A térfogati mérőszámot, köbméterenként 190 kötetet alapul véve pedig korszerű állványzaton éppenséggel több, mint 13 millió kötetet lehetne elhelyezni. Ez a könyvmennyiség összesen 263 000 polcfolyómétert töltené meg. Ne feledjük azonban, hogy a raktárépületek nagyrésze elavult, sőt legtöbb esetben nem is könyvtári célokra készült. Egyik helyen a födémek teherbíróképessége nem kielégítő,⁵ a másikon a meglévő berendezés műemléknek minősül, s ezért nem változtatható meg,⁶ ismét másutt boltívek, oszlopok, vagy az épület egyéb adottságai⁷ teszik lehetetlenné a teljes bepolcozást. Az épületek mai keretei között a meglévő 101 686-on kívül valójában csak 31 930 polcfolyóméter étesíthető, de ez a mennyiség sem oszlik meg arányosan. A tizenkét könyvtár közül mindössze hat helyen nyílik lehetőség meglévő épületrészek hasznosítására, számottevő mennyiségű vasállvány fölszerelésére.⁸

Az elmondottak nemcsak a raktárfejlesztés konkrét lehetőségeiről tájékoztatnak, hanem egyúttal arra is jól rávilágítanak, hogy alapjában véve milyen kevéssé volt gazdaságos a polgári Magyarország szűkmarkú, toldozó-foldozó könyvtárpolitikája. Hiszen így csaknem kétszer akkora épületterfogat fűtéséről, fenntartási és karbantartási költségeiről kellett és kell még ma is gondoskodni, mint amennyire korszerű raktárak építése esetén szükség lett volna. Egyedül a fűtésre fordított többletkiadásból évente kb. 50 000 kötet befogadására alkalmas korszerű raktárhelyiség építésének és vasállványzattal való felszerelésének költségeit lehetne fedezni, nem is szólva a könyvtár-ökonómiai követelmények elhanyagolásának súlyos anyagi kihatásairól. Tanulság: kerüljük a látszattakarékoskodást eredményező kényszermegoldásokat.

A raktározási viszonyok felmérése bárkit meggyőzhet arról, hogy a mostani szakaszban könyvtáraink fejlesztése, sőt egyszerű működése is csak egy nagyarányú építkezési program kidolgozása és mielőbbi megvalósítása esetén válik lehetővé. Ebből azonban nem az következik, mintha kizárólag építkezésekkel, a férőhely folytonos bővítésével kellene vagy lehetne gondoskodnunk az állományfejlesztés raktározási feltételeiről. Ez nem volna gazdaságos, és ellentétben állana a könyvtárak ésszerű működésének lényeges követelményeivel is. Felsorolni is hosszú volna a könyvanyag nyilvántartásának, karbantartásának és főleg használatának azokat a nehézségeit, amelyek az állomány szaporodásával és a raktárépület bővülésével egyenes arányban növekednek. Arra kell törekednünk, hogy az állandó és szükségyszerű fejlődés a beruházások és munkaerőgazdálkodás vonalán ne állítsa aránytalanul nehéz vagy éppenséggel megoldhatatlan feladatok elé könyvtárainkat. Tekintsük át ezzel kapcsolatban a férőhelykérdés megoldásának ismert módszereit:

a) A férőhely abszolút kihasználása a közlekedőutakat is hasznosító korszerű tömör raktári berendezés segítségével.

⁵ OMK, FSzEK

⁶ PEK

⁷ MTAK, KEK, MEK, OK

⁸ MTAK, BEK, DEK, FSzEK, KEK, MEK

b) A ritkán használt, férőhelyigényes anyag mikrofilmre vétele és selejtezése.

c) Rendszabályok a gyarapodás korlátozására.

d) Könyvtárközi együttműködés a gyarapító munkában és az állomány tárolásában.

A tömör raktározás előnyei nyilvánvalóak. A meglévő épület megfelelő állványzattal való ellátása segítségével hosszú időre fölöslegessé tehetjük a bővítést, új épület létesítése esetén pedig felére csökken az építkezési és fenntartási költség. Sőt, az állomány biztonságát is növelni lehet ilyen módon. (Pl. az INGOLD svájci mérnök rendszere alapján készült, gépi erővel mozdítható állványok lehetővé teszik az anyag teljesen tűzbiztos és pormentes tárolását.)⁹ Más kérdés azonban, hogyan és milyen mértékben alkalmazhatjuk ezt a rendszert, mennyiben egyeztethető össze az egyes könyvtárak adottságaival, szükségleteivel. Jellemző, hogy alkalmazására vonatkozólag a vizsgált könyvtárak közül nyolc elutasítóan nyilatkozott, négy pedig csak részleges bevezetését találta célszerűnek. Ez részint a helyi körülményekkel, az épület szerkezetével, teherbíróképességével függ össze, főleg pedig azzal magyarázható, hogy a forgalom követelményei nyomósabbak a férőhely maradéktalan kihasználásának előnyeinel. Véleményünk szerint a tömör raktározást az egész állományra csak ott célszerű kiterjeszteni, ahol a túlszűfoltosság semmi más módon nem szüntethető meg, egyébként csak részleges bevezetése, hírlap- vagy kéziratárak, szabványgyűjtemények és egyéb ritkán használt dokumentumok tárolásában való hasznosítása kívánatos.

Mivel a legkorszerűbben megkonstruált állványzat kapacitása is véges, a férőhely növelésén kívül élnünk kell a férőhely tehermentesítésének módszereivel is. Ilyen módszer a dokumentumnak mikrofilmmel való helyettesítése. A mikrofilm alkalmazása mellett egyik legfőbb érvként a hellyel való takarékoskodást szokták emlegetni. Az érv valóban meggyőző, hiszen a mikrofilm általában 95%-kal kisebb helyet foglal el a lefényképezett dokumentumnál.¹⁰ Más kérdés azonban, hogy gazdaságilag valóban indokolt-e meglévő könyvek selejtezése és mikrofilmmel való helyettesítése. Nézetünk szerint nem mindig. Egy köbméter raktári férőhely létesítése (építkezés + vasállványozás) és teljes száz esztendőn át való üzemeltetése alig kerül többbe 1000 forintnál, viszont az egy köbméterben elraktározható kb. 200 közepek nagyságú kötet mintegy 40 000 oldalának mikrofilmre vétele ennél jóval nagyobb összeget, kb. 8600 forintot emészt fel. E módszer tehát csak ott

⁹ Külön tanulmányt érdemelne a közlekedőutakat mellőző tömör polcozat különféle rendszereinek értékelése és hazai viszonyokra való alkalmazása. Minthogy azonban ez megzavarná gondolatmenetünket, megelégszünk a szakirodalomra való rövid utalással. — KAISER, L.: *Ein neues Regalsystem*. Nachr. f. Wissenschaftl. Bibl. 6. Jg. 1933, 116–120. p. — MUNTHE, Wilhelm: *Kompakte bokmagasiner*. Nordisk Tidskrift, 10. 1923, 24. kk. pp. — CSŰRY István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése*. Debrecen, 1954. 168. p. — SEBESTYÉN Géza: *Könyvtártn*. 3. r. Bp. 1953. 181–184. p. — Prospektuszerű illusztrált anyaggal a legtöbb külföldi könyvtári szaklap bőségesen szolgál.

¹⁰ Vö. még: *Manual on document reproduction*. The Hague, 1953, FID. 222. p. 3Fl. — *Die Mikrokopie im Dienste der Bibliotheken*. Nachr. f. Dok. 3. Jg. 1952, 40–43. p. — RAABE, Hermann: *Einige Vorschläge zur Verbesserung der Arbeitsweise der allgemeinen wissenschaftlichen Bibliotheken*. Der Bibliothekar, 7. Jg. 1953, 664. p. — WILSON, Louis Round — TAUBER, Maurice F.: *The university library, its organization, administration and functions*. 2nd ed. Chicago, 1948, 184. p. — WYCZANSKI, Andrzej: *W sprawie mikrofilmowania czasopism*. Przegląd Biblioteczny, 21. 1953, 138–143. p.

gazdaságos igazán, ahol biztonsági vagy kölcsönzési célból amúgyis megtörténik a dokumentumok lefényképezése, vagy ott, ahol a helyhiányon már semmi más nem segít. A selejtezés egyébként még mikrofilmezéssel egybekötve is olyan kérdés, amelyet tudományos könyvtárak csak bizonyos esetekben, meghatározott dokumentumfélésekre vonatkozóan és a legnagyobb körültekintéssel, elvi és gyakorlati megfontolások alapján vehetnek fel. Sokkal több figyelmet érdemel ennél az a gazdasági előny, amely a mikrofilmnek az állományfejlesztésben való alkalmazása révén közvetve raktározási síkon is mutatkozik. A mikrofilmtechnika ugyanis lehetővé teszi, hogy a könyvtárak eltekintsenek az erősen specializált, periférikus jellegű irodalom rendszeres gyűjtésétől, amelyet eddig pusztán feltételezhető, potenciális igények figyelembevételével meglehetősen nagy tömegben szereztek be. Az ilyen (nem egyszer helyigényes) kiadványokat célszerű mikrofilm formájában beszerezni, és pedig nem is feltétlenül előre, hanem akkor, amikor az igény ténylegesen jelentkezik.¹¹ Mindez azonban csak később, könyvtártechnikánk fejlesztése során valósítható meg, és akkor is csupán bizonyos százalékban járul hozzá a férőhelyprobléma megoldásához. Jelenlegi helyzetünkön semmit sem segít.

A gyarapítás korlátozását célzó rendszabályokat elvileg el kell utasítanunk. Alapvető hivatásával kerülne ellentétbe az a tudományos könyvtár, amely nem törekednék a gondjaira bízott olvasóréteg irodalomszükségletének minél teljesebb kielégítésére, lemondana a gyűjtőkörébe tartozó dokumentumok rendszeres gyűjtéséről. (A fölös mértékű gyarapodás veszélyétől egyébként a beszerzési ellátmány korlátai minden országban és minden időben eléggé meg is óvták a könyvtárakat.) Vannak azonban olyan rendszabályok, amelyek egyáltalán nem mondanak ellent a könyvtárak funkcióinak, sőt amelyek tudatos alkalmazása nélkül korszerű állományfejlesztés el sem képzelhető. Ilyen mindenek előtt a gyűjtőkör szabta irányelvek következetes érvényesítése, tartózkodás a nagy számok öncélú hajszolásától. Különösen ajándékok elfogadása vagy egész gyűjtemények vásárlása esetén erős a kísértés, hogy az állományban meglevő vagy profilba nem tartozó, esetleg éppen értéktelen anyag elfogadásával duzzasszuk az állományt. Nem mindig elvszerű a többpéldányokkal kapcsolatban követett gyakorlat sem. Főként egyetemi könyvtáraink kényszerülnek annak az elvnek a feladására, amely minél több művet, de lehetőleg csak egy példányban igyekszik beszerezni. E könyvtárakat a hallgatóság időnként valósággal megrohanja egy-egy tankönyvért vagy kötelező olvasmányért, s ilyenkor valóban nehéz is volna kitérni a szükséges munkák több példányban való beszerzése elől. Ezen az állapoton megfelelő tankönyvtárak felállításával kell segíteni, hogy a nagy példányszámban beszerzett oktatási anyag tárolása és használata elkülöníthető legyen a tudományos állományétól.

Mit várhatunk a férőhely nehézségeinek leküzdése terén a könyvtárak együttműködésétől? Nézetünk szerint többet, mint az eddig ismertetett módszerektől együttvéve. E kooperáció a gyűjtőkörök összehangolásán (profilozás) alapszik és arra irányul, hogy az együttműködő könyvtárak tehermentesítsék raktáraikat, állományuk ritkábban használt részét közösen

¹¹ Vö. még: FUSSLER, Herman: *The problems of physical accessibility*. Shera — Egan: *Bibliographic organization*. Chicago, 1951, 170—171. p. — *Proposed statement of principles to guide large scale acquisition and preservation of library materials on microfilm*. College and Research Libraries, 14. vol. 1953, 288—291. p.

fenntartott központi raktárban helyezték el. A könyvtárközi letéti központ gondolata nem új, sőt két ilyen intézmény, a chicagói Midwest Interlibrary Center és a bostoni New England Deposit Library működését, eddigi tapasztalatait, valamint egy harmadik, a Northeastern Regional Library alapításának terveit a szakirodalomból részletesen is ismerjük.¹²

Meggyőződésünk, hogy azok az előnyök, amelyeket a letéti központ működése a résztvevők számára a polgári könyvtárügy viszonyai között biztosít, szocialista talajon meghatározóvá válnak. Ami ott kényszermegoldás volt, szocialista könyvtárhálózatunk keretében a tervszerűség és a fejlődés egyik lényeges pozitív mozzanata lehet. Elég arra hivatkoznunk, hogy a profilkérdés a mi könyvtáraink számára nem alkalmoszerűen merül fel (vö. FARMINGTON-terv az Egyesült Államokban), hanem a könyvtárak társadalmi funkciójának felismeréséből fakad, és az egységes állami könyvtárhálózat keretei között intézményesen megvalósítható. Csak az így profilozott könyvtárak képesek arra, hogy elvszerűen vonjanak határt a helyben őrzendő és a letétbe adható anyag között. Másként merül fel a könyvtári tulajdon kérdése, hiszen — össznépi kultúrkiútságról lévén szó — a gyűjtemények hovatartozását részint könyvtárpolitikai, részint kultúrtörténeti szempontok határozzák meg, s a tulajdonjogi keretek ezekhez igazodnak. Ily módon válik lehetővé az is, hogy a letéti központ előnyeit ne egy kisebb együttműködő csoport élvezze, hanem valamennyi könyvtár kivétel nélkül.

Mielőtt a letéti központ hazai megvalósítását fontolóra vennénk, foglaljuk össze először általában annak előnyeit.

a) Legolcsóbb megoldás. A letéti központ egész állománya tömören raktározható, hiszen az anyagot csak szórványosan használják. Igen jelentős férőhelykimélesre ad módot a többpéldányok kicselezése is, ami nem volna lehetséges, ha azokat az egyes könyvtárak külön-külön, egymás anyagáról mit sem tudva tárolnák. Bár — a nyugati viszonyoktól eltérően — a telekártyafolyamok minálunk nem játszanak szerepet a könyvtárak elhelyezésének irányelvei között, mégis előnyös, hogy a letéti központ céljaira olyan terület is alkalmas, amely a könyvtárlétesítés hagyományos topográfiai követelményeinek egyébként nem felelne meg. (Sűrűn lakott, de csendes városrész stb.) Csupán a távolsági közlekedés és hírközlés könnyű, gyors lebonyolításának kívánalmait kell gondosan mérlegelni, hiszen a központ anyagát főként a könyvtárközi kölcsönzés keretében veszik igénybe. Ilyen helyen a későbbi épületbővítés úgyszólván korlátlan mértékben biztosítható, nem drágítja az építkezést a belső városképhez, a környezet architektúrájához való alkalmazkodás szükségége. A raktárépületnek konstrukció tekintetében nem kell az olvasószolgálatához vagy a rendszeres könyvtári munka egyéb ágainak szükségleteihez igazodnia. A forgalmi (átkölcsönző) és feldolgozó részleg munkaszobái a raktárhoz viszonyítva épületszerkezeti szempontból kétségtelenül alárendelt szerepet játszanak.

¹² Vö. ESTERQUEST, Ralph T.: *Report on the Midwest Interlibrary Center*. Libri 4. vol. 1954, 135–142. p. — *Ua.*: *Midwest Inter-Library Center: acquisition policy and program, 1950–1953*. College and Research Libr. 15. vol. 1954, 47–49., 89. p. — GELFAND, MORRIS A.: *Library cooperation in metropolitan New York: report of work in progress*. College and Research Libr. 11. vol. 1950, 238–244. p. — METCALF, Keyes D.: *A proposal for a north-eastern regional library*. Uo. — *Ua.*: *Spatial problems in university libraries*. Library Trends, 2. vol. 1954, 554–561. p. — WHITE, Carl M.: *A new mechanism in the organization of library service in the Northeast*. College and Research Libr. 11. vol. 1950, 228–232. p.

b) A férőhelyfelszabadítás mellett az érdekelt könyvtárakban megkönnyíti a különböző ésszerűsítések bevezetését. (Pl. áttérés a nagyságcsoportonkénti raktározásra, a forgalmi anyag külön csoportosítása stb.)

c) Előbbre viszi a profilozás ügyét. Az egyes könyvtárak könnyebben lemondanak állományuk profilba nem tartozó részéről, ha az, bár a letéti központ kezelésében, de formailag saját tulajdonukban marad.

d) Előnyös a könyvfeldolgozás terén, mivel az eredetileg több példányban meglevő kiadványokat a központ már csak egyszer dolgozza fel, ezzel tehermentesíti a résztvevő könyvtárakat a rekatalogizáló munka és az ömlesztett anyag feldolgozásának egy része alól. Előbbre viszi a kooperatív katalogizálás ügyét, amennyiben a központ saját állományának címanyagát megküldi az összes résztvevő könyvtáraknak.

e) Mint a könyvtárközi kölcsönzés egyik jelentős bázisa, a korábban nehezen hozzáférhető, vagy éppen eltemetett, hozzáférhetetlen kiadványok egész tömegét kapcsolja be a tudományos élet vérkeringésébe. Ez az előny még akkor is figyelemreméltó, ha azt vetnénk ellen, hogy ezeket a kiadványokat a letéteményező könyvtárakban csak szórványosan vagy egyáltalán nem használták volna. Bibliográfiailag csonka művek, periodikák egész sora válhat teljessé a központban; az egyes könyvtárak tematikai szempontból töredékes gyűjteményrészei egészülhetnek ki. A koncentráció értéknövekedést eredményez, a letétek összessége kétségtelenül nagyobb használatra számíthat, mint alkotó elemei külön-külön, eredeti helyükön. Az állomány aktivizálását fokozza az is, hogy a kihelyezett katalógusok útján nem egy, hanem számos könyvtár olvasói tájékozódhatnak a rendelkezésre álló irodalomról.

f) Növeli az ország könyvvagyonának biztonságát. Ha a központot a városközponttól bizonyos távolságban, de közlekedésileg kedvező helyen létesítjük, az állományt háború vagy elemi csapások esetén kevesebb veszély fenyegeti.

A letéti központ gondolatának szenvedélyes vitákra visszatekintő és ezekhez képest csak szórványos gyakorlati eredményeket felmutató története van. Illő tehát, hogy az előnyök ismertetése után néhány ellenvetésre magunk is rámutassunk. Ezek közül talán legnyomósabb egy költségvetés-taktikai érv, amely a német könyvtárosok 27. kongresszusán Fritz JUNTKENAK a »holt«¹³ anyag tárolásáról szóló referátumában s néhány hozzászólásban hangzott el. Az ti., hogy az ún. kiegészítő raktárak és letéti központok ötletével a könyvtárak taplót dugnak a túlzó takarékosagra hajlamos felettes hatóságaik fülébe. E felettes hatóságok könnyen meggyőződhetnek a szóban forgó javaslatok gazdaságos voltáról, de egyúttal azt a veszélyes következtetést is levonhatják, hogy a letéti központ létesítése felmenti őket az egyes könyvtárápületek fejlesztésének gondjától és felelősségétől. Ilyesféle aggályok a fasizmus felé hajló német kultúrpolitika és más polgári országok viszonyai között valóban indokoltak is lehettek. A mi szocialista kormányzati szerveink azonban felismerték a könyvtárak fontosságát, alapvető szerepét a kultúrforradalomban, a termelés támogatásában, és nagyarányú könyvtárfejlesztési program végrehajtásán fáradoznak. Ez a program csak a könyvtárügy problematikájának tudományos színvonalú ismerete alapján és a legkiválóbb

¹³ JUNTKE, Fritz: *Magazinierung der toten Literatur*. Zentalbl. f. Bibliothekswesen, 48. Jg. 1931, 394—421, 565. p.

szakemberek tevékeny közreműködésével hajtható végre. Ilyen körülmények között nem szabad feltételeznünk, hogy egy kisegítő intézmény létrehozása alkalmas lehet a könyvtárfejlesztés alapvető szükségleteinek elkendőzésére, indokul szolgálhat az elsődleges könyvtári beruházások rosszhiszemű elutasítására.

Könnyen adódik az az ellenvetés is, hogy az együttműködő könyvtárak állományuk átadott részét csak a könyvtárközi kölcsönzés keretében használhatják, s így munkatöbbletet vállalnak magukra. Ez azonban álokoskodás, olyan jellegű anyagról lévén szó, amely éppen a könyvtárközi kölcsönzés legkedvezőbb feltételeinek megteremtése révén számíthat viszonylag rendszeres használatra.

Mérlegelnünk kell továbbá azokat a feladatokat, amelyek elé a kooperáció a résztvevő könyvtárakat állítja, illetőleg ezek arányát az elérendő gazdasági eredményhez. Főként a letétbe küldendő könyvek kiválasztásáról, továbbá (feldolgozott anyag esetén) a naplókön, katalógusokon való átvezetéséről, előhozásáról és a megürülő helyrajzi számok nyilvántartásáról van szó. Kétszáz kötetnél (= kb. 1 m³) ez 6–7 napi munkát, munkabérben 250–300 Ft-ot jelent, a megfelelő normális raktári férőhely létesítése és hosszabb időn át való üzemeltetése viszont majd 1000 Ft-ot. (A letéti központban elég, ha csak 500 Ft-ot számítunk léghőméterenként, tekintettel a tömör raktározásra és a többszempélyű mellőzésére.) A valóságban még ennél is kedvezőbb lesz az arány, hiszen a letétek túlnyomó többsége a rekatalogizálendő vagy ömlesztett állapotban levő anyagból kerül ki, és így az állományból való kiiktatásuk számottevő idővesztéssel nem jár. Ez a körülmény oszlatja el a Központi Címjegyzékkel kapcsolatban felvethető aggályokat is: az esetek igen csekély százalékában válhat csak szükségessé a lelőhelyváltás átvezetése.

Az előadottak alapján úgy gondoljuk, hogy a letéti központ pozitív értékelését a vele szemben felhozható észrevételek lényegesen nem befolyásolhatják, és talán nem tévedünk, ha létesítését Magyarországon is a fejlődés egyik legközelebbi láncszemének tekintjük. Szervezését azonban elvileg és statisztikailag gondosan meg kell alapozni. Tisztázni kell: mit tekinthetünk tudományos könyvtárban forgalmi anyagnak, figyelembe véve az egyes könyvtárak funkcióját, profilját, valamint a kiadványok tárgyát, színvonalát, megjelenési idejét, műfaját, technikai és egyéb sajátosságait, a használat gyakoriságát stb. Ugyanígy könyvtártípusonként melyek a napi forgalomból kiiktatható, letétbe helyezhető kiadványfélések legfőbb ismertető jegyei?¹⁴

¹⁴ Hogy *általánosságban* milyen kiadványokról lehet szó, jól tudjuk. Csupán a vitatételek teljesebb fölvetése kedvéért említjük meg a következőket:

Parlamentek, hatóságok, tudományos és oktatási intézmények hivatalos kiadványai.

Időszerűségüket veszített brosrák.

Elavult kézikönyvek és tankönyvek.

Régi lexikonok, szótárak, címtárak, névtárak.

Elavult természettudományi, orvostudományi, technikai és mezőgazdasági monográfiák.

Provinciális jellegű hírlapok, képeslapok, szórakoztató orgánumok.

Modern vallásos irodalom.

Modern ifjúsági irodalom.

Üzleti kiadványok.

Csekély értékű, vagy nem magyar nyelvre fordított szépirodalom.

Klasszikusok elavult kiadásai stb.

Itt is hangsúlyozzuk azonban a könyvtártípusonkénti elbírálás szükségét.

Hogyan viszonyulnak a letéti központhoz azok a könyvtárak, amelyek archívális feladatkört töltenek be? Mekkora könyvmennyiség tárolására kell alkalmassá tenni a letéti központot? Mennyi a központi állomány várható évi gyarapodása? Hogyan kell biztosítani és milyen időközökben kell előirányozni a raktárak továbbépítését? Mind e kérdések tüzetes elemzésére és megoldására itt nem vállalkozhatunk, csupán néhány körülbelüli számadat összeállítását láttuk szükségesnek a fejtegetések alátámasztására. A vizsgált 12 könyvtár állománya a használat gyakorisága szempontjából hozzávetőleg a következőképpen oszlik meg:

Az állomány rendszeresen használt része (forgalmi anyag)	1 155 000 kötet
Az állomány feldolgozatlan és rekatalogizálandó részéből feldolgozás után várhatóan rendszeres használatra kerülő anyag	1 295 000 «
Az állománynak az a része, amely tartalmát és értékét tekintve számot tarthatna ugyan a közönség érdeklődésére, amelyet azonban valamilyen oknál fogva jelenleg ritkán vagy egyáltalán nem használnak	1 270 000 «
Helyben őrzendő elsőrendű anyag tehát összesen	3 720 000 kötet
A könyvtárak profiljába tartozó, de elavult vagy egyéb okokból ritkán használt anyag	529 000 kötet
Profilba nem tartozó és egyébként is elavult, másodrendű anyag	128 000 «
Letétbe adható anyag összesen	657 000 kötet

Ha a helyben őrzendő és a letétbe adható kötetek számát összegezzük, mennyiségük nem éri el a 12 könyvtár együttes kötetszámát. A fennmaradó 1 800 000 kötetről még becslésszerűen is nehéz lett volna eldönteni, melyik kategóriába tartozik: többsége minden bizonnyal középhelyet foglal el a forgalmi és a holt anyag között. Azon a címen, hogy a letétbeadásnál a forgalom mellett a helyigényesség mértéke is irányadó, vagy úgy mint érdemes, de profilba nem tartozó anyagot, bizonyos könyvmennyiséget az állománynak ebből a részéből is valószínűleg ki lehet majd iktatni. Tapasztalatok szerint a könyvek kb. 5%-a fölió-méret: az 1 800 000-ból ez mintegy 90 000-et jelentene, a profilba nem tartozó rész pedig szerény becslés alapján is kitehet 100 000 kötetet. E két tétellel együtt 847 000 kötetre, vagyis a teljes állomány 13–14%-ára becsülhetjük azt a könyvmennyiséget, amellyel nagy könyvtáraink raktári férőhelye tehermentesíthető. Persze ez nem jelenti azt, mintha a 847 000 kötet teljes egészében átkerülne a letéti központ állományába, hiszen az általában fenntartja magának a többes példányok selejtezésének jogát.

Az előző bekezdésben előadottakhoz hozzá kell fűznünk, hogy az alapul vett könyvtárak igen tartózkodóan jártak el a holt és profilba nem tartozó anyag becslésénél. Az itt közölt számadatokat a valóban letétbe adandó könyvmennyiség jóval felül is múlhatja, ha már a központ jól működik, munkája iránt megnő a bizalom, és az érdekelt könyvtárak saját tapasztalataik útján győződtek meg a rendszer előnyeiről.

A tervezés során megoldandó kérdés, milyen mennyiségű többes példányra lehet számítani. Itt erre vonatkozólag is csak igen hozzávetőleges

támponttal szolgálhatunk. A svájci könyvtárak központi címjegyzékének előkészítésével kapcsolatban szűrőpróbaszerűen összehasonlították a fontosabb könyvtárak címanyagát az átfedések arányának megállapítása érdekében. A „Daa—Daz” betűkörből beküldött 16 369 cédula összesen csak 12 545 különféle művet fedett, a többiről (3824), vagyis az egész mennyiség 23%-áról az derült ki, hogy országos viszonylatban másod-, harmad-, sőt tizennyolcadpéldány.¹⁵ Talán nem tévedünk nagyot, ha ezeket az arányokat általánosítva, feltételezzük, hogy a letéti központhoz beszállítandó anyag többes példány része is 20% körül fog mozogni. Ily módon csaknem 170 000 kötet elhelyezésével, feldolgozásával és karbantartásával kapcsolatos költségeket lehet megtakarítani.

A teljesség kedvéért megemlíthetjük, hogy a letéti központ nemcsak a könyvtárak jelenlegi nehézségeinek leküzdésére hivatott, hiszen azok gyarapodásával állandóan együtt nő a ritkán használt anyag mennyisége is. A könyvtárak évi gyarapodásának mintegy 10%-ára is becsülhetjük a későbbiek folyamán rendszeres átadásra kerülő könyvmennyiséget. A többes példányokra eső kb. 20% levonásával ezt is alapul kell venni a letéti központ épületének tervezésénél. A másik oldalon — az együttműködő könyvtárak raktárfejlesztésénél — ugyanez a mennyiség mint megtakarítás jelentkezik: országos viszonylatban ennyivel több férőhelyet lehet elsődleges fontosságú könyvanyag elhelyezésére felhasználni.

Ennyit az intézmény méreteiről, jelentőségéről a raktári férőhellyel való gazdálkodás terén. Most röviden azt is meg kell néznünk, milyen funkciók háríthatók rá a tárolás mellett, és főleg: hogyan tölti be hivatását.

a) Gyarapító munka. Könyvállomány

A főfeladat — különösen a létesítés időszakában — a letétek gyűjtése. Persze hiba volna, ha a fenti 847 000 kötetet egyszerre próbálnánk rázúdítani a központra: ebben az esetben a könyvek óriási tömegét kellene hosszú időre kikapcsolni a forgalomból. A folyamatosan beszállítandó könyvmennyiség lehetőleg ne haladja meg a letéti központ feldolgozó kapacitását, kivéve természetesen a helyhiány legégetőbb eseteit.

A letétek kezelésére vonatkozólag az érdekelt könyvtárak bizonyos kikötésekkel élhetnek. Fenntarthatják a selejtezés jogát, sőt egyes letéteknek visszahívásig való, ideiglenes őrzését is kérhetik. Persze kívánatos, hogy az anyag túlnyomó többsége feltétel nélkül, örök letét formájában kerüljön a központ kezelésébe, hiszen a tárolás és feldolgozás így lehet valóban ésszerű. Ezért nemcsak a letéteményezőknek, hanem magának a központnak is lehetnek fenntartásai, pl. elutasíthatja a raktárában már meglévő művek többes példányainak feltétel nélküli átvételét, sőt az olyanokét is, amelyeket megítélése szerint az átadó könyvtárban rendszeresen kereshetnek.

Szocialista könyvtárpolitikánk egyik forradalmi létesítménye a Könyv-alap, amelynek többmillió anyagából jelenleg a hazai könyvtárak hiányainak kiegészítése folyik. Az igénylések nagyszabású munkálatainak lebonyolítása

¹⁵ Vö. HONEGGER, Rudolf: *Der gegenwärtige Stand der schweizerischen Bibliothekspolitik*. Archiv f. Bibliogr., Buch- und Bibliothekswesen, 1. Jg. 1926, 214—215. p.

után előreláthatóan visszamaradó — még mindig igen tekintélyes — anyag részint később létesítendő könyvtárak megalapozására, részint más, előre nem látható szükségletek kielégítésére hivatott, és „vastartalék” gyanánt lesz megőrzendő. Önként kínálkozik az a lehetőség, hogy a Könyvvalap fennmaradó részét a letéti központ kezelésére bizzuk. Így a könyvtárolás valamennyi könyvtárközi teendőjét egy intézmény láthatná el, és a Könyvvalap jól begyakorolt személyzete különösebb zökkenő nélkül vehetné át a letéti központ erősen rokon munkáját. A Könyvvalaphól történő későbbi igénylésekkel kapcsolatos munkát ilyen módon a letétekből kikerülő többes példányok felajánlásával és elosztásával is egybe lehetne kötni.

A letéti központ munkája nem merülhet ki a letétek passzív elfogadásában: így előbb-utóbb valóságos könyvtemetővé válnék. Az egyes könyvtárak mint a szocialista könyvtári hálózat tagjai, a gyűjtőkörüknek megfelelő alapvető irodalom beszerzésére törekednek, olvasóik ténylegesen jelentkező igényeit igyekeznek kielégíteni, s így a dokumentumok bizonyos típusainak, főként a ritkábban keresett, sokszor méghozzá drága és terjedelmes, de forrásértékkel bíró külföldi kiadványoknak rendszerint nem akad gazdája. (Pl. parlamenti és egyéb hivatalos állami kiadványok, kisebb országok napilapjai, távirati irodák könyvmatosai, akadémiák, tudományos társaságok, intézmények jelentései, évkönyvei stb.) Ezek rendszeres gyűjtését a letéti központra kellene bízni. A ritkán használt kiadványok központi gyűjtése nemcsak gazdasági szempontból ésszerű, hanem azért is, mert így az anyag szélesebbkörű használata biztosítható.

b) Feldolgozás

Már említettük, milyen hasznos szolgáltatokat tehet a letéti központ azzal, hogy tehermentesíti az egyes könyvtárakat a feldolgozás vagy re-katalogizálás egy részétől. Ennél is fontosabb, hogy az együttműködő könyvtárak megkapják a központban feldolgozott állomány teljes címanyagát. Ezáltal nemcsak a könyvtárközi kölcsönzés jut értékes segédeszközkhöz, hanem szélesebbkörű címanyagra lehet támaszkodni a könyvbeszerzés összeegyeztetése során, országos mértékben csökkennek a szükségtelen párhuzamosságok.

c) Kölcsönzés

A letéti központ állományát a könyvtárközi kölcsönzés keretében bocsátja rendelkezésre. Megfontolandó, nem volna-e helyes az átkölcsönzéseket — legalább a külföldi könyveket — általában is erre az intézményre bízni. (A nemzeti anyagé ui. közvetlenül megoldható a Széchényi, illetőleg később a Debreceni Egyetemi Könyvtár útján.) E mellett szól, hogy a letéti központnak alapvető hivatásánál fogva is jól működő átkölcsönzési apparátust (begyakorlott személyzet, távgépíró, korszerű nyilvántartások) kell működtetnie, a nagyüzemi munka ésszerűen továbbfejleszthető csirái tehát adótnak tekintethetők. E mellett szól, hogy az átkölcsönzések közvetítésénél nélkülözhetetlen központi címjegyzékre az önálló szerzeményezésben is nagy szüksége volna a letéti központnak, ha csak nem akarja ellátmányát párhuzamos beszerzésekkel fölöslegesen terhelni.

Említettük, hogy a letéti központ kétségtelen gazdasági és szervezeti előnyeit időszerű volna a magyarországi könyvtárak érdekében is gyümölcsöztetni. Úgy érezzük, hogy a magyar könyvtárügy második öt éves tervének küszöbén kétszeresen is időszerű e javaslat felvetése, hiszen az elmondottak alapján a raktárkérdés kedvező megoldását jogosan tekinthetjük sarkalatos követelménynek nagy tudományos könyvtáraink fejlesztése terén. E sorokkal magunk is a tervezés munkáját óhajtottuk előmozdítani. A tanulmány főbb eredményei az alábbiakban foglalhatók össze :

a) Nagy könyvtáraink állványzata már a jelenlegi állomány elhelyezésére sem elegendő. Három intézmény elérte az abszolút telítettség állapotát, a többiek szükségmegoldások alkalmazása esetén is csak rövidebb időszak gyarapodásának befogadására képesek.

b) A könyvtárépületek jelenlegi viszonyai között még 31 930 polcfolyómétert kitevő férőhely létesíthető. A vaspolcozat előállítására gyártási kapacitást kell biztosítani : egyedül a fenti fejtegetések alapjául szolgáló 12 könyvtár évi polcszükséglete 7200 méter.

c) A 12 könyvtár közül kettőnek (OSzK, OMK) új épületre, ötnek pedig (MTAK, BEK, PEK, FSzEK, OMgK) a jelenlegi épület lényeges bővítésére van szüksége.

d) Élnünk kell a férőhellyel való gazdálkodás különféle módszereivel, minden könyvtár a maga viszonyai és szükségletei szerint. Ott, ahol mód van rá, tegyük lehetővé tömör raktári berendezés létesítését, növeljük a mikrolaboratóriumok kapacitását, s ahol ilyenek nincsenek, szorgalmazzuk létesítésüket. Mindenekfölött pedig törekedjünk az olyan lényeges könyvtárpolitikai kérdéseknek az eddiginél teljesebb megoldására, mint amilyen a profilozás, vagy az egyetemi könyvtárak keretében a tankönyvtárak felállításása.

Végül, de nem utolsósorban, javasoljuk a letéti központ elvi problémáinak megvitatását és a megvalósítás konkrét lehetőségeinek megvizsgálását. A letéti központ nem csodaszer, amely egy csapásra megszabadít raktározási gondjainktól. Az elsődleges feladat mindig is az egyes könyvtárak fejlesztése, a működésükhöz elengedhetetlenül szükséges beruházások rendszeres végrehajtása marad. De látnunk kell azt is, hogy hagyományos eszközeinkkel és szervezeti formáinkkal az irodalmi termelés és az irodalomszükséglet rohamos fejlődését még csak nyomon sem követhetjük. Létérdekünk fűződik a könyvtártechnika és könyvtárszervezés legújabb eredményeinek bátor, értelemszerű alkalmazásához.

CSÚRY ISTVÁN

STEPHAN CSÚRY :

DIE MAGAZINIERUNGSPROBLEME UNSÉRER GROSSEN BIBLIOTHEKEN

Die herkömmlichen Massnahmen und Organisationstformen der Bibliotheken ermöglichen es den grossen wissenschaftlichen Bibliotheken nicht, mit der rapiden Entwicklung der literarischen Produktion und den stetig wachsenden Bedürfnissen der Leser Schritt zu halten. Diese Feststellung ist für die ungarischen Bibliotheksverhältnisse in erhöhtem Masse gültig, da sie einerseits durch das nach 1945 erfolgte rapide Ansteigen der Leserzahl und den Aufschwung der wissenschaftlichen Tätigkeit, anderseits durch den nachteiligen Umstand bestimmt werden, dass die bürgerliche Verwaltung vor 1945 nicht einmal für die minimalsten sachlichen und personalen Bedingungen der Entwicklung gesorgt hatte. Das Anwachsen der Bestände wird durch die Zahlen veranschaulicht, die sich aus der Untersuchung von 12 Bibliotheken ergaben. Die gesamte

Bandzahl dieser Bibliotheken (Broschüren, Manuskripte, Musikalien, Landkarten, Plakate und andere, nicht buchartige Dokumente ausgenommen) gestaltete sich folgendermassen :

Bestand 31. Dez. 1945 :	4 522 222	Bände
31. Dez. 1954 :	6 177 128	„
Zuwachs 1945 - 1954	1 654 906	„
Jährlicher Zuwachs im		
Durchschnitt :	184 000	„
Zuwachs im Jahre 1954 :	535 863	„

Auf Grund der Analyse der Lagerverhältnisse dieser Bibliotheken gelangt Verf. zu der Feststellung, dass es sinnlos wäre, die Lösung des Problems nur in einer mechanischen Vermehrung des Raumes zur Unterbringung der Bücher zu suchen. Aus den organischen Zusammenhängen der Betätigungsfelder der Bibliothek folgt, dass ausser dem Raumproblem auch die Belange der Sammelpolitik, der Bearbeitung und des Leserdienstes in Betracht zu ziehen sind. Vom Standpunkt der Anwendung auf heimische Verhältnisse aus, werden folgende Möglichkeiten der Raumbewirtschaftung erwogen :

a) Die absolute Ausnützung des Raumes mit Hilfe einer auch die Verkehrsgänge ausnützenden Magazinierung.

b) Verfilmen und Ausscheiden einiger selten benutzten und viel Raum beanspruchenden Publikationstypen.

c) Massnahmen zwecks Einschränkung des Zuwachses.

d) Zusammenarbeit der Bibliotheken hinsichtlich der Erwerbung, der Magazinierung, Registrierung und Benützung der Bestände.

Von diesen Massnahmen scheint die Zusammenarbeit der Bibliotheken die wirtschaftlichste zu sein und mit Hilfe der Anwendung ausländischer Erfahrungen kann auch in Ungarn der Plan zur Aufstellung eines zentralen Bücherdepots erwogen werden. Diese Lösung ist auch der Profilierung der Sammelgebiete förderlich und ermöglicht die Durchführung zahlreicher Rationalisierungsmassnahmen in den verschiedenen Bibliotheken. Sie ist ferner hinsichtlich der Bearbeitung, des Leihverkehrs, des Schutzes und der Bewahrung der Bestände und — nicht zuletzt — auch für die Aktivisierung des sogenannten „toten Materials“ von Vorteil. Auf Grund von Schätzungen wurde festgestellt, dass sich die Bestände der untersuchten 12 Bibliotheken zu ungefähr 13—14% aus selten benütztem, zweitrangigem oder nicht zum Profil der betreffenden Bibliothek gehörendem Material zusammensetzen, einem Material dessen Ausscheidung und Zuweisung an die Depositenzentrale ohne weiteres durchführbar wäre.

Bei der Planung der Ausmasse des zentralen Bücherdepots braucht jedoch nicht die gesamte Buchmenge in Betracht gezogen zu werden, da ein beträchtlicher Teil (20%?) des von den verschiedenen Stellen einlaufenden Materials vermutlich Mehrstücke enthalten, die als solche ausgeschieden werden können.

Gewisse Voraussetzungen zur Errichtung der Depositenzentrale sind bei uns im Keime bereits vorhanden. Da während der Kriegsereignisse zahlreiche Privatbibliotheken herrenlos wurden, ferner auch die Auflassung etlicher Institutionen erfolgte, ging eine beträchtliche Buchmenge in volkseigenen Besitz über. Die Buchverteilungsstelle, die dieses Material an die Bibliotheken weiterleitet, würde nach Beendigung ihrer gegenwärtigen Tätigkeit ohne Aufgaben bleiben. Demnach wäre es zweckentsprechend, die Depositenzentrale diesem Organ anzuvertrauen, umso mehr, da dieses seine bisherigen Erfahrungen auf dem verwandten Arbeitsgebiete gut nutzbar machen könnte. Für diese Lösung spricht auch der Umstand, dass nach der Zufriedenstellung sämtlicher Ansprüche sicherlich noch ein beträchtliches Material zurückbleibt, für dessen Unterbringung und Betreuung im Rahmen der Depositenzentrale die entsprechenden Bedingungen gesichert werden können.

Der abschliessende Teil der Untersuchung fasst die Aufgaben der Depositenzentrale zusammen, berührt die Frage der planmässigen Erwerbung durch Ankauf, und bespricht kurz die Möglichkeiten und Methoden der Katalogisierung und des auswärtigen Leihverkehrs.

A Könyvalap tervei

CsÚRY István a nagy könyvtárak raktározási problémáiról írott cikkében — a kérdés megoldásánál számbajöhető megoldások között — kiemelkedő lehetőséget lát a „letéti központ”-ban. Tekintettel arra, hogy cikkét egyrészt vitaindítónak szánta, másrészt a „letéti központ” feladatával a Könyvalapot kívánja megbízni — amelyről a most megjelenő könyvtárügyi törvény is intézkedik —, szükségesnek látom az erre vonatkozó elképzeléseket, melyeket CsÚRY István nagy vonásokban már felrajzolt, bővebben kifejtteni.

A Könyvalap, legalábbis ilyen elnevezéssel, jelenleg még nem létezik. Csupán bizonyos funkcióit látja el ennek az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztója, amelynek súlyponti feladata — ahogy ezt a neve is kifejezi — a magyar könyvtárügy forradalmi átalakulása során köztulajdonba került vagy más módon gondozást igénylő könyvek (könyvtárak leadott főlőpéldányai, MÉH-telepeken talált könyvek stb.) szétosztása. Az évek óta folyó munka elvi megfontolások és gyakorlati tapasztalatok megfelelő kombinációján alapszik, hiszen hasonló jellegű munkának (több millió kötet rendezéséről és szétosztásáról van szó) sem irodalma, sem kialakult könyvtári gyakorlata sincs.¹ A tervszerű munka során már most — a szétosztás fázisában — gondolni kell arra, hogy a rendelkezésre álló könyvek egy részét későbbi könyvtári célokra tartalékoljuk. A félretett művek felhasználása, illetve az ezekkel történő foglalkozás már a tulajdonképpeni Könyvalap feladata.

A Könyvelosztó ma a következő, ilyen jellegű munkákat végzi :

1. Magyar vonatkozású könyveket és periodikákat — a könyvtárak jelenlegi igényeinek kielégítése után fennmaradó példányokból — a később jelentkező könyvtári igények (új könyvtár alapítása, gyűjtőkör változása stb.) kielégítésére, bizonyos számban tartalékol.

2. Kezeli ezt a szorosabb értelemben vett Könyvalapot és belőle az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvalap Bizottsága által² jóváhagyott újabb könyvtári igényeket kielégíti.

3. A szétosztás után fennmaradó valamennyi idegen műből egy példányt tartalékol.³

A magyar anyaggal kapcsolatos munkák bizonyos mértékben csak kiegészítik a Könyvelosztó névadó tevékenységét. Az idegen könyvek tartalé-

¹ A Könyvelosztó működésének részletes ismertetése nem e cikk feladata.

² Ez a szerv a könyvelosztás elvi irányítója.

³ Olyan könyvekből, melyből egyetlen könyvtár sem igényelt a szétosztás során, két példányt tesz félre.

kolása azonban már nem szétosztást céloz, hanem ezekből tevődik össze a későbbi Könyvalap állománya. Ez lenne hivatott biztosítani azt az elvi elgondolást, hogy a Könyvelosztó által kezelt anyagból előkerült valamennyi mű hozzáférhető legyen.⁴ Miután a kevésbé használt anyagot — éppen a könyvtárak túlszűfolttsága miatt — helytelen lenne azokra ráerőltetni, előreláthatólag több százezer visszamaradt kötettel kell számolnunk. A fenti elvi elgondolás gyakorlati értelme pedig az lenne, ha ezt a nagy könyvmennyiséget a könyvtárközi kölcsönzés alapjává tennénk. Ezzel nemcsak a hazai könyvbázis kiszélesedését érնék el, hanem azt is, hogy az esetleg más könyvtárban meglevő példány hozzáférhető marad, és a rongálódás lehetőségének sem tesszük ki. Helyesnek látszik, hogy ez a saját könyvanyaggal rendelkező Könyvalap — a könyvtárközi kölcsönzés megfelelő lebonyolításának érdekében — munkájába a Központi Címjegyzéket is bevonná.

A fenti feladatok mellett a Könyvalap természetesen átvehet majd a könyvtárak állományából kiiktatott könyvanyagot, amivel Csúry István cikkében elsősorban számol. Ha ezt a kérdést azonban alaposabban s gyakorlati szempontokat is figyelembe véve vizsgáljuk meg, annak azonnali megvalósításánál számos nehézséggel találjuk szemközt magunkat.

Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy a könyvtárártól a későbbi Könyvalapnak szánt anyagot a Könyvelosztó — mely hivatott később a Könyvalap feladatait ellátni — *jelenleg* képtelen átvenni, mert az ehhez szükséges feltételekkel nem rendelkezik. A raktári elhelyezés szempontjából ugyanis — tekintettel a feladat állandó jellegére — nem jöhetnek számításba a Könyvelosztónál igénybe vett, de rossz, alkalmi megoldások. A megfelelő raktárak biztosításához — ha reálisak akarunk lenni — feltétlenül szükséges egy-két esztendő. Ezenkívül a Könyvelosztó teljes erejét egyelőre a könyvtárak által igényelt és mielőbb forgalomba állítani kívánt művek szétosztása köti le. Előreláthatólag három-négy év múlva, ha az elosztás zöme lebonyolódott, képzelhető el, hogy a Könyvalap feladatainak elvégzésére is — fokozatosan — sor kerüljön. Elsőnek a Könyvelosztó által addig félretett művek feldolgozására kell gondolni. Csak ha ez a munka és a megfelelő raktárak elkészültek, akkor építhetünk be olyan anyagot a Könyvalapba, melyet a könyvtárak saját állományukból kívánnak átadni.

Az ilyen anyagok kivezetése komoly feladatot ró a könyvtárakra.⁵ Ma, mikor a nagy könyvtárak rendkívüli mértékben meg vannak terhelve a Könyvelosztótól átvett könyvek feldolgozásával, aligha akad felszabadítható munkaerejük ilyen igényes feladat elvégzésére.

A fentiek természetesen nem jelentik azt, hogy a könyvtárak ne folytathatnák azt a beváltnak mondható gyakorlatot, melynek során a kiiktatással járó különmunkát nem igénylő anyagot (fel nem dolgozott, duplum stb.) továbbra is át ne adják szétosztásra a Könyvelosztónak. A „letéti központ”-nak szánt, tehát központilag megőrizni kívánt anyag átvételéről azonban ma még nem lehet szó.

⁴ Mind a Könyvelosztó, mind a Könyvalap további programjának kidolgozásához Csúry István számos értékes tanáccsal járult hozzá.

⁵ Gondoljunk csak egy métersor méretű, numerus currens-be felállított és korszerű, kiterjedt katalógusrendszer segítségével feltárt könyvtári anyagra.

A Könyvalap működése során, ha csökkent mértékben is, de tovább kell, hogy folytassa a könyvelosztást is, hiszen a könyvtáraktól bekerülő művek egy része már szerepelni fog a Könyvalap saját állományában. Ilyen és ehhez hasonló esetekben a könyvet vagy egy másik könyvtárba kell majd juttatni, ahol erre szükség van, vagy nemzetközi csere során kell megkísérelni a magyar könyvtárak egyikében használható könyvhöz jutni.

További feladatnak látszik, hogy a jól működő Könyvalap a könyvtárak szerzeményezését is összehangolja, és helyettük vagy mellettük — bizonyos esetekben — maga is külön szerzeményezést folytasson.

A külföldi — jelen esetben amerikai — könyvtárak fejlődésében felmerült megoldásokat csak a hazai fejlődés figyelembevételével lehet alkalmazni. Hazánkban a köztulajdonba került művek könyvtárakba juttatása olyan sajátságos körülményt teremtett, amelyet feltétlenül figyelembe kell venni. Nálunk például meghaladottnak látszik az az álláspont, mely fent kívánja tartani az ún. letétek tulajdonjogát,⁶ így csupán a nagyméretű raktárépítés előnyeit hasznosítja, anélkül, hogy magát az ott elhelyezett állományt a „letevő” könyvtárak helyett központilag összefogná.⁷

Nagy könyvtáraink túlszűfolt raktárainak tehermentesítése a Könyvalap bevonásával tehát csak távolabbi perspektívában látszik keresztülvihetőnek, de helyes, ha a Könyvalap kereteinek megtervezésénél már most figyelembe vesszük ezt a funkciót is. Az ezzel kapcsolatos problémákat továbbra is — ahogy ezt CsűRY István is kiemeli — a raktári férőhely növelésével kell megoldani. Az új megjelenésű könyveken kívül, a Könyvelosztótól kikerülő további művek százazreit kell — akár a könyvtárakban, akár a Könyvalapban — a következő évek során helyhez juttatni. Ez tovább súlyosbítja a CsűRY István által a nagy könyvtáraink raktározási problémáiról — a reális számok fényében felvázolt — helyzetet, mely bátran katasztrofálisnak mondható, és sürgős megoldásra vár!

Ha a fentieket programpontokba kívánánk foglalni, azok így hangzanának:

1. Tegyük valóban közkinccsé a köztulajdonba került könyveket úgy, hogy azok könyvtárainkban az érdeklődők rendelkezésére álljanak.

2. Megfelelő épületben, az erre alkalmas időpontban, valósítsuk meg a Könyvalapot, figyelembe véve a könyvtárak tehermentesítésének szempontjait.

3. Bővítsük, és még egyszer: bővítsük könyvtáraink raktárait.

BORSA GEDEON

⁶ Vö. New England Deposit Library.

⁷ Érdekes itt megjegyezni, hogy Németországban is bizonyos fenntartásokkal élnek a tengerentúli tapasztalatok felhasználásának kérdésében, hiszen a könyvtárak jelentős része ma is háborús sebeinek begyógyításán fáradozik. Vö. SEYFFERT, Hans: *Magazinerung wenig benutzter Literatur*. Köln, 1953.

GEDEON BORSA : ZUR FRAGE DER DEPOSITENZENTRALE

In Ungarn sind die nötigen Voraussetzungen zur Gründung einer Depositenzentrale noch nicht vorhanden. Gegenwärtig besteht unsere Aufgabe darin, die mehreren Millionen von Bänden, die zum Eigentum des Volkes wurden, an die verschiedenen Bibliotheken weiterzuleiten, eine Arbeit, die von der Buchverteilungsstelle der Nationalbibliothek Széchényi besorgt wird. Schon im Laufe der jetzigen Arbeit werden Bücher reserviert, als Grundlage zum Ausbau des Buchfonds in 3—4 Jahren. Die geplanten Aufgaben dieses Fonds sind: Reservierung sämtlicher, seitens der Bibliotheken nicht angeforderter Werke, Verwendung dieses Materials im zentralisierten Leihverkehr mit Hilfe des Zentralkatalogs, Übernahme und Registrierung der von den Bibliotheken angebotenen Werke, Verteilung der überzähligen Exemplare unter den Bibliotheken bzw. Austausch dieser Exemplare mit dem Ausland, schliesslich Reservierung der Mehrstücke von Büchern und Zeitschriften, die sich auf Ungarn beziehen, um auch späteren Ansprüchen der Bibliotheken gerecht werden zu können. Das geplante Bücherdepot kann daher nicht sofort, sondern nur nach Jahren verwirklicht werden, zur teilweisen Milderung des Raummangels in den Bibliotheken. Bis dorthin kann dem grossen Raummangel nur durch den Bau von Magazinen abgeholfen werden.

Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve

FISCHER Dániel késmárki orvosnak ma a nevét is alig ismeri valaki, vállalkozása pedig a XVIII. század első felének sok más, haladást szolgáló próbálkozásával együtt egészen feledésbe merült. A maga korában igen megbecsült személy és fontosnak tartott terv elfelejtésének, illetve az alkotó szándékától idegen összefüggésben való továbbélésének történetét mindjárt előljáróban érdemes felidézni. Az emléket őrző és továbbhagyományozó dokumentumok sorozata ugyanis megmagyarázza, miért lappanghatott eddig az első magyarországi folyóirat terve, és kitűnik belőle, miért tartja számon FISCHERT, ha ugyan számontartja, egészen más vonatkozásban a hazai irodalom története.

ROTARIDES az *Epistola invitatoria*, a megindítandó folyóirattal kapcsolatos legfontosabb nyomtatvány alapján részletesen ismerteti a tervet, dicséri a szerző irodalmi műveltségét, éles ítéletét, csak latinságának tisztasága ellen emel kifogást.¹ WALLASZKY — valószínűleg ROTARIDES véleménye alapján — a magyarországi irodalom történetének (*historia litteraria Hungariae*) forrásai közé sorolja az *Epistola invitatoriát*, és minden tekintetben tájékozottan beszél róla.² Mindkét író még egységes, nyelv és tárgy szerint egyaránt osztatlan literatúrát tartott szeme előtt, s így tárgyukhoz természetszerűen hozzátartozott FISCHER műve. Utódaik, a tudományok polgári korszakbeli differenciálódását juttatva kifejezésre, kirekesztették új irodalomfogalmukból a természettudományi műveket, s az „irodalom” szó hovatovább a magyar nyelvű, „nemzeti” irodalmat jelentette elsősorban, mellyel az irodalomtörténet tudománya foglalkozott. A literatúra többi részének históriájával alig törődött valaki. Emellett a XVIII—XIX. század fordulójának embere, az irodalom és a tudományok fejlesztését célzó tervezeteket tárgyalva, a kor egyik legfőbb művelődéspolitikai törekvésének megfelelően, minden korábbi, a szó tágabb értelmében vett irodalomszervező vállalkozásban valamiféle akadémia-alapító szándékot vélt felfedezni. Így kapott helyet FISCHER folyóirat-terve is a mai Magyar Tudományos Akadémia előzményeinek sorában.

¹ ROTARIDES Mihály: *Historiae Hungaricae litterariae antiqui medii atque recentioris aevi lineamenta*. Altonaviae et Servestae, 1745. 76—77. l.

² ROTARIDESnél: „Tota haec epistola [invitatoria] eruditissimis et selectissimisque rebus, ut et iudiciis de scriptis variorum egregie latis, refertissima, magnam rei nostrae litterariae, in primis ad illustrandam Historiam Hungariae Naturalem, pertinentem notitiam, lectori harum rerum percupido, suppeditare potest...” (77. l.) — WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Posenii et Lipsiae, 1785. 7—8. l.; Budae, 1808. 8—9. l.

WINTERL Jakab József, a pesti egyetem botanika-tanára volt az első, aki tudós társasága őseként emlékezett meg FISCHER Dániel folyóirattervéről.³ WINTERL patetikus, olykor adataiban téves méltatásán alapul minden további FISCHERRŐL szóló tudósítás; legfeljebb azt figyelhetjük meg, hogy az utódok még WINTERLig sem térnek vissza, egymástól veszik át az anyagot, s lassanként az ősforrássá vált közleménynek még a helyes megállapításai is eltorzult formában bukkannak elő náluk.⁴ A magyarnyelvűség követelményével DÖBRENTEI Gábor lépett fel FISCHER vállalkozásával szemben, s minthogy ilyen programot nem talált nála, egyetlen mondattal intézte el a tervezetet a magyar Akadémia előzményeinek sorában. A hagyomány legönállóbb órének a helytörténeti irodalom bizonyul: MELZER az egyedüli WINTERL után, aki az *Epistola invitatoria* ismeretében írt FISCHERRŐL, de az akadémia-tervek légkörében persze ő is tudós társaság tervét hámoztta ki a röpiratból.⁵

Az elsorolt néhány szerző és adat egyszersmind foglalata az egész folyóirat-tervről szóló kritikai irodalomnak. Nem sokkal több újabb feldolgozás vagy adatközlés áll azonban rendelkezésre a XVIII. század első felének nem magyar nyelvű hazai irodalmáról általában sem. A kutató szinte úttörésre vállalkozik, ha az 1790 körüli évek mozgalmainak előzményeit keresi, és vizsgálni kezdi a korábbi évtizedeket. Az első „utazók” legtöbbször csak a legfeltűnőbb jelenségekre hívhatják fel a figyelmet, és gyakran még azokról sem adnak minden tekintetben helytálló leírást. A XVIII. század első felébe merészkedő felderítő sem ígérhet biztos eredményeket; megállapításai, nézetei saját maga és mások újabb eredményei alapján még többszörös helyreigazításra szorulhatnak ugyan, mégis hírt kell adnia kutatásairól. Az első eredmények összefoglalása közben mérheti fel ugyanis, mire jutott voltaképpen, s ami fontosabb, leírása másoknak is kedvet adhat hasonló vállalkozásra; ha pedig a kutatók száma szaporodik, együttes munka, viták segíthetik elő az „ismeretlen tájék” felderítését.

1. FISCHER Dániel életének legfontosabb adatait a biográfiai lexikonok WESZPRÉMI István nyomán adják elő.⁶ A továbbhagyományozott néhány dátum azonban legfeljebb útjelzőül szolgálhat, egy-egy hivatalos iratokban megrögzített pontot jelöl ki, az útvonalat közöttük a környezet ismerete alapján kell megrajzolni. — 1695. november 9-én született Késmárkon, Szepes megye szabad királyi városában. A Szepesség a XVIII. századi Magyarország huszonnégy városban élő, hazai viszonylatban példátlanul nagyszámú polgárságáról és közmondásosan szegény, a káptalan, néhány szerzetesrend és főúri család hatalmas latifundiumai között kevéske földön vagy

³ *Anrede an die versammelten Mitglieder der Hungarischen gelehrten Gesellschaft* . . . 1784. Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn, Pest und Ofen, Brachmonath, 1784. 7–10. l.

⁴ PEISNER Ignác: *Budapest a XVIII. században*. Bp. 1900. 91–92. l.; ERNYEY József: *Természettudományi mozgalmak a 17–18. században*. Pótfüzetek a Természettudományi Közlelyhöz. 1912. XLIV. köt. 3–4. pótf. 120–121. l.; HANSKARL Erzsébet: *Budapest irodalmi életének kialakulása. 1686–1780*. Bp. 1928. 35. l.

⁵ DÖBRENTEI Gábor: *A Magyar Tudós Társaság története*. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. 20. l. — MELZER, Jacob: *Biographien berühmter Zipsen*. Kaschau, 1832. 46–47. l.

⁶ WESZPRÉMI István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Lipsiae—Viennae, 1774–1787. Cent. I. 44–48. l.; HORÁNYI Elek: *Memoria Hungarorum*. Viennae—Posonii, 1775–1777. Tom. I. 677–681. l.; MELZER *i. m.*; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891–1914. III. köt. 515–516. h.

éppen birtok nélkül tengődő nemességéről híresedett el.⁷ A FISCHER-család első ismert őse közönséges paraszt volt Szepesbélán, fiának, FISCHER Mihálynak, Dániel nagyapjának el kellett szöknie a szülői háztól, hogy felemelkedjék az egyre nagyobb számú polgári értelmiségbe. Iskoláit Németországban végezte, Wittenbergben két évet töltött, hazatérése után a Szepes megyei Melterben választották papnak. 1672-ben két fiával, Mihállyal és Zakariással a protestánsüldözés elől Boroszlóba menekült. Visszatérése után, 1682-ben újból Melterben lett pap, 1684-ben Késmárkra hívták meg.⁸ A szökött jobbágyból lett prédikátor a jelek szerint hamar átvette a jobbmódú városi polgárság nézeteit. A luteránus ortodoxia híveként nem kifogásolta a rózsashegyi zsinatnak a pietizmus elleni határozatát, egyik paptársa pedig, az idősebb BUCHHOLTZ György maga is eljárta hivatalos megbízásból a pietista KEPHALIDES Sámuel ellen.⁹ Meglehetősen vagyonra is tehetett szert: az ugyancsak pap Mihály nevű fiának, Dániel apjának, háza volt Késmárkon, onnan temették a nagyapát 1704. július 6-án.¹⁰

A családi hagyományt követte FISCHER Dániel, amikor 1713. október 6-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be. A tanárok közül későbbi műveiben a még 1712-ben meghalt, soproni származású RÖSCHEL Jánost, Johann Friedrich VEIDLERT, Christian VATERT és Johann Gottfried BERGERT emlegeti a legtöbbet. A kiváló pedagógus hírében álló RÖSCHELT mint honfitársát is tisztelte; BERGERT soha nem idézi őszinte ragaszkodást kifejező jelzők nélkül. — A licentiátust FISCHER 1716-ban szerezte meg VATERNÁL, a doktori címet WESZPRÉMI szerint 1718-ban kapta meg.¹¹

Hazatérése után Késmárkon kezdett praktizálni, 1722-ben Liptó megye fizikusaként találkozunk vele.¹² 1719—22 között költözhetett át Késmárkról

⁷ A XVIII. század eleji polgárságról alig tudunk valamit; „fejlődéséről egyáltalán nincs speciális, összefoglaló monográfiánk, ... néhány, a polgári történetírás szempontja szerint készült, vázlatos, a lényeges problémákat szinte fel sem vető” áttekintéssel kell beérnünk. (KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. köt. Bp. 1954. 62. l.) Sűrű homály fedi ezt is: „hogyan és mikor, milyen fejlődési fokozatokon keresztül vált a köznemesség a polgári átalakulást hordozó osztállyá.” (MAKKAI László, *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, V. köt. Bp. 1954. 294. l.) A szepességi polgárság és nemesség viszonyairól még legtöbbet tudtam meg SVÁBY Frigyes dolgozatából (*A Szepesség lakosságának sociológiai viszonyai a XVIII. és XIX. században*. Lőcse, 1901. 5—7. l.). Késmárk lakossága szerinte a 18. század közepén 2211 fő, a század második felében az egész megyéé kb. 70 000.

⁸ Az id. FISCHER Mihály életrajzi adatait l. KLEIN Sámuel *Nachrichten*-jének FABÓ András által kiadott III. kötetében: *A magyarországi ágost. vall. evangélicusok történelmi emlékei*. Pest, 1861—1873. IV. köt. 142—150. l.

⁹ BUCHHOLTZ György: *Historischer Geschlechtsbericht*. Hgg. v. Rudolf WEBER. Bp. 104. 293, 295—296, 301. l.

¹⁰ BUCHHOLTZ: *i. m.* 276. l.

¹¹ BARTHOLOMAEIDES, Ioannes Ladislaus: *Memoriae Vngarorum qui in ... Vniuersitate Vitebergensi ... studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Pesthini, 1817. 208. l. — A wittenbergi egyetemről l. FRIEDENSBURG, Walter: *Geschichte der Vniuersität Wittenberg*. Halle a. S., 1917. — RÖSCHEL életét tanítványa, Johann Andreas PLANER kétszer is megírta: az egyik egy halotti beszéd, amely folio alakban 1712-ben jelent meg. Az Országos Széchényi Könyvtárban egy RÖSCHEL halálára megjelent alkalmi kiadványokat tartalmazó kolligátumban található. (Jelzete 490.751.) A második, bővebb kidolgozás, RÖSCHEL arcképevel, az elhunyt tanár könyveinek árverési katalógusában látott napvilágot. (*Catalogus bibliothecae J. B. Roeschelii. Partes I—II*. Wittenberg, 1713.) Ez az életrajz, a könyvjegyzék nélkül, ugyancsak megvan az Országos Széchényi Könyvtárban (*Vita Johannis Roeschelii* címen, szerző nélkül katalogizálták.) RÖSCHEL

új állomáshelyére, Liptószentmiklóstra. Ekkortájt kellett nősülnie is, mert fia, FISCHER Károly Dániel 1744-ben disszertált Erfurtban.¹³ A Liptószentmiklóson eltöltött évek idejére, 1724 nyarára esik Franz Ernst BRÜCKMANN, a Magyarországon utazgató német természetkutató látogatása FISCHERNél.¹⁴

A jőnévű orvost 1719. október 18-án az a megtiszteltetés érte, hogy a németországi Academia Naturae Curiosorum tagjává fogadta. E testület a ratio és experientia jegyében alakult még 1652-ben; jelentősége 1670-nel kezdődik, amikor Philipp Jakob SACHSE boroszlói orvos szerkesztésében évkönyveinek kiadása megindult. Az Academia első magyarországi tagja MOLLER Dániel Vilmos volt (1694), az altdorfi egyetem tanára, aki a nagy protestánsüldözés idején a pozsonyi gimnázium subrectori állásából ment számkivetésbe. Talán ő juttatta be az Academiába még 1694-ben honfitársát, RAYGER Károly pozsonyi orvost (1707), és nem lehetetlen, hogy Olaszországban, a páduai egyetem „natio germanica”-jának képviselőjében szerzett német kapcsolatok mellett az említett két honfitárs tekintélyének köszönhette GENSEL János Ádám soproni orvos, hogy 1712-ben az Academia tagja, 1719. november 15-én pedig egyik alelnöke (adiunctus) lett. Minden valószínűség szerint neki tartozik hálával FISCHER és két másik kollégája, az erdélyi KÖLESÉRI Sámuel és az eperjesi RAYMANN János Ádám, hogy egy napon kaptak helyet az akadémikusok között. A tagsággal szerzett kapcsolatokon múltott, hogy FISCHER fia Erfurtba ment egyetemre, ahol az egyik orvosi katedrát 1744-ig Andreas Elias BÜCHNER, az Académia kiadványának akkori szerkesztője töltötte be.¹⁵

FISCHER nem sokáig maradt Liptóban. 1725–28 körül CSÁKY Zsigmond, a Szepesség főispánja megyéje főorvosává választotta meg. Ekkor költözött

életrajzának legfontosabb dátumai legújabbban: *Album Academiae Vitebergensis*. 1660–1710. Bearbeitet von Fritz JUNKE. Halle, 1952. 285. l. — FISCHER nyilatkozatai BERGERÉről: *Tentamen pneumaticologicum physicum*, XII. §.; *Relatio ex philosophia naturali de fulgure, tonitru et fulmine: cui accedit Appendix de insolito quodam phenomeno Kesmarkini viso*, XI. §. — A licentiátus tételei: *De deliriis* . . . Vitembergae, 1716. (szept. 10.) — Lehet, hogy FISCHER már 1717-ben doktorált. A *Relatio* függelékében (*Anhang*) ugyanis egy 1717. aug. 10-én Késmárkon látott jelenséget tárgyal, s mint maga mondja, a doktori címet feltüntető *Relatio* ekkor már nyomdában volt, s legkésőbb 1718 elején meg is kellett jelennie.

¹² A *Relatio* címlapja szerint „Civitatis Kesmarkiensis medicus practicus”; a dolgozat ajánlása Késmárkon, 1717. júl. 30-án kelt. A *Commentationes physicae de calore* szerint FISCHER: „Practicus antehac Kesmarkiensis Hungarus, nunc physicus Comitatus Liptoviensis”. Ez utóbbi könyv ajánlása Késmárkon, 1719. márc. 10-én kelt.

¹³ FISCHER, Carolus Daniel: *Dissertatio inauguralis medica de calculo vesicae urinariae, a nimio vini Hungarici potu in vethram perpulso, ac singulari encheiresi absque sectione*. Erfordiae, 1744. SZINNYEI (i. m. III. köt. 529. h.) nem tudja róla, hogy Dániel fia, pedig disszertációjában apját „Genitor meus optimus, D. Daniel Fischer” jelzővel illetve nevezi meg. (3. l.)

¹⁴ BRÜCKMANNÓL: GOMBOCZ Endre: *A magyar botanika története*. Bp. 1936. 165–173. l. — BRÜCKMANN levelei FISCHERRől: *Epistola itineraria LXXXVII. sistens memorabilia comitatus Liptovinesis*. Wolfffenbvtelae, 1740.; *Epistola itineraria XC. de incendio restrigendo*. Uo.; *Epistola itineraria XCVI. sistens memorabilia Trincimenia*. Uo.

¹⁵ Az Academia Naturae Curiosorum történetét Andreas Elias BÜCHNER írta meg: *Academiae Sacri Romani Imperii Naturae Curiosorum historia*. Halae, 1755. A tagok listája a 463–517. l.-on található, az adiunctusoké a 449–451. l.-on. Az említett magyar tagok sorszámai: 203, 210, 293, 337, 338, 339. Ugyanebben a műben vannak adatok SACHSERől is. E boroszlói orvos a jelek szerint igen szoros kapcsolatot tartott a lőcsei SPILENBERGER Dáviddal, és valószínű, hogy a nyomtatott *Epistola invitatorian* kívül baráti levélben is serkentette magyar kollégáját, hogy gyűjtsön cikkeket az Academia

vissza FISCHER szülővárosába, amely a városi orvosi tisztet ruházta rá. A CSÁKY-családhoz aligha fűzték az orvost szorosabb, munkájában is ösztönző kapcsolatok. Mint a megye fizikusa, érhető módon, tisztelettel adózott az örökös főispán iránt, háziorvosa lett, művet ajánlott neki, többről azonban aligha beszélhetünk. Jellemző, hogy FISCHER fia erfurti disszertációjának ajánlása nem is az akkori főispánnak, CSÁKY Miklósnak, hanem az egész CSÁKY-család Szepességben ismert férfitagjainak szól. Erősebb szálak talán egyedül CSÁKY Miklóshoz, az iparfejlesztéssel is törődő főpaphoz fűzték FISCHERT. WESZPRÉMI szerint a püspök székhelyéről, Váradról hazafelé utaztában Debrecenben halt meg az orvos, az akkori idők tudományának megállapítása szerint „speciálisan magyar” betegségben, csömörben, 1744-ben vagy 1746-ban.¹⁶

2. A wittenbergi egyetem, az egyházi ortodoxia fellegvára, a XVIII. század elején haladásellenességével tűnt ki. A hittudományi kar szigorúan ellenőrizte a többi fakultások tananyagát, tanárait, és lehetetlenné tett minden olyan kísérletet, amely a természettudományokat függetleníteni akarta a teológiától, s az új felfedezéseket tükröző új filozófiát akarta érvényesíteni. RÖSCHEL, az egyetem már említett soproni származású fizika-tanára. Életrője. PLANER szerint elsősorban teológusnak tartotta magát;

kiadványa számára. Az 1670-i kötetben ugyanis a magyar szerzőktől származó cikkek többsége SPILENBERGEREN keresztül jutott el a szerkesztőhöz (25–27, 160, 162. l.). – Az *Epistola invitatoria* az egész világ, közöttük Magyarország tudósait is felhívja a vállalkozás támogatására. Nacionalista túlzás azonban ennek alapján feltételezni, hogy a magyaroknak már ebben az időben nagyszerű tudományos felfedezéseik voltak, csak elvesztek, mint ERNYEY idézett cikkében teszi (115. l.). Az *Academia Naturae Curiosorum* magyarországi tagjairól legutóbb RAPAICS Rajmund írt. (*A magyar biológia története*. Bp. 1953. 37–38. l.) ERNYEY nyomán ő is azt hiszi, hogy a magyarok valamilyen külön felhívást kaptak cikkek írására. – GENSEL életrajzainak ősforrása Ioannes Mauritius HOFFMANNUS nekrológja. (*Academiae . . . Naturae Curiosorum Ephemerides*. Centuria IX–X. Augustae Vindelicorum, 1722. 652–662. l.), már WESZPRÉMI ezt kivonatolta (Cent. I. 54. 56. l.). HOFFMANNUS és WESZPRÉMI egyaránt azt állítják, hogy GENSEL az akadémiai tagság elnyerése (1712) után két évre adiunctus lett. (HOFFMANNUSnál: „biennio abhinc die XXXI. Julii ejusdem Academiae Adjunctus constitutus”, 659. l.; WESZPRÉMINél *id. munkája*, 55. l.) BÜCHNERNél ezzel szemben azt találom (*id. munkája*, 451. l.), hogy csak 1719. nov. 15-én lett alelnök. Én inkább az *Academia* levéltárának felhasználásával dolgozó BÜCHNERnek adok hitelt. A tévedésre talán az adhatott okot, hogy GENSEL már előbb is adiunctusi tekintéllyel és hatáskörrel intézhetett bizonyos ügyeket. Esetleg ennek tulajdonítható, hogy már formális alelnöki kinevezése előtt bejuttatta a tagok közé három honfitársát. – Az *Academia* szabályzata szerint az alelnök első kötelessége volt új tagok szerzése. (BÜCHNER *id. munkája*, 190, 195. l., VII. és XX. pont.) – GENSEL és RAYGER viszonyát a soproni orvosnak pozsonyi kollégájáról írott megemlékezéséből ismerem. (*Elogium . . . D. D. Caroli Raygeri*. Megj. *Academiae . . . Naturae Curiosorum Ephemerides*, 1719. Centuria VII. et VIII. Appendix, 189–207. l. Az önállóan ismert kiadvány különnyomat a német folyóiratból.) A korábbi kapcsolatokra l. ERNYEY *id. cikkét*, 121. l. – BÜCHNERRŐL l. JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Leipzig, 1750–1751. Bd. I. 2372–73. h. és *id. munkája* 432–434. l.

¹⁶ A szepességi megválasztatásról l. a *De terra medicinali Tokayensi* (Wratislaviae, 1732.) 1732. apr. 7-én kelt előszavát és címlapját; a CSÁKY-családról: MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre élete és kora*. Kaloosa, 1933. 31–36. l. CSÁKY Miklós főispáni beiktatása 1742. dec. 12-én volt. (*Magyar Történelmi Tár.*, Bp. 1881. VI. köt. 99. l.) – BUNYITAY Vince: *Gróf Csáky Miklós hercegprímás nagyváradi püspökségének története*. Vác, 1935. – FISCHER haláláról (1746) WESZPRÉMI *id. h.* 44. l.; SZINNYEI *i. m.* III. köt. 515. h. – BUCHHOLTZ György *Önéletrészének* folytatója, BUCHHOLTZ Jakab szerint az orvos 1744. okt. 16-án halt meg (381. l.).

ellensége volt a coccejanizmusnak és cartesianizmusnak, s tetemes apai örökségéből hatalmas könyvtárába csak azért szerezte meg Hollandiából és Franciaországból a legújabb könyveket, hogy tételeiket cáfolhassa előadásaiban.¹⁷

Az állapotok tanulságos példája a fiatal FISCHER első nyomtatásban megjelent munkája a boszorkányok ártó hatalmáról. Az elméleti kérdések iránt kezdettől fogva érdeklődő egyetemi hallgató a német tudományos élet ekkortájt egyik legtöbbit vitatott kérdéséhez nyúlt 1716-ban. A cartesianus Balthasar BECKER holland teológus már 1690-ben megírta, hogy az ördögnek semmi hatalma nem lehet az emberen; művét 1693-ban németre is lefordították.¹⁸ BECKER és Antonius van DALE munkájára támaszkodva adta ki Christian THOMASIVS a boszorkányperek képtelenségét bizonyító tételeit 1701-ben.¹⁹ A kérdés azonban ezzel még korántsem dőlt el Németországban. 1703-ban Fridrich HOFFMANN, THOMASIVS nagynevű hallei orvosprofesszor-kollégája disszertációt írt, amelyben azt fejtegette, hogyan hathat a sátán az emberi testre.²⁰ Ilyen előzmények után fogott értekezéséhez a 21 éves FISCHER, és wittenbergi hallgató léteire természetesen HOFFMANN nyomán adja elő témáját. A dolgozatban semmi önállóság nincsen, de a diplomatikus HOFFMANNAL ellentétben a fiatal hallgató a tanítvány buzgalmával támad neki THOMASIVS-nak, és mintaképe fejtegetései alapján cartesianizmusban „marasztalja el” a hallei jogászt.²¹

Wittenberg mégsem zárkózhatott el teljesen a haladás elől; a teológusok csak azt érhették el, hogy az egyetem tanárai a tudomány újabb tételeiből nem vontak le olyan következtetést, amely nyíltan ellenkezett a biblia betűszerinti értelmével. FISCHER orvosprofesszorai: LÖSCHER és VATER egyformán DESCARTES-ra visszamenő elméletet vallottak a fiziológiában, hadat üzentek a skolasztikus orvostudománynak, amely mindent szavakkal, titokzatos képességek (facultates) feltételezésével igyekezett megmagyarázni, de távol állt tőlük, hogy a matematika és a mechanika törvényeinek az emberi testre alkalmazásából materialista következtetéseket vonjanak le.²²

¹⁷ PLANER RÖSCHEL-életrajzait l. előbb. Vö. még FRIEDENSBURG *i. m.* 512–513. l. — RÖSCHELnek irodalmi munkássága alig van. Kiadványait SZABÓ Károly sorolja fel. Egyet sem ismerek közülük, mert Magyarországon nincsenek meg.

¹⁸ FISCHER munkája: *Tentamen pnevmatologico physicvm de mancipiis diaboli sive sagis*. Vitembergae, 1716. — BECKER, Balthasar: *Die bezauberte Welt*. Amsterdam, 1693.

¹⁹ *Theses inaugurales de crimine magiae*. Halae, 1701. THOMASIVS nem tagadja a sátán létezését, csak azt állítja, hogy semmiféle szerződést nem köthet az emberekkel: „... nos ... arbitramur, dari diabolum extra hominem, eumque ab extra intrinsece tamen et invisibiliter operari in hominibus improbis, sed negamus dari sagas et magos pacta cum diabolo ineuntas, quin potius arbitramur, hanc fabulam ex Iudaismo, Gentilismo ac Papismo conflata esse, et iniquissimo processu hactenus etiam apud Protestantibus usitatissimo, stabilitam.” (VI. §.) THOMASIVS történeti bizonyítékait — a korrekcióktól eltekintve — B. BECKER könyvéből veszi; elismeri a cartesianusok úttörő érdemeit is, módszerüket azonban nem teszi magáévá. (XLVII., VII. §.)

²⁰ HOFFMANN, Friedrich: *Disputatio inauguralis medico-philosophica de potentia diaboli in corpora*. Halae, 1703. Második kiadása: *De diaboli potentia in corpora dissertatio physico-medica curiosa*. Emendatior iam edita. Halae, 1729.

²¹ *Tentamen*, VII. §.

²² VATER egyik disszertációja elején (*Dissertatio physiologica, qua ... oeconomiam sensuum ... demonstrat*. Vitembergae, 1717.) lelkes szavakkal ünnepli a matematikát és a mechanikát (I. §.). Ebbe a témakörbe vágnak FISCHER vizsgatételei is. (*De deliriis*. Vitembergae, 1716.)

Ilyen felfogás uralkodott azokban a körökben, ahol FISCHER az orvostudományt tanulta. A késmárki orvos Wittenbergben vetette meg alapját mindenekelőtt bámulatós irodalmi tájékozottságának, amelyet hazatérése után is növelt; élete végéig minden munkájában a tapasztalatra alapított, s kora misztikus irányzataival szemben, főként BERGER hatására, feltétlenül tisztelte a ratiót; a természeti jelenségek természetes magyarázatára törekedett, és pusztá szójátéknak tartotta a régi, képességekkel és fogalmakkal (notiones) dolgozó fizikát.²³ FISCHER Magyarországra visszatérve filozófiai nézetei tekintetében a cartesianizmus radikálisabb szárnyához közeledett, élete vége felé pedig egyre gyanakvóbb szemmel nézett minden „hipotézist”. Ebben az időben cartesianus alapon foglalt állást a világ teremtésének kérdésében. Bár *Mózes könyve* alapján — mondja — egyszeri és természetfeletti kreációban kell hinnünk, a természet könnyebb megértésére és magyarázatára fokozatos és természetes generációt kell feltennünk. Tisztán fizikai álláspontját továbbra is hangsúlyozva kifejti ezután, hogy valamiféle anyagnak már akkor kellett léteznie, mikor Isten a világot teremtette, mert semmiből anyag nem lehet; a meglévő passzív anyagot formálta világgá a teremtő mint aktív tényező, mert ha matéria nem lett volna, az aktív principium sem tudta volna tevékenységét kifejteni.²⁴ Jellemző azonban, hogy ugyanekkor elismerte a csodák lehetőségét és kitartott bizonyos boszorkányhit mellett is.²⁵

3. FISCHER minden munkája szűkebb páttriája, Késmárk, a Szepesség, a húszas évek második felétől pedig az egész Magyarország szolgálatában áll. Legelső értekezését a boszorkányok ártó hatásáról hazai hírek hallatára, az otthoniak felvilágosítására írta. LANY Dániel és FRÜHAUFF Dávid írták meg neki Wittenbergbe, hogy rossz a bortermés a Hegyalján, s a boszorkányokat okolták érte. Ezekre a panaszokra válaszolt FISCHER azzal, hogy az ördöggel szövetségben állók csakugyan tönkretethetik a szőlőket, s csakugyan azok okozhatták, hogy 1715-ben semmi nem termett. A *Tentament* szülővárosának ajánlotta szerzője; nem pusztá udvariassági gesztusból persze, mint ahogy az említett két barát sem a távoli vidék szomorú sorsú lakosságát sajnálta, mikor beszámolt FISCHERnek a szőlők pusztulásáról. Késmárk a Sziléziába és Lengyelországba exportált hegyaljai borok fontos piaca volt a XVIII. század közepéig. Szepes megyében alig akadt tehetősebb nemes, aki ne műveltetett volna szőlőt Tokaj vidékén, és szépszájú fuvarosnép foglalkozott a borok külföldre szállításával.²⁶

²³ „... experientia optima omnium rerum magistra”, vallja a *Tentamenben* (I. §.) és a *Relatio*ban (VI. §.) BERGERRŐL mint az iatriméchanikus irány és a racionalizmus képviselőjéről FRIEDENSBURG ír (i. m. 575. l.). Fischer korai, csak cím szerint ismert művei közül az egyik a spekulatív orvostudomány ellen, az empiria mellett tör lándzsát. (*Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hiezu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. 1717. Bresslau, 1718. Vorbericht. — Vö. még: *Anhang von dem ungewöhnlichen Phoenomeno*, VI. §. és *De terra medicinali Tokayensi*, I. §. — Újabb könyveket hazatérése után valószínűleg Sziléziából szerzett, ahová maga is kiutazott időnként. (*De remedio rusticano*. Erfordia, s. a. 10. l. Nem sok magyarországi kortársa lehetett, aki már ekkor ismerte LEIBNIZ filozófiai műveit, Christian WOLFFot és NEWTONT. (*De terra medicinali Tokayensi*, 17. és 7–8. l.; *Anhang*, VI. §.)

²⁴ *Commentationes physicae de calore atmospherico*. Budissae, 1722. 8–10, 39–41. l.

²⁵ *Relatio*, II–III. §.

²⁶ *Tentamen*, I. §.; SVÁBY Frigyes i. m. 52–53. l.; HORVÁTH Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*. Kisebb történelmi munkái. III. köt. Bp. 1868. 95. l.

Második munkájában, a *Relatioban*, félreismerhetetlen a szepességi inspiráció: azt akarja ugyanis megmagyarázni, miért gyakori a villámcsapás megyéjében.²⁷ A kis munka másik jellemző vonása, hogy a természetfilozófiai-nak tartott témát a babona elleni küzdelem jegyében dolgozza ki. „Annál inkább igyekeztem e jelenségek természetének felkutatásában, mennél világosabban láttam, hogy mennyi félelmet és veszedelmet okoznak ezek embereknek, akik sok, egészen képtelen, sőt nevetséges fogalmat alkotnak maguknak róluk” — írja, és kigúnyolja a villámcsapás elleni babonás védekezési módokat.²⁸ A felvilágosítás szándéka még szembezőkőbb a kis értekezéshez csatolt függelékben, amely a latinul nem tudó lakosság, RÁT Mátyás szavával a „deáktalanok” megnyugtatóására készült, mert ezek egy szokatlan látványt veszedelem előjelének tartottak. FISCHER természetes magyarázatot ad nekik, s bebizonyítja, kedvükért még a bibliából is, hogy csapástól nincs mit tartaniuk.²⁹

Az 1722-ben megjelent, de már 1719-ben befejezett *Commentationes physicae* FISCHER fejlődése és a folyóiratterv szempontjából egyaránt fontos mű. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a késmárki orvos professzorai tanainak ismételtetése után önálló elméletet alkotott, s ha képtelenség is, amit állít — a nap csak világít, hőt nem sugároz —, gondolkodásának önállósulásáról, merészségéről tesz tanúságot. Jellemző az is, hogy ebben a dolgozatban fejti ki a világ teremtéséről vallott nézeteit. A munka ajánlása a legszűkebb haza helyett most két hozzá hasonló tudósra, az eperjesi RAYMANN János Ádámra és a Boroszlóban megjelenő *Sammlung* című folyóirat szerkesztőjének, Johann KANOLDNAK szól. Az orvos azért fordult ezekhez, mert általános érvényre igényt tartó elméletét csak ezek a tanultak érthetik meg. A nemesség, az ország vezető osztályát ugyanis tudatlannak, bárdolatlannak találta, amely máshoz sem ért, mint a paraszt nyúzásához, gazdagsága a felhalmozott terményekben áll.³⁰ Ítéletének érzelmi alapja a polgár ősi nemesellenessége ugyan, indokolása azonban, a műveltség szempontja, az „új” jelenségek közé tartozik. FISCHER gondolkodásának ez a „modernsége” a jobbágynéppel szembeni állásfoglalásából derül ki legvilágosabban. Az orvos gondoskodni akar a parasztságról, a javítás szándékával állapítja meg, hogy egészségügyi gondozásukkal senki nem törődik; az öregasszonyok és rokonok gyógykezelése pótolja a tanult orvost, s ha illet hívnak, legtöbbször már nem tud segíteni. Ugyanakkor tanulmányozza a paraszti gyógymódokat, s ha eredménye-

²⁷ *Relatio*, XXIX. §.

²⁸ A *Relatio* XXX. §-a szerint az értekezés „exercitatio philosophica”. — Az idézet *uo. I. §.* — A villámcsapás babonás elhárításáról a XXVII. §. szól. ROHAULTA hivatkozva hisz azonban a viharágyúk hatékonyságában, a legjobb védekezésnek pedig ezt tartja: „Optimum vero praesidium est oratio ad Deum, ad quam sedulo homines sunt admonendi.”

²⁹ *Anhang von dem ungewöhnlichen Phoenomeno, welches sich A. R. C. 1717. d. 10. August. in Käysers-Marck hat geschehen lassen, dess Abends um 9. Uhr: Allen Aberglauben zu verhüten, in Deutscher Sprache geschrieben, und dessen Ursach aus Natürlichen Gründen gezeigt.* — A *Relatio* már nyomdában volt, amikor az *Anhangot* írta a szerző, sőt a latin nyelvű értekezés szövegét már ki is nyomtathatták talán, amikor az *Anhang* elkészült; a címlapja azért utalhat mégis rá, mert ez az ajánlással együtt külön ívre került. Az *Anhangot* a *Relatiótól* függetlenül is terjesztették: BRÜCKMANN FISCHER önálló művei közé sorolja (*Epistola itimeraria LXXXVII.*, 2–3. l.), a Széchényi Könyvtárban is van belőle egy, a *Relatiótól* független példány.

³⁰ L. a *Commentationes physicae* ajánlását.

seknek bizonyulnak, igyekszik azokat tudományosan igazolni, tökéletesíten és szélesebb körben elterjeszteni.³¹

A *Commentationes physicae* az utolsó az elméleti, hipotétikus művek sorában. A nyomát követők kivétel nélkül Magyarország természettudományos feltárását szolgálják. Az ilyen irányú terv — legalábbis szepességi vonatkozásban — nem új: már a *Relatio*-ban ígérte FISCHER bizonyos ásványvizek leírását, a tervezett munkák azonban csak a *Commentationes* után jelentek meg.³² Még 1717-ben kapta kézhez az idősebb BUCHHOLTZ Györgytől a szepesi Kárpátok leírását is, egyelőre ugyan azzal a megbízással, hogy KANOLDhoz, az éppen ekkor meginduló boroszlói folyóirat szerkesztőjéhez juttassa el, 1725 után azonban a természettudományban járatlan szerző munkájának átdolgozására került sor.³³

4. Az öreg BUCHHOLTZ György megyéje hegyeinek leírásával százados természetkutató hagyományt folytatott. Már FRÖLICH Dávid megmászta tudományos céllal a Kárpátokat, AUGUSTINI Keresztély pedig többek között kárpáti fenyőből készült gyógyszerkészítménnyel tette magát híressé. BUCHHOLTZ szinte családi hagyományként folytatta elődei munkáját, s ebbe kapcsolódott be FISCHER is.³⁴ Ahogyan nem emberbaráti érzelmek ösztönzésére foglalkoztak a szepességi polgárok a hegyaljai bortermelők sorsával, ugyanúgy nem öncélú természetszeretet vezette őket földjük természeti kincseinek feltárásában sem, hanem egészen „prózaik”: ipari, kereskedelmi törekvések, melyek főleg FISCHER és kortársai munkáiban válnak egészen nyilvánvalókká.

FISCHER hírét-nevét ilyen vonatkozásban a kárpáti balsamok és más olyan gyógyszerek alapították meg, melyeket két fenyőfajtából, a cirbolya- és törpefenyőből állítottak elő. A késmárki orvos felülvizsgálta elődei készítményeit, tökéletesítette és ismertté tette azokat a szakirodalomban, úgy hogy nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is használatosakká váltak.³⁵

³¹ FISCHER Dániel: *De remedio rusticano variolas per balneum primo aquae dulcis post seri lactis feliciter curandi . . . commentatio*. Erfordiae, s. a. 3—4. l.; a paraszti gyógyításról ugyanitt ez olvasható: „. . . fateri cogor, apud plerosque haec sua auxilia plus valere, quam Medicorum evporista remedia et consilia sana.” A munka néhány Árva megyei falu himlőgyógyító eljárását igazolja tudományosan.

³² A cikkeket csak 1723-ban jutottak el Boroszlóba, 1729-ben jelentek meg KANOLD folyóiratának IV. *Supplementum*-kötetében. (Budissin, 1729. 103—131. l.).

³³ BUCHHOLTZ munkájának címe: *Das weit und breit erschollene Ziepsper-Schnee-Gebürg*. Kéziratát, a szerző sajátkezü másolatában, az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. (Quart. Germ. 92.). Ezt a szöveget adta ki WEBER Rudolf 1899-ben, Lőcsén. BUCHHOLTZ dolgozatán alapul Szepes megyének az a leírása is, amely BÉL Mátyás *Prodromus*-ban jelent meg. (Praefatio, XI. §.) — FISCHER átdolgozásának kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban van. (Quart. Lat. 258.) Címe: *Descriptio Montium Carpathicorum Inclyti Comitatus Scepusiensis*. Az előző megtalálható a Fol. Lat. 1563. jelzetű kéziratában is, a folytatás azonban ebben FISCHERnek egy eddig nem méltatott, *Animadversiones in Prodromum Matthiae Belii* című értekezése. Erről alább még lesz szó.

³⁴ Az AUGUSTINI-családról és a Kárpátok első megmászóiról: AUGUSTINI Samuel, ab Hortis: *Topographische Beschreibung des Flusses Poprad*. Hgg. v. Rudolf WEBER. Kesmark, 1900. 3—8. l. és BUCHHOLTZ *önéletrása*, 360—365. l.

³⁵ FISCHER olajokról szóló cikke: *Von der Beschaffenheit und Nutzen des Carpathischen Linbaums und Krumbholtzes, und derer hieraus verfertigten Medicamentorum*. A boroszlói *Sammlungban*, 1717. 331—336. l. Jellemző az érdeklődésre, hogy a cikket GENSEL kiegészítette egy újabb olajfélével. (*Von einem wenig bekandten Hungarischen Oel oder Balsam*. Id. folyóirat, 1719. 748—749. l.) A kárpáti olajok legjelentősebb népszerűsítője

Határozott kereskedelempolitikai felfogás húzódik meg a gyógyhatású tokaji földről írott munkájában. Bizonyos földfajtákat orvosságként vagy orvosságok készítésére használtak fel akkoriban a patikusok. A magyarországi gyógyszerészek sziléziai eredetűeket tartottak raktáron, s FISCHER azzal a céllal írta tanulmányát, hogy bebizonyítsa: itthon az országban jobbat találhatnak annál, amit drága pénzen külföldről hoznak be. Az orvos keserű szavakkal támadja honfitársait, akik a rosszabb idegen termékért lebecsülik a hazait, s ígéri, hogy megindítandó folyóiratában az összes hazai gyógyföldeket fel fogja dolgozni.³⁶

Ilyenféle merkantilista indítékok nem egyedül FISCHER természetkutató munkásságát ösztönözték. BÉL Mátyás *Prodromus*ából eléggé ismert HERMANN András „sal catharticus”-a, melyet felfedezője Besztercebányán talált, és MOLLER Károly Ottó laboratóriumában vizsgálta meg. BÉL a *Prodromus* céljára megrövidítette, átfogalmazta s ógóra felfedezést publikáló közleményét; kimaradt belőle az is, miért tartotta fontosnak „sal catharticus”-át HERMANN: a hazai anyag használatával kevesbedik a külföldi vásárlásra kiadott pénz, növekszik a kincstári bevétel, s ezen az úton hamarosan Magyarország is bekapcsolódik az európai népek kereskedelmébe.³⁷ HERMANN valóban

BRÜCKMANN. *Specimen privs* és *Specimen posterius*. Brunsvigae, 1727.; *Epistola itineraria XXIII.* és *LXXXIX.* (Tőle tudok az olajokkal folytatott kereskedelemről és németországi használatokról is. *Specimen privs, II. §., Specimen posterius, 17. l.*) — A kárpáti balzsamokkal egyébként elég kiterjedt irodalom foglalkozik: WESZPRÉMI *i. m. Cent. II. Pars I. 38–42. l.*; *Nachtrag zu Beschreibung des karpatischen Gebirgs.* Allergnädigst-privilegirte Anzeigen, 1774.; ERNYEY József: *Balsamum Hungaricum* és *Oleum Carpathicum*. Gyógyszerészeti Közlöny, 1909.; GOMBOCZ Endre *i. m. 168–170 l.* — Az orvosi olaj-kereskedelemről l. BADRACHARZAN Máté és ZEY András munkáját (R. M. K. I. 1608.; Magyar Könyvszemle, 1894. 352. l.) Szinnyei tud egy 1744-i hely és szerző nélküli kiadásáról; én német nyelvű változatot találtam. Ez utóbbi a többi közt FISCHER mindkét olaját ajánlja megvételre, címlapja szerint a német nyelvű külföld számára. A kis füzet a Széchényi Könyvtárban van. — Megemlítem még, hogy ERNYEY *id. cikkében* ötféle magyar gyógyszer nevét sorolja fel. (601. l.)

³⁶ *De terra medicinali Tokajensi*, 46–49. l. Csak a következőket idézem: „... culpandus . . . mos medicorum regni Hungariae revera est, quippe cum meliora possideant, quam quidem ab exteris pretio habere possunt, ea tamen turpiter negligant. Exteri profecto nobis invident hanc felicitatem, quam haecenus fere omnes vilipendimus ac nihil aestimavimus. Unde vel hoc ipso turpitudinis nota, Medicis Hungariae inurentur, quod meliora rejiciant, deteriora vero, quae et aere comparant debent, in usum assumant.” — A különböző helyekről származó és eltérő tulajdonságú földeket speciális jelzéssel hozták forgalomba. Magyarországon már FISCHER előtt számontartottak gyógyföldeket, de forgalomba nem kerültek, jelzésük fiktív volt. (KUNDMANN Johann Christian: *Promptuarium rerum naturalium et artificialium Vratislaviense*. Vratislaviae, 1726. 301. l.)

³⁷ BÉL: *Prodromus*, 198–201. l.; HERRMANN András: *De nativo sale cathartico, in fodinis Hungariae recens invento, dissertatio epistolica*. Posonii, 1721. Utolsó levelén: „Haec ergo sunt, . . . quae de recens inuento Sale Cathartico Hungariae, . . . perscribenda esse duxi, . . . vt constaret, vel levi isthoc documento, multa esse in sinu ac visceribus Hungariae nostrae, si ad ea indaganda curas animosque conuenterent patriae filii, quae siouti vniversam rem litterariam illustrare, ita Artem quoque Medicam iuuare possent efficacissime. Vtinam vero tandem expergiscerentur, quibus de meliori luto finxit praecordia Titan et adpersam Hungaris barbariei maculam, pro virili detergerent! Ita enim non modo genti Hungariae suum indicaretur decus; sed multa etiam detergerent, quae magno hucusque sumtu ab exteris mercanda aut emendicanda potius fuerant; auerentur reditus Regii, efficeretur breui, vt minus imposterum gentes exterae commercio nostro possent carere.”

vállalkozásba kezdett felfedezésével; három helyen nagy mennyiségben állították elő a sôt, és mázsaszámra szállították Bécsbe és más helyekre.³⁸

A magyar bor híret KOMÁROMY János Péter öregbítette tudományos értekezéssel, melyet szülővárosa, Sopron vezetőinek ajánlott. A soproni fi jól ismerte városa borkereskedelmének akadályait. A magyar borok jóhírének érdekében tudósít a császár kiviteli tilalmáról, melyet a hitványabb osztrák borok kelendősége érdekében adott ki, és arra is figyelmeztet, hogy külföldön a magyar bor gyakran hamisítva kerül forgalomba.³⁹ KOMÁROMY disszertációjának hatására Sopron és Tokaj terméke bevonult az európai orvosi szakirodalomba. Friedrich HOFFMANN, a híres hallei professzor, aki 1703-ban a rajnai borokról írt disszertációt, s már ebben megállapította, hogy a magyar bor jobb a németnél, 1721-ben külön értekezésben foglalkozott a magyarországiakkal. Forrása főként KOMÁROMY értekezése és a hallei magyarok szóbeli értesítései voltak, de persze ismerte a magyar bort saját tapasztalatából is.⁴⁰

Hasonló érdeklődés mutatkozott a magyar föld más kincsei iránt is.⁴¹ Az ismertetett törekvések, amelyeknek számát a további kutatások előreláthatóan még növelni fogják, közösek abban, hogy az ország belső és külső kereskedelmét kívánták fejleszteni, több-kevesebb határozottsággal merkantilista jellegűek, és képviselőik a magyarországi polgárság soraiból kerültek ki. Valamennyi ismertetett tervező a város vagy a közvetlen környék adottságaiból kiindulva igyekezett vállalkozását megszervezni. Munkájukban nem támogatta őket sem a kormányzat, sem a nemesség. Bécs még nem sokat törődött a magyar gazdasági élet irányításával, az ország teljes gyarmati függőségbe taszításának még csak tervei érlelődtek. A nemesség kiküldött ugyan egy rendszeres bizottságot, hogy terveket dolgoztasson ki az ország gazdasági fellendítésére, de a javaslatok érdemi megtárgyalására soha nem került sor. Merkantil tervek, kapitalizmus megvalósítása lehetetlen volt Magyarországon állami irányítás nélkül, s a helytartótanács ezt nem biztosí-

³⁸ BRÜCKMANN: *Epistola itineraria LXXVI. sistens memcrabilia Neosoliensia. Wolfenbvttelae*, 1738. 5. 1.

³⁹ KOMÁROMY, Joannes Peter: *Dissertatio physico-medica de vino Hungarico Soproniensi*. Basileae, 1715. Cap. I. 19., 22. pont. — Sopron borkereskedelméről: HORVÁTH Mihály, *i. m.* 125 l.

⁴⁰ *Dissertatio physico-medica de natura et praestantia vini Rhenani medica*. Halae, 1703. 9–10. l.; *Dissertatio inauguralis physico-medica de vini Hungarici excellentie natura, virtute et usu*. Halae, 1721. Írt a magyar borokról BRÜCKMANN is: *Epistola itineraria XCVII. sistens vina Hungarica*. Wolfenbvttelae, 1740. Felsorolja témája irodalmát is, amely sokkal bővebb annál, amit RAPAICS idéz. (55–56. l.) A listát még kiegészíthetjük a boroszlói *Sammlung* egy cikkével, 1717. Mens. Oct. Class. III. §. I. 192. l., amire FISCHER utal. (*De terra medicinali Tokayensi*, 50 l.)

⁴¹ BRÜCKMANN egész levelet szentelt a magyar ásványvizeknek (*Epistola itineraria XCVIII.*), amelyeket már eddig is szép irodalom tárgyalt. Az ezirányú kutatásokat már WESZPRÉMI összefoglalta (*i. m.* Cent. II. Pars I. 78–79. l.). — Valamiféle merkantilista törekvés kimutatható GENSELNél is (KUNDMANN, Johann Christian: *Rariora naturae et artis*. Bresslau–Leipzig, 1737. 515. l.) Tévedés azt hinni, hogy az id. könyv egész fejezetét (XVII.) GENSEL írta. Az igazság az, hogy GENSEL egy levélben beszámolt KUNDMANNnak NÁDASDY Ferenc „magyar tea” termelésére tett kísérletéről; ezt a levélrészletet idézi a német tudós. (Vö. HABERLE, C. C.: *Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia*. Bvdae, 1830. 15. l.) A szóban levő fejezetet WESZPRÉMI nyilvánította GENSEL művének. WESZPRÉMI „címadó hajlama” különben más helyeken is kimutatható; célja az, hogy a magyar orvosok irodalmi munkásságát a valóságosnál nagyobbak mutassa.

totta. Protekció, támogatás nélkül aztán rövid idő alatt elsorvadtak, vagy jelentéktelen helyi próbálkozások maradtak a polgárság spontán kezdeményezései.⁴²

5. A XVIII. század első felének orvostudománya készségesen szolgálta a merkantilista törekvéseket. Az elméleti alapvetést a vérkeringés felfedezése és DESCARTES elmélete adta meg. A gépezetnek felfogott test (corpus animale) működését a vér legfinomabb részei, az ételszellemek (spiritus animales) irányítják. Ezek gyűlnek össze az agyban és a tobozmirigyben, s az idegszálakban közlekedve közvetítik az érzeteket az agynak, vagy meghatározzák, irányítják áramlásukkal a mozgást. A vér összetétele, s ezzel együtt az ételszellemek természete, lassúbb vagy gyorsabb áramlása, anyaguk finomsága vagy durvasága az éghajlattól (aeris clementia) és a tápláléktól függ. Minthogy pedig a test és a lélek a legszorosabb kapcsolatban állnak, nyilvánvaló, hogy az ételszellemek természete a lélek tevékenységeit, a gondolkodást és az akarást is erősen befolyásolják.⁴³

Az elmondottakból az egykorúak nemzeti orvostudomány kidolgozásának szükségességét vezették le. Nyilvánvaló ugyanis, hogy másként kell kezelni a franciákat, németeket és svédeket; tudománytalan család egyetemes orvostudományról beszélni, amely nem tesz különbséget az emberek természete, a betegségek oka és a gyógyszerek igen eltérő hatása között. A feladat tehát az, hogy az orvosok a „nemzeti betegségek” természetével és gyógyításával foglalkozzanak.⁴⁴

A XVIII. század elejének polgári származású magyarországi orvosai ilyen megfontolások alapján fogtak hozzá a „magyar betegségek” feldolgozásához.⁴⁵ Hogy mennyire kizárólagosan „nemzeti” volt e törekvés, az mutatja legvilágosabban, hogy a külföldieket elvileg kizárták belőle, mint olyanokat, akik az ország viszonyainak alapos ismerete híján ezt a feladatot el sem tudják végezni.⁴⁶ A számontartott betegségek között ekkor jelent meg „speciálisan magyar” betegséggént a „morbus Hungaricus” mellett a hagy-

⁴² STRICKERNÉ PÓLÁNYI Laura: *III. Károly gazdaságpolitikájáról hazánkban*. Bp. 1909.; EMBER Győző: *A Magyar Királyi Helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában*. Bp. 1933.; KÖNYI Mária: *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai*. [Bp.] 1932.; HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiad. VII. köt. Bp. 1873.

⁴³ A „spiritus animales”-ról l. DESCARTES: *Tractatus de homine* c. munkáját; a temperamentum és „véralkat”-ról: HOFFMANN, Friedrich: *Dissertatio inauguralis physico-moralis medica de temperamento fundamento morum et morborum in gentibus*. Halae, 1705.; uő: *De atheo convincendo ex artificiosissima machinae humanae structura oratio*. Halae, 1705. Az itt tárgyalt összefüggésre már DESCARTES utalt: *Tractatus de homine*, LVI. §.; az embereket okosabbakká és ügyesebbekké tevő orvostudományról l. VI. *Elmélkedését*.

⁴⁴ HOFFMANN: *De temperamento*, Thesis XXXVII.

⁴⁵ A már előbb bőven tárgyalt hazai betegség, a „morbus Hungaricus” elsősorban a német zsoldosokat pusztította; ezért hívták „morbus castrensis”-nek, „febris militaris”-nak is. Világhírét a császári csapatok tábori orvosainak köszönhette. Néhány erről szóló disszertáció: FRIDERICI, Joannes Arnoldus: *Disputatio medica inauguralis de morbo castrensi seu Hungarico*. Jenae, 1666.; BEHRENS, Georgius Henningus: *Dissertatio inauguralis medica de lue Pannonica*. Erfurti, 1687.; Az ő nyomukat követi Löw András: *Dissertatio medica inauguralis de morbo Hungarico*. Jenae, 1682.

⁴⁶ FISCHER Dániel: *Epistola invitatoria eruditibus Pannoniae dicata, qua ad Acta Eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia edenda perhumaniter invitantur*. Brigae, [1732.] 28. l. Kiemeli ezt a *Commercium litterarium Noricum* róla megjelent ismertetése is. (1732. 353–355. l.)

máz és a csömör. Az ilyentárgyú értekezések nagyobb részét természetesen, a kor általános szokásától eltérően, maguk a disszertánsok írták.⁴⁷ Céltudatosságával, valóban országos anyaggyűjtésével valamennyiük közül kiemelkedik MILLETER János. Határozott elvi alapvetéssel fogott munkájához. Megírása előtt levéllel fordult kora legnevesebb hazai gyakorló-orvosaihoz, hogy írják meg neki, amit a csömörről tudnak. E beszámoló alapján dolgozta ki értekezését. Jellemző a „magyar betegségek” feltárására irányuló törekvésére, hogy azokat a magyarországi orvosi megfigyeléseket, amelyek szorosán nem is tartoztak tárgyhához, ugyancsak közreadta függelékben.⁴⁸

6. Lényegében ezen a nyomon járt FISCHER Károly Dániel is, mikor a disszertációjában tárgyalt nemes betegségének egyik okát a szepességi vízben találta meg.⁴⁹ Fejtegetéseihez azonban új, jelentős szempont járul; az tudniillik, hogy a magyar lándzsás-nemes, általában szegény nemes életmódjának igen fontos szerepet juttat a betegség kórtörténetében. Az átlagnemesnek szegénysége miatt fényűzésre nem jut, de mihelyt alkalom adódik, két kézzel kap. utána, s a fulladásig teleeszi, teleissza magát, hogy utána megint a koplalást folytassa; jóformán csak a más bőkezűségéből lakik jól, a díszes ruha gyakran korgó gyomrot takar. Tanulmányainak tárgya kizárólag a hazai jog; ha már patvariára került, van mit ennie, de az ügyvédek állandóan úton vannak, olyan életet élnek, mint a katonák, „polgári” életkörülményekről tehát itt sem lehet szó.⁵⁰ A városlakó, szabályozott viszonyok között élő szepesi polgár kritikája hangzik fel a fenti sorokban. aki mélyen lenézi az éhenkórász, cifrálkodó nemest, haragra lobban, ha arra gondol, hogy ennek a kezében van a közhatalom, és kevésre becsüli „tudományát” is, a hazai jogot. Nyilvánvaló, hogy a polgári szempontból vázolt nemesi életmód az ismertetett orvosi elmélet értelmében befolyásolja a vér összetételét, így az életszellemelek természetét is. Polgári kézben a tudomány a polgári öntudat erősítőjévé, a nemesség elleni támadás eszközévé válik. A hallei Michael ALBERTINél történetesen egy magyar, LANDANY Károly Ferenc Vince disszertált a nemesi vérről. Az értekezés szerint a nemes mértéktelen életet él, s emiatt gőgös, durva, fennhéjázó; az „igazi nemesség” nem a származástól függ, hanem a virtustól, s ezáltal mindenki nemessé lehet;

⁴⁷ WINDISCH János Teofil: *Dissertatio inauguralis medica de languore Pannonico. Erfordiae*, 1714. A languor Pannonicus azonos a csömörrel. — MILLETER János: *Disputatio medica inauguralis de morbo tsömör Hungaris endemio. Lugduni Batavorum*, 1717. Újabb kiadása: *Disputationes ad morborum historiam et curationem facientes, quas collegit, edidit et recensuit Albertus Hallerus. Tom. VII. Lausannae*, 1760. — SCHÜLLER János György: *Dissertatio inauguralis medica de morbo endemio hagymáz. Halae*, 1726. Az értekezés kétféle címlappal jelent meg. — SEYFFERT János Kristóf: *Disputatio inauguralis medica theoretico-practica de dysenteria Pannonica. Halae*, 1732. — PECK János Kristóf: *Dissertatio inauguralis medica de phrenitide Pannoniae idiopathica. Halae*, 1739. — KREYSEL János Zsigmond: *Dissertatio inauguralis medica de morbo Hungarico sive castrensi. Jenae*, 1741. — A felsorolás korántsem teljes.

⁴⁸ MILLETERŐL I. WESZPRÉMI *i. m.* Cent. I. 113–114. l.; BRÜCKMANN: *Epistola itineraria XC. Wolffenvttelae*, 1740. Mindkét forrás közli, hogy az orvos bányaműveléssel is foglalkozott. — KÖLESÉRI Sámuel dícséretére ezt mondja MILLETER: „... tanto majorem laudem mereri mihi videtur, quo honestius semper duxi institutum, si quis patrias res studiose investiget, et easdem memoriae commendet, quam si quis peregrina sectando, ante pedes posita et quotidie oculis usurpanda despiciat, negligat.” (7. l.)

⁴⁹ *Dissertatio inauguralis medica de calculo vesicae vrinariae... Erfordiae*, 1744. 23. l.

⁵⁰ *Id. m.* 14–16. l.

a született nemes pedig úgy válhatik „igazi” nemessé, ha megváltoztatja életmódját, vagyis ha a polgári szabályok szerint él. ALBERTI persze nem a nemesség tipikus tulajdonságait vezeti le vérük alkatából, hanem a gyűlölt nemesi tulajdonságokat fejezi ki az egykorú tudomány nyelvén, az elmélet a polgári érzület köntöse csupán. Jellemző felfogására, hogy „gyógyszerül” a polgári életmód átvételét javasolja.⁵¹

A német nemest ALBERTI szerint a polgár semmibevétele, a felfuvalkodottság jellemzi; a magyar átlagnemes legfőbb jellemvonása FISCHER Dániel szerint a tudatlanság. Ezt a társadalmi réteget, a régi, háborús időkben a közfelfogás szerint a nemzet képviselőjét illetik azok a külföldi támadások, amelyek az egész magyarságnak bárdolatlanságot, barbárságot vetnek a szemére.⁵² Az egész magyarságra vonatkoztatott vádakat az egykorú magyarországi tudomány legjobb képviselői igyekeztek megcáfolni. FISCHER — orvos lévén — a természeti adottságoktól meghatározott magyar véralkatnak a tudományra való képességét készült bebizonyítani a *De ingenio Hungarorum* című be nem fejezett értekezésével. A késmárki polgár nem a már megjelent néhány magyarországi könyv alapján akar a kultúra fejlődésére vagy éppen virágzó állapotára következtetni; egyes szórványos jelenségek még az összképet nem változtatják meg. Fontosabb argumentumnak tartja, hogy vannak magyar tudósok, akik vagy semmit, vagy alig-alig publikálnak. Akadályozza őket a cenzúra, amely elfojtja a szabad gondolkodást, és minden tervüket meghiúsítja a támogatás, az ösztönző prémiumok hiánya.⁵³ Kulturális elgondolásai, tervei kifejtését az értekezés második felére ígérte, de ez már nem készült el. A munka azonban még így, csonkán is fontos, módszerében pedig egyedülálló dokumentum a korszakban.

7. FISCHER Dániel a XVIII. század első felének jellemző törekvéseit, az egész ország természeti viszonyainak feltárását és a „magyar betegségek” leírásának feladatát akarta folyóiratával egyetlen vállalkozásba összefogni és megszervezni. A távolabbi cél a magyarországi „historia naturalis” alapos és szakszerű megírása lett volna a részletkutatások alapján, olyan műe, amely létrejöttének módjával, módszerével és pusztá létevel egyaránt a magyar barbárságról szóló külföldi rágalmak élő cáfolata lett volna. A tervezet minden ízében megmutatkozik a határozott elvi célkitűzés, de kiütköznek az egykorú Magyarország állapotából, a nemesség közönyéből és mindennemű támogatás teljes hiányából fakadó nehézségek is, melyek a tiszteletreméltó törekvést a naív igyekezetek és jámbor szándékok közé utalják.

A folyóirat négy „osztályból” (classis) állt volna. Az első kettőben a természeti tárgyakkal és jelenségekkel (res et eventus naturales) foglalkozó cikkeket, a harmadikban a magyarországi betegségeket leírókat közölte volna

⁵¹ ALBERTI, Michael: *Dissertatio inauguralis medica de sanguine nobili, von adelischen Geblüt*. Halae, 1745.

⁵² A kérdésnek semmiféle feldolgozását nem ismerem, anyagát sehol nem találok még csak megközelítőleg sem összegyűjtve. Valószínűnek tartom, hogy a későbbi kutató használható szempontnak találja majd, hogy a támadások — legalábbis jelentős részben — a külföldi köztudatban vad, barbár katonaként élő, műveletlen magyar nemes ellen irányulnak. Gondosan meg kell vizsgálni persze, hogy mennyire befolyásolja az idegen ítéleteket a magyar szabadságmozgalmak iránti szimpátia vagy ellenszenv. A magyarság jóhírének védői a 17. század végén és a 18. század elején a hazai polgárság soraiból kerültek ki. (BURIUS János, CZVITTINGER, BÉL, RIBINY, HAJNÓCZY Dániel stb.)

⁵³ *De ingenio Hungarorum*. Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 260. V — VI. §.

a szerkesztő. Külön osztály lett volna a függelék, amelyben az előbbi részekbe nem sorolható orvosi megfigyeléseken kívül a merkantilista indítékoknak megfelelően kémiai, matematikai és gazdasági közlemények kaptak volna helyet.⁵⁴

A szerkesztés ügykörének megállapításában, a cikkanyag összegyűjtésében, a munkatársak megszervezésében azoknak a német folyóiratoknak a gyakorlata érvényesült volna, amelyekbe FISCHER dolgozott. Az osztályokra tagolás ötletét a boroszlói *Sammlung* adhatta; valószínűleg az *Academia Naturae Curiosorum* kiadványának szokásos *Appendix*-e sugalmazta a magyar folyóirat, az *Acta Eruditorum Pannonica* függelékét; ugyancsak e társaság köréből került át a magyar folyóirat szerkesztőségének az a joga, hogy a beküldött cikkeket megjegyzésekkel (scholion) egészíthette ki; ehhez hasonlított volna a külső kiállítás is, mert a szerzők neveit a cikkek elejére szánta a szerkesztő.

A szervezés munkájának első dokumentumaként 1730 augusztusában jelent meg egy felhívás, olyasféle „epistola invitatoria”, amilyennel az *Academia Naturae Curiosorum* is kezdte pályafutását.⁵⁵ FISCHER ismertette benne a vállalkozás célját, s az első szám megjelentetését, mint megválasztott szerkesztő (director) már októberre ígérte.⁵⁶ A második híradás *Consultatio ulterior* címmel 1730 novemberéből való. Ennek az volt a célja, hogy az első felhívás néhány homályos vagy félreérthető kitételét megmagyarázza. Közli benne a szerkesztő azt is, hogy újabb megfontolás alapján csak 1731 elején jelenteti meg először folyóiratát. Az előfizetési díjat 2 rajnai forintban szabta meg, melyet két részletben, az assistensek útján kellett a szerkesztőhöz eljuttatni. Évenként két kötetet adott volna ki, egyet tavasszal, egyet ősszel, alapos mutatóval és a jelentősebb új szakkönyvek ismertetésével. Talán már a cikkeket is gyűjtötte az öt magyarországi megbízott, és FISCHER hozzálátott az idősebb BUCHHOLTZ erősen átdolgozott munkájának letisztázásához, hogy a folyóirat első számával nyomdába adhassa.⁵⁷ A megjelenésből azonban semmi nem lett, s FISCHER 1732-ben az *Epistola invitatoria*-ban még mindig csak hirdette tervezetét. Nem a várt cikkek maradtak el, hiszen magyarországi író

⁵⁴ *Epistola invitatoria*, 14–15., 27–28. l. — A folyóirat címe *Acta Eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia* lett volna.

⁵⁵ A német *Academia* felhívása az *Ephemerides* 1670-i kötetében olvasható (1–8. l.) — FISCHER első, augusztusi felhívása lappang, már WINTERL sem ismerte. Létezéséről a második hirdetésből tudunk. Ennek címe: *Consultatio ulterior de universalis commercio litterario ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum inter horum studiorum amatores institvendo*. A *Consultatio* valamilyen, előttem ismeretlen németországi folyóiratban jelent meg. Három lapnyi szövege után *Nova litteraria physico-medica curiosa* felirattal egy franciaországi, egy hallei és egy nürnbergi hír következik. Az utóbbi Christoph Jakob TREW egy megfigyelését ismerteti. Ezt a közleményt nézte WINTERL a felhíváshoz csatolt értekezésnek. Tévedéséből nyilvánvaló, hogy a *Consultatio*-ból ugyanolyan példányt ismert, amelyet én használok. Úgy gondolom, hogy FISCHER e második felhívásból különnyomatot csináltatott, és a nyomda a felhívást tartalmazó egész negyedréti ívet lenyomtatatta. Így kerültek a *Consultatio* végére az orvosi hírek és a dátum is.

⁵⁶ Az októberre tervezett első számról a *Consultatio ulterior*-ból tudunk. — A szerkesztővé választatásról: *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum*, 1731. nov. 21. 47. sz. 372. l.

⁵⁷ A cikkek összegyűjtésével az *Epistola invitatoria* szerint HAMBACHER JÁNOS, RAYMANN JÁNOS ÁDÁM, LIEBEZEIT György Zsigmond, NEUHOLD JÁNOS JAKAB és KNOGLER Márton foglalkoztak. (29–30. l.) — BUCHHOLTZ leírásának átdolgozása: Országos Széchényi Könyvtár, kéziratár, Quart. Lat. 258.

elég akadt. A boroszlói *Sammlung* tizenegy magyarországi szerzője bizonyára mind FISCHER folyóiratába dolgozott volna, és a szerkesztő sok olyan tudóst ismert hazájában, akik csak a kiadási lehetőségek teljes hiánya és a cenzúrától való félelem miatt nem publikáltak.⁵⁸ A vállalkozás balsikerének okát másutt kell keresni.

Nem vitás, hogy a haza javát, a társadalom és az egyes ember jólétét, az ipart és kereskedelmet előmozdítani hivatott folyóirat terve a meginduláshoz szükséges pénz hiányán bukott meg. FISCHER a jobbágynyúzó, műveletlen nemességtől nem várt segítséget; az egyre szegényedő polgárságra nem számíthatott; a szepességi városokat vallásuk miatt nyomorgató, kereskedelmüket gazdasági intézkedésekkel tönkretevő kormány támogatására nem is gondolt; egymagában a hazában annyi előfizetőt sem remélhetett, amennyi a folyóirat fenntartására elegendőnek látszott. Nem maradt más hátra, mint a kizárólagosan nemzeti célokat szolgáló folyóirat megindításához a szükséges pénztökét külföldön szerezni meg. A szerkesztő az 1730 augusztusában megjelent felhívását a lipcei és frankfurti vásárra igyekvő kereskedők útján terjesztette idegenben. Az előfizetőségűjtés három országban: Németországban, Olaszországban és Svájcban indult meg egyszerre. E munkát főleg FISCHER kartársai, az Academia Naturae Curiosorum tagjai vállalták magukra, köztük BRÜCKMANN és BÜCHNER is.⁵⁹ A nürnbergi *Commercium litterarium* a lipcei Johann Heinrich LINCKE levele nyomán írt a terről. Ugyancsak Nürnbergben akadtak a szerkesztőnek olyan barátai, akik a vállalkozás elkezdésére pénz és a külföldi levelezés intézésére szolgálókat ajánlották fel.⁶⁰

A nehézséget azonban egyedül az oldotta volna meg, ha FISCHER talál olyan könyvkereskedőt, aki elvállalja a megjelentetést, olyasféle feltételek mellett, ahogyan a német folyóiratoknál szokásos volt. Már LINCKE levele szerint ilyen keresett a FISCHERT szerkesztővé megválasztó kis társaság, az *Epistola invitatoria* végén pedig nyílt felhívás szól a német könyvkereskedőkhöz, hogy vállalja el valamelyikük a levelezést, a képek és a nyomtatás költségeit. — Ilyen persze nem akadt, és a folyóiratterv soha nem valósulhatott meg.

8. FISCHER Dániel tervezete indítékai tekintetében nem egyedülálló jelenség a XVIII. század első felének Magyarországon. BÉL Mátyás ugyan csak minden felszólítás, hivatalos támogatás nélkül, a FISCHERÉHEZ hasonló szándékkal fogott hozzá élete legjelentősebb alkotásának, a *Notitia*-nak

⁵⁸ A *Sammlung* magyar szerzői: *Vollständiges accurates Vniversal-Register aller ... Materien, Welche ... von Anno 1717. bis 1736. ... herausgegebenen ... Versuchen und ... Supplemetis derer sogenanntten Sammlungen ... befindlich sind ... extrahiret und ... zum Druck befördert, von D. Andreas Elias Büchner*. Erfurt, 1736.; FISCHER: *De ingenio Hungarorum*, V. §.

⁵⁹ L.: *Consultatio vlterior*.

⁶⁰ *Commercium litterarium ad rei medicae et scientiae naturalis incrementum institutum*. Nürnberg, 1731. 47. sz. LINCKE levele okt. 22-én kelt. Ugyanez a folyóirat ismertette az *Epistola invitatoriát* is. (1732. 353–355. l.) A nürnbergiek névjegyzékét az első felhívás tartalmazta. A *Consultatio vlteriorban* ennyi áll róluk: „Etiam hoc subiungendum est, quod illorum, quos nuper indicauimus, Norimbergensium amicorum, qui sumtus ad incoandum institutum praebent, seque exteris ad recipiendas ipsorum litteras responsionesque prontas offerunt, numero accesserit D. D. Christoph. Wilh. Preislerus patriae Reipublicae Physicus.” PREISLERŐL és családjáról l.: WILL Georg Andreas: *Nürnbergisches Gelehrten-Lexikon*. Nürnberg—Altdorf, 1755–1758. Bd. III. 245. l.

megírásához. A nagy mű részletes története még feldolgozatlan ugyan, létrejöttének és félbemaradása körülményeinek néhány szembeszökő vonása alapján mégis határozottan elkülöníthetjük a kor e két jellemző vállalkozását. — Kezdetben úgy indult, hogy a fiatal FISCHER a *Notitia* anyagát gyűjtő BÉL munkatársa lesz: felszólítást kapott ugyanis a Kárpátok leírására.⁶¹ A kés-márki orvos BÉL levelére válaszolva megküldte Pozsonyba Archibaldus PITCARNIUS tételeit, melyek azt szabták meg, hogyan lehet egy ország természeti világát feltárni és leírni. PITCARNIUS alapos természettudományos képzettséget, bő szakirodalmi ismereteket kíván meg a kutatótól, és hangsúlyozza a személyes tapasztalat fontosságát. BÉL mindezeket afféle kitanításnak vette, és FISCHERRŐL barátai, tanítványai előtt lekicsinylő kijelentést tett. A sértés eljutott FISCHERhez, s az orvos a *Prodromus* megjelenése után azonnal hozzálátott, hogy hosszú értekezésben kérje számon PITCARNIUS szabályainak alkalmazását a szepesi Kárpátok leírásában. Nem vitás, hogy e követelmények jogosak és korszerűek voltak, s BÉL igazában nem természettudományos módszerrel dolgozott, hanem a hozzá eljuttatott, nem is mindig szakembertől származó előtanulmányokat úgy kezelte, mintha történeti vagy irodalmi források lennének, szabadon javította, bővítette, alakította őket, s az „irodalmi” jellegre legalább annyi gondja volt, mint a megfigyelések helyességére, amiket Pozsonyból különben sem tudott ellenőrizni.

E módszerbeli eltérés mögött a két kortárs sokkal mélyebb ellentéte húzódik meg. BÉL munkája a Pragmatica Sanctiöt megszavazó nemesség legjobbainak helyeslése közben készült, és III. KÁROLY költségén jelent meg; a munka inkább az összegyűjtött irodalmi anyag tárháza, mint egyéni kutatások foglalata; alkotóját az teszi büszkévé, hogy az ő neve alatt jelenik meg az a mű, amely egyszerűen a művelt nemzetek sorába emeli a magyart. FISCHER vállalkozásából hiányoznak ezek a vonások: semmi köze a nemességhez és a királyhoz; sok munkatárs önálló, fáradságos erőfeszítését kívánja meg célja elérésére; az ország híre-neve nem egy reprezentatív mű kiadásával válik ragyogóvá, hanem a tudósok munkája és ennek nyomán az egész lakosság felemelkedése által. A *Notitia* létrejötté körüli kutatások persze sok tekintetben módosítani fogják az elmondottakat, és BÉLnek az udvar és a csökönyösen maradi nemesség elleni harcait is világosan megmutatják majd. Jellemző azonban, hogy fia, Mátyás Gottfried azt fejtegette 1743-ban, hogy a literatúra mindig nagy becsben volt a magyaroknál, a bölcsesség megkapta jutalmát, és prémiumok serkentették munkára a tudósokat a pogány kortól kezdve egészen a jelen időkig.⁶² Mi más ez, ha nem a nemesi önelégültség legyezetése, abban a korban, amikor egy évtizeddel korábban FISCHER Dániel sokkal realisabban azt írta, hogy alig van olyan könyvünk, amely megüti az európai színvonalat, s a tudományos képzettségű férfiak a pénztelenség és a cenzúra miatt képtelenek kiadni értékes munkáikat.

⁶¹ A következők főforrása FISCHER Daniel *Animadversiones in Prodromum Matthiae Belii* című, csonkán ránkmaradt munkája az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában (Fol. Lat. 1563.). — A szepesi Kárpátok leírását a *Prodromus* számára BOHUS György készítette el BUCHHOLTZ György munkája alapján. — BÉL még a *Prodromus* megjelenésekor is számított FISCHERTE (Praefatio, XI. §.), viszonyuk csak ez után romlott el egészen. — Jellemző, hogy RAYMANN, MILLETER és LIEBEZEIT sem csatlakoztak BÉLhez.

⁶² BELIUS, Matthias Godofredus: *Dissertatio epistolica de litterarum apud Hungaros pretio . . . Carolo Andreae Belio . . . dicata*. Vindobonae, 1743.

FISCHER Dániel terve a magyarországi polgárság gyengesége, a nemeség közönye és elmaradottsága miatt nem valósulhatott meg. Járhatóbb úton indultak el tanítványai, akik mint vármegyei és városi főorvosok tanították az egészség ápolására, a járványok elleni védekezésre a „cselédes gazdákat”, s már az 1730-as évek végén megvetették az alapját a magyar nyelvű felvilágosító irodalomnak.

TARNAI ANDOR

ANDOR TARNAI: DANIEL FISCHER UND DER PLAN DER ERSTEN
UNGARLÄNDISCHEN ZEITSCHRIFT

Daniel FISCHER wurde im Jahre 1695 in Késmárk geboren. Er stammte aus einer bürgerlichen Familie. Seine Universitätsstudien absolvierte er in Wittenberg. Im Jahre 1719 wurde er zum Mitglied der Academia Naturae Curiosorum erwählt. Seine Werke hatten ohne Ausnahme die Förderung des Wirtschaftslebens und der Kultur seiner engeren Heimat und seines Vaterlandes zum Ziele. Sein erstes Werk schrieb er als Universitätslehrer in Wittenberg; es handelt von dem verderblichen Einfluss der Hexen im Anschluss an Fr. HOFFMANN und ist gegen Chr. THOMASIVS gerichtet. Auch zu dieser Arbeit gaben Nachrichten aus Ungarn den Anlass: der Umstand, dass man in seinem Vaterlande den schlechten Weinertrag des Jahres 1715 den Hexen zuschrieb.

Der grösste Teil seiner Tätigkeit diente der Erschliessung der Natur seiner Heimat, deren Produkte er in den Dienst der Heilkunst zu stellen trachtete. Mittels seiner Entdeckungen wollte er teils die Ausfuhr der heimischen Artikel fördern, teils auch die ausländischen Waren durch einheimische ersetzen. In der Heilkunst hielt er es für seine wichtigste Aufgabe, die ungarischen Krankheiten zu erforschen und — auch mit Anwendung volkstümlicher Heilmethoden — das beste Heilverfahren zu ermitteln.

Zu dieser Zeit befassten sich viele Ungarn mit ähnlichen Plänen. Die Tätigkeit dieser Männer wollte FISCHER in einer Zeitschrift zusammenfassen. Der Titel der Zeitschrift sollte *Acta Eruditorum Pannonica* lauten. Ihr erstes Erscheinen war für das Jahr 1730—32 geplant.

Da FISCHER weder seitens des rückständigen, unkultivierten Adels, noch seitens des unentwickelten Bürgertums auf Unterstützung seines Unternehmens rechnen konnte, suchte er im Ausland Hilfe. Er hätte seine Zeitschrift gern von einem deutschen Verleger herausgeben lassen. Einen solchen konnte er jedoch nicht ausfindig machen und so vermochte er seinen Plan nicht zu verwirklichen.

Zum Abschluss vergleicht Verf. das Lebenswerk und die Erfolge des gleichzeitig wirkenden ungarländischen gelehrten Matthias BÉL — des Verfassers der *Notitia Hungariae Historico-Geographica* — mit den von FISCHER vertretenen, bisher wenig gewürdigten Gedanken und Plänen. BÉL wurde bei der Abfassung seiner *Notitia* von ähnlichen Gedanken geleitet, wie Daniel FISCHER bei seinem Plan der Ausgabe einer Zeitschrift. Ein wesentlicher Unterschied zwischen beiden besteht jedoch darin, dass BÉL bei seiner Arbeit den kultiviertesten Vertretern des Adels, der mit der Wiener Regierung ein Kommiss geschlosssen hatte, gefördert wurde, die materielle Unterstützung des Königs genoss, und sich auch in seinen Ansichten dem Geschmack des Adels anpasste. FISCHER hingegen, als Sohn der Zips, in der das Bürgertum verhältnismässig zahlreich vertreten war, suchte weder die Unterstützung des Adels, noch die des Königs zu gewinnen. Sein Plan aber scheiterte infolge der Schwäche des damaligen Bürgertums und der Unentwickeltheit des wissenschaftlichen Lebens.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Megtévesztő adatok régi magyar könyvekről. A *Hármas Kis-Tükör* 1842-iki kiadásában a Vas vármegyéről szóló fejezetben, Sárvár alatt a következő adat olvasható: „Sárvár, Mező város . . . Itt nyomtatta Gr. Nádasdy Tamás 1538, esztendőben a' legeslegelső magyar új Testamentomot Erdőssy János (Sylvester) által (Új Szigethen), melly 1-ső Ferdinand fíjajinak, a' királyi Hercezeknek van ajánlva” (40. l.).

Ez a téves évszám SYLVESTERREL kapcsolatban még egyszer előfordul a *Hármas Kis-Tükör*ben: „I. Ferdinánd király idejében Nádor volt . . . Nádasdy Tamás gróf, ki evangelika vallású lévén, 1538. eszt. Sárvárrott a' legeslegelső új Testamentomot adta ki nyomtatott betűkkel, melly Ferdinánd fíjajinak, a' királyi Hercezeknek van ajánlva” (193 l.).

KÁROLYI Gáspárral kapcsolatban is hibás adatot közöl e mű: „Gönczön, predikátorkodott Károli Gáspár, ki a' sz. Bibliát a' protestánsok számára 1669. magyarra fordította, mellyel még most is élnek” (59 l.). Az élelmes kiadók, TRATTNER és KÁROLYI e kiadás sajtó alá rendezőjével jegyzetben megemlítették, hogy ennek újabb kiadása náluk 1837-ben megjelent.

A *Hármas Kis-Tükör* népiskolai tankönyv volt, amelynek első kiadását (Pozsony, 1771) LOSONTZY István külföldön is iskolázott jeles pedagógus állította össze és rendezte sajtó alá, későbbi kiadásainak átdolgozására és sajtó alá rendezésére is képzett, művelt férfiakat kért fel a kiadó cég, akik a műben található történelmi, földrajzi, statisztikai adatokat koruk legjelesebb szaktudósainak műveiből vették át, de amint a fenti adatokból látjuk, — sokszor pontatlanul. Tévedne az, aki a fenti adatok alapján SYLVESTER (1541) és KÁROLYI Gáspár (1590) bibliafordításainak eddig ismeretlen 1538-as és 1669-es kiadásait feltételezné.

A *Hármas Kis-Tükör* szerzőinél nagyobb nevek is közöltek megtévesztő adatokat régi magyar könyvekről, — mint pl. SZENCZI MOLNÁR Albert, CZVITTINGER Dávid, BOD Péter, HORÁNYI, SÁNDOR István, TOLDY Ferencz, akik BENCZÉDI SZÉKELY István *Chronica* című művének több példányban ismert, 1559-i kiadása mellett 1558-as kiadást emlegetnek, amely egyetlen példányban sem ismeretes. E kérdésről a Magyar Könyvszemle 1911–1912-i évfolyamaiban vita folyt a régi magyar könyvek jeles bűvára, HARSÁNYI István s e cikk szerzője között; a vita folyamán nyilvánvalóvá lett, hogy a felsorolt régi tudósok részben olyan *Chronica*-t láttak, amelynek nem volt címlapja, s az előszó 1558-as keltezése tévesztette meg őket, részben nem látták a *Chronica*-t, s az 1558-as adatot egymástól vették át.

Még ilyen régi nagytekintélyű nyelvészeknél és könyvészeknél is, mint GYARMATHI Sámuel, WALLASZKY, HORÁNYI, akiknek hibás adataira *Székely Chronikájával* kapcsolatban a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában mutattam rá (385–386 l.), találunk megtévesztő adatokat.

A *Hármas Kis-Tükör* 1842-i kiadásának összeállítója az „alsóbb oskolák” ige-nyeire gondolt ugyan, amikor az adatokat összegyűjtötte, de messze felülemelkedett e színvonalon: rövid enciklopédiát nyújtott a magyar olvasónak: Magyarország földrajzát, az Austriai Birodalom földleírását, Palaestina ismertetését, Magyarország polgári állapotát, a magyar nemzet történetét, elég sok adattal. A városok ismertetésénél tekintettel van a könyvtárakra (Pest, Debrecen), a nyomdákra (Pest, Buda, Pécs), ami inkább csak a tanítókat érdekelte, s nem az „alsóbb oskolák” növendékeit.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adalék XVII—XVIII. századbeli nyomtatványok meghatározásához.

Az *m.* — azaz *m* utána *pont* a mert kötőszó rövidítése. SZATHMÁR-NÉMETI Mihály *Halotti centuria* című művében (Kolozsvár, 1683) fordul elő. A kötet elején gyakran, később szórványosan. Például:

„m... a' halál alá rekesztettünk” (4), „m. az ő eseti hozta bé... a' bünt” (4), „m. nincsen mi bennünk... igasság” (6), „m. nincsen az halál ellen tanács” (16), „m... életünket... meg nem válthatjuk” (18). Ez a rövidítés kis *m*-mel és nagy *m*-mel egyaránt előfordul.

Eddigi kutatásaim során más nyomtatványban nem talákoztam vele. Ez vagy a kolozsvári nyomdának, vagy korrektorának, de valószínűbb, hogy a nyomdai kézirat leírójának, a szerzőnek vagy másoló íródeákjának volt „gyorsírási rövidítése”, ami a nyomdába adott kéziratban is benn maradt. A szedő kiszedte a kéziratot úgy, ahogy előtte volt, a korrektor csak a második íven vette észre a különös rövidítést, s ettől kezdve kijavította az *m*-et *mert*-re. De nem mindenütt, s még a kötet közepe táján is találkozunk *m.* azaz *m pont*-tal. (A kötet közepéről lapszámot azért nem közlök, mert a lapszám ismételten el van tévesztve, s például a 137. lapnál meg kellene magyaráznom, hogy a helyes lapszám-e ez, vagy az elhibázott).

Töredék meghatározásnál, ha a töredékben előfordul az *m.*, ennek alapján gondolhatunk SZATHMÁR-NÉMETI Mihályra, mint szerzőre, a kolozsvári nyomdára, mint a nyomtatvány előállítójára, a XVII. század nyolevanas éveire, mint az előállítás idejére.

s. — azaz: nyomtatott kis *s* betű, utána *pont*. Az és kötőszó rövidebb *s* alakjának nyomdai jele. Használja — megfigyelésem szerint — GHÉL János bécsi nyomdász 1740-ben a *Keresztyen Seneca* című, 16 rétű, 10 + 160 + 6 lapos nyomtatványában, következetesen. Pl.: „jóságos, s. dicséretes” (44), „sötétes, s. álhatatlan” (46), „honnan jöttem, s. hová mégyek” (46), „nem lészesz s. nem is voltál” (52), „magához akarván csalni, s. maga hasznára fordítani” (99), „fel s. alá” (143) stb.

Az és rövidebb változatának nyomdai jelölése (írása) a XVI—XVIII., sőt a XIX. század első évtizedeiben is a 's, s betű előtte hiányjellel, mint az az, ez névelő, illetőleg mutató névmás rövidebb a', e' alakjának írásában, azzal az eltéréssel, hogy ez utóbbiaknál a hiányjel a betű mögé kerül. Ez a hiányjeles a', e' a *Keresztyen Seneca*-ban is megvan; a bécsi nyomda betűjelei között megvolt a hiányjel vagy a hiányjeles, egy betűtesten levő a', e', amelyeket nyilván a magyar szöveg szedéséhez és nyomásához metszett a bécsi GHÉL János. Hogy milyen okoskodás útján jutott el a nyomdász (— nézetem szerint a nyomdász, és nem a katolikus helyírás szerint elég pontosan író szerző —) ehhez a szokatlan s számomra eddig ismeretlen jelhez, nem tudom. Ennek a jól felszerelt, s szép betűkkel gondosan és precízen dolgozó nyomdának nem került volna különösebb fáradságába az egy talpon álló hiányjeles s-nek kimetszetése.

Mint hogy az *s.* használatára nem találok magyarázatot, beérem annak megállapításával, hogy az *s.* a bécsi GHÉL nyomda különös jellegzetessége 1740-ben, s ez a nyomdai vagy írási különösség döntő útbaigazításul szolgálhat töredék vagy impresszum nélküli nyomtatvány meghatározásához.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adalékok a Káldi Biblia történetéhez. 1626-ban, harminchat évvel a KÁROLI *Biblia* megjelenése után látott napvilágot az első teljes katolikus bibliafordítás Bécsben, FORMIKA Máté nyomdájában. Fordítójaként KÁLDI György jezsuitát emlegetjük.¹ Egy teljes, saját kézzel írt kéziratát a budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi.² Ez azonban lényegesen eltér a nyomtatott kiadástól, ami a kutatók számára sok találgatásra adott alkalmat. E titokra és a KÁLDI *Biblia* könyv- és nyomdatörténetére új fényt derítenek azok a kézirat-töredékek, melyek nemrég a váci Egyházmegyei Könyvtárban kerültek napvilágra.

Az értékes töredékeket Balthasar CORDERIUS Antwerpianus jezsuitának *Catena Patrum Graecorum in Sanctum Joannem* (Antwerpen, 1630) című munkájának kötet-táblája rejtette magában. Cím lapján két kézirat os bejegyzés olvasható.

Az első, a lap alján, a szerző sajátkezű dedikáló sora: „Reu.do in Chio Patris Georgio Forro Prov. Austriae Soc.tis Jesv Praep.to Provinciali Auctor DD.” A második a nagyszombati kollégium könyvtárosának, valószínűleg már a bekötés után tett bejegyzése: „Collegij Tyrnauiensis Soc.tis Jesu Catalogo Inscriptus 1632. L. C. 11.” A 23 × 34,4 cm nagyságú kötéstáblák erősen megkopott középkori hártakódex lapjával voltak burkolva. A felfejtés ötletét a táblák kifeslett sarkainál mutatkozó magyar nyelvű nyomtatott és kézírásos szövegek adták. Eredményként a következő töredékek kerültek napvilágra:

1. Két darab, eredetileg egybetartozó pergamenlap, sűrű latin nyelvű, valószínűleg a XV. századból származó folyóírással. A lapok a kötéstáblák külső horítását szolgálták.

2. Egy plakátszerű, kézzel írt és kifestett feliratnak három könyvlap nagyságú részlete, mely latin hexametereket tartalmaz.

3. Töredékek, lapok XVI. századi könyvekből, nyomtatványokból (teológiai tárgyú szövegek, vizsgatételek, egy „*Panegyricus*” feliratú könyvlap klasszikus vonatkozásokkal telt latin szöveggel).

4. Négy ív (az áztatásnál lemaradt töredékekkel) a KÁROLI *Biblia* első kiadásából.

5. Kézirat os töredékek a szentírásból KÁLDI György írásával. Közöttük 14 darab nagyobb összefüggő szöveg és 9 elvágott, töredékes darabka. A szövegrészletek *Mózes harmadik könyvéből*, *Józsue*, a *Királyok második és harmadik könyvéből* és a *Bírák könyvéből* valók.

6. A nyomtatott KÁLDI *Biblia* 995. lapjának alsó kétharmada, 1063–64. lapjának közepe, 1113–14. lapjának alja és az 1115–16. lapjának felső fele kefelevonattal KÁLDI György kezevonásával végrehajtott korrektúrával. Ezek között az első féloldalas, a többi három kétoldalas nyomással.

A töredékeknek 5. és 6. szám alatt leírt csoportja alapján a KÁLDI *Bibliára* vonatkozólag a következő megállapításokat tehetjük:

A kézírás összehasonlítva az Országos Széchényi Könyvtár és a budapesti Egyetemi Könyvtár KÁLDI-kézirataival, minden kétséget kizáróan KÁLDI Györgyé. Ugyancsak ő végezte a kefelevonattal korrektúráját, és tőle származnak a bejegyzések is.

A leírt kézirat os töredékek, akárcsak az Egyetemi Könyvtár fentebb idézett teljes KÁLDI-kézirata, tele vannak *javítgatásokkal*. Összehasonlítottuk a kétféle kéziratot a nyomtatott változattal és megállapítottuk, hogy a szentírás-fordítás szövege KÁLDI György keze alatt szerves fejlődésen ment át. Világosan látszik, hogy az Egyetemi

¹ RMK. I. 551.

² A. I. sz. negyedréti kötet. Múlt századi kötésben a szentírás egyes könyvei a hagyományos sorrendben, nem pedig a másolás időrendjében vannak összekötve.

Könyvtár kéziratanak javított szövege betűről-betűre azonos az általunk leírt töredékek alapszövegével. Viszont a töredékeknek helyesírásban is javított változata került át a nyomtatásba. Tehát KÁLDI György a nyomtatáshoz újra lemásolta és lényegesen átjavította az első kéziratot.

A leírt töredékekből megállapítható továbbá, hogy a második kézirat a nyomdász kezébe került, aki erről végezte a KÁLDI *Biblia* szedési munkáját. A töredékek szövegében mindenütt piros ceruzával, helyenként tintával jelzéseket találunk. A nyomtatásba kiszedett sorok végét függőleges vonással, a lapok első felében a hasábok végét körbe írt kereszttel, a lapokat végző hasábok utolsó szótagját pedig szögletes zárójellel zárta. Egyik-másik lapon a sorokat megszámoztta.

Végül a kefelevonat töredékei is érdekes adatokat nyújtanak a XVII. század nyomda- és könyvtörténetéhez. KÁLDI György igen gondosan átnézte és kijavította a bibákat. Korrektúraajzlésai alapján a javítások mind átkerültek a nyomtatott kiadásba. Sőt a németajkú nyomdász egy-két rövid, nehezen olvasható megjegyzését is felfedezhetjük a lapok szegélyén (elvéve a kéziratban is!). Mindez a kefelevonat eredetisége mellett tanúskodik. Ezenkívül KÁLDI kezevonásával találunk még más bejegyzéseket is, és ezek már nem tartoznak a bibliafordítás szövegéhez. Ezek: „Evangelium Sz. János 10. részében. Az időben monda Jesus a' Farisaeusoknak: — —” „Quinquagesima Vasárnap. Epist. 1 Corinth. 13. Atyámfia. Ha — —”. Nyilvánvaló, hogy ezek a bejegyzések az istentiszteleti célra, a vasárnapokra és ünnepekre kijelölt szentírási részeket, az úgynevezett perikópákat vezették be. Miért jelölte meg ezeket KÁLDI a szentírásfordítás kefelevonatában?

KÁLDI György életrajzírója, RÉVAI Sándor írja, hogy a források egyöntetűen KÁLDI-nak tulajdonítják a bibliafordítás után három esztendővel Bécsben *Az Evangeliumok es Epistolak* címmel megjelent perikópás könyvet.³ Ezt az irodalomtörténet a végén található tíz, az egyházi év nagyobb ünnepeire szóló ének miatt tartja számon,⁴ és összeállítójának a költségeket fizető, nevével a címlapon szereplő BARANYI Péter győri kanonokot említi. Összevetve a kefelevonat idézett bejegyzéseit ezzel a könyvecs-kével, megállapíthatjuk, hogy KÁLDI György maga végezte a nyomtatásra való előkészítést. De nem készített új kéziratot, hanem a *Biblia* kefelevonatát jelölte ki a nyomdász, RICTIUS (RICKHES) Mihály számára, aki három évvel előbb FORMIKA Máté mellett a *Szent Biblia* nyomtatásán is dolgozott. E könyv sajtó alá rendezésének értelmi szerzője tehát KÁLDI György, bár ezt a dicsőséget a kor szokása szerint a nyomdász magára vállalja: „... Mint hogy Isten kegyelméből, a' Szent Bibliát ... magyarra fordítva láttam, sőt annak ki nyomtatásában munkálkodtam-is, azt alítottam... , hogy kedves dolgot cselekedném az Isten igéje hirdető igaz tanítóknak, ha az szerént magán ki nyomtatnám a' Vasárnapokra és Innepekre szolgáló Evangeliumokat és Epistolákat: a' végre hogy ne fáradozna ki-ki azoknak a' Bibliából-való ki-keresésében és le-írásában...”⁵

Az eddigiekben felsorolt állításainkra az ismertett töredékek közvetlen bizonyítékot nyújtanak. A következőkben új megvilágításba szeretnők helyezni a KÁLDI *Biblia* régi titkát, a fordító kérdését. A kutatók ugyanis kezdettől fogva töredékes nyomokra és a jezsuita rend hagyományára támaszkodva azt állítják, hogy a katolikus

³ RÉVAI Sándor: *Káldi György életrajza, Biblia-fordítása és Oktató intése*. Pécs, 1900. 25. l. Forrásokként idézi a következőket: SZÖRÉNYI, KATONA, TANNER, ALEGAMBE, HORÁNYI, STOEGER, DE BACKER-SOMMERVOGEL. — A perikópás könyvet SZABÓ Károly I. 575. sz. alatt írja le.

⁴ Vö. ALSZEGHY Zsolt: *A tizenhetedik század*. Bp. 1935. 163. l.

⁵ Az idézett mű bevezetéséből.

bibliafordítás első elkészítője SZÁNTÓ ARATOR István volt, akinek munkáját részben átvette, részben folytatta harminckett évvel fiatalabb rendtársa, KÁLDI György.⁶

A szentírásfordítás gondolata SZÁNTÓ ARATOR István levelezésében 1574-től kezdve kísérhető nyomon.⁷ ROSTY Kálmán azt állítja, hogy fordítását 1588-ig be is fejezte: „... mert ez évben a megyeyesi országgyűlés által rendjével együtt kiüzetvén, azóta barangoló és zaklatott életet folytatott.”⁸ Maga SZÁNTÓ egyetlen reánkmaradt munkájának, a *Refutatio Alcorani*-nak kézírata elején a befejezett szentírásfordításról emlékezik meg: „... Postquam domine Jesu, rex invictissime, sacra biblia tua, ... magno et diuturno labore, in Ungaricum sermonem transtulisssem, et ab innumeris haecreticorum corruptelis vindicasssem, casu incidi in Alcoranum fabulosum librum mohametianorum ...”⁹ Ebből világos, hogy a szentírásfordítás Znióváralján készen volt. Az idézett előszóból azt is megtudjuk, hogy 1605-ben BOCSKAI hajdú s a velők szövetségű törökök feldúlták a znióváraljai jezsuita rendházat, és a romok között vezetett SZÁNTÓ negyvenévi munkája: „... amissis bonis omnibus et scriptis quadraginta annorum ...”. Ebből a mondatból a kutatók általában azt a következtetést vonják le, hogy a romok között a szentírásfordítás is elpusztult.¹⁰

SZÁNTÓ Znióváraljáról Olmützbe menekült, és itt a hivatalos rendi névsor elfoglaltságának a szentírásfordítást jelöli meg.¹¹ Ezt tanúsítja az olmützi rendház *Historia domus*-ában található nekrológ is: „... Biblia sacra ... ex hebraeo, Graeco, Latinoque textu, et Sanctorum Patrum citationibus in Hungaricum Sermonem vertit, in eoque opere cum iam novi Testamenti libros Hungarica lingua texeret vivendi, et scribendi finem fecit ...”¹² Tehát 1612-ben az *Újszövetség* fordítása közben éri a halál. Idézett kutatóink mindezek alapján SZÁNTÓ znióváraljai kéziratát elpusztultnak vélve lemondanak róla és feltételezik, hogy Olmützben, hatvanhároméves korában előlről kezdte a fordítást.¹³ Erről azonban ismertetett forrásaink nem szólnak. A jezsuiták rendi hagyománya pedig KÁLDI-t tartotta SZÁNTÓ szellemi örökösének.

KÁLDI György szentírásfordítói működéséről az első adatunk 1605-ből van, tehát SZÁNTÓ kéziratának eltűnése évéből. A budapesti Egyetemi Könyvtár említett

⁶ ROSTY Kálmán: *Póiló adatok a magyarhoroni Jezusársaság könyvészetéhez 1711-ig*. Magyar Könyvszemle, 1881. 227–239. l. — TIMÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István irodalmi terve*. Irod.tört. Közl. 1930. 34–42. l. és 161–174. l.

⁷ 1574. július 15-én Bécsből POSSEVINÓNAK írt levelében említi először. Figyelemre-méltó, hogy 1580. február 20-ától a kolozsmonostori rendházban SZÁNTÓNAK előljárója a lengyel WUJEK Jakab, aki a lengyel szentírásfordítást készíti. — 1582. október 19-én AQUAVIVA rendfőnöknek írja, hogy szeretne szabadulni terhes beosztásától, „... quo liberius et quietius meis concionibus et lectioni sacrae scripturae vacare possim”. 1599. február 13-án a rendfőnök Rómából felszólítja SZÁNTÓT, hogy a bibliafordítás kiadása ügyében tárgyaljon a bécsi tartományfőnökkel. — 1600. május 28-án SZÁNTÓ Bécsből kéri AQUAVIVÁT, hogy a bibliafordításhoz engedjen számára nyugodtabb beosztást és helyezze Znióváraljára. — 1604. március 20-án AQUAVIVA már ezen az új helyén értesíti SZÁNTÓT, hogy a szentírásfordításhoz szükséges pápai megbízatást megkérték számára. — Mindezeket a leveleket egyúttal találjuk SZITTYAY Dénes munkájában: *Szántó István levelezése*. A szerző e kiadattal munkájának kefelevonatát és a levelek fotokópiáját a Tudományos Akadémia kéziratrárában használtam.

⁸ I. m. 228. l.

⁹ Vö. TIMÁR i. m. 172. l.

¹⁰ Így ROSTY i. m. 228. l.

¹¹ 1607-ben így: „In Collegio Olomucensi ... P. Stephanus Arator vertit Biblia in idioma Hungaricum”. *Catalogus Provinciae Austriae*. A pannonthalmi könyvtárban. (Dr. PETRUCH Antal főiskolai tanár szíves közlése alapján).

¹² TIMÁR Kálmán: *Szántó (Arator) István nekrológja*. Irod.tört. Közl. 1930. 84–86. l.

¹³ ROSTYRA támaszkodva így vélekedik FRAKNÓI Vilmos is. (*Egy magyar jezsuita a XVI. században*. Szántó István élete. Kath. Szle, 1887. 431. l.)

vaskos kéziratkötetében KÁLDI ugyanis minden könyv után beírta az írás befejezésének dátumát. Az *Újszövetséggel* kezdte! Tehát azzal a résszel, aminek fordítása közben — az olmtüzi *Historia Domus* nekrológja szerint — SZÁNTÓ 1612-ben meghalt. Az *Újszövetség* első könyvét 1605. október 20-án fejezte be. KÁLDI a nyomtatott bibliához írt *Oktató Intésében* megjelöli a fordítás elkezdésének időpontját: „... Erdélyben Gyula-fejvárat, a Bochkai István támadása-kor, 1606. esztendőben, Mindszent havának tizen-egyedik napján az igaz Bibliának fordításához kezdettem...”¹⁴

Ezt az évszámot azonban elírásnak vagy sajtóhibának tartom. Ha 1606 helyett 1605-öt olvasunk, a hónap és nap meghatározás szépen összeegyeztethető a kézirat legrégibb dátumával. 1605-ben „mind-szent havának tizen-egyedik” napjától, vagyis október 11-étől október 20-ig — összevetve a többi szentírási könyv rövid írási idejével — éppen elkészülhetett az *Újszövetség* első könyvével.

Erőltetettnek érezzük ROSTY Kálmán érvelését. Ő elfogadja az *Oktató Intés* 1606-os évszámát, viszont az Egyetemi Könyvtár Kéziratának időmeghatározásait téveseknek tartja. Mert: 1606. október 11. és 1607. március 15-e (a kézirat befejezésének dátuma) között csupán öt hónap telik el; ilyen rövid idő alatt KÁLDI nem készíthette el a fordítást; egyébként is: „Az Intésben az 1606-os datum nem annyira a kezdés napja, mint a Bocskai-féle támadás kitörése...”. Az 1605–1607-es évek KÁLDI számára is a zaklatott számkivetések ideje volt. A bibliafordítást csak 1607 és 1612 között készíthette. Csupán 1612-ben találkozhatott SZÁNTÓVAL. „Mindebből — írja ROSTY — következtetni merem, hogy Arátornak, a törődött veteránnak találkozása a buzgó Káldival erre biztatólag hathatott a mű kiadását illetően, hátrahagyott kéziratái pedig tán útmutatás gyanánt is szolgálhattak a szöveg javításában. Mert hisz Ballagi szerént is az egyetemi Káldi ex. a nyomtatott műtől... oly tetemes és lényeges eltéréseket mutat, hogy egészen más fordításnak mondható’...”¹⁵

Az Egyetemi Könyvtár kéziratának dátumai és helymeghatározásai arról tanúskodnak, hogy KÁLDI rendkívül gyors ütemben dolgozott, és ezért munkája csupán másoló tevékenység volt. Másfél hónap alatt, 1605. december 9-re, Gyulafehérvárott már elkészült az egész *Újszövetséggel* (nyomatásban 272 lap!). Utána nekilátott az *Ószövetségnek* és tizenkilenc nap múlva, december 28-án már készen volt a *Genezissel*. Valamennyi könyvének végén megtaláljuk az időjelölést, a hely már ritkább. Gyulafehérvárott 1606. május 23-án fejezte be a *Kronikák első könyvét*; 1606. október 3-án már *Izaiás könyvé*n is túl volt. Itt rövid szünet következik. Okát pontosan ellenőrizhetjük a köztörténetből: erre az időre esik ugyanis a jezsuitáknak BOCSKAI által történt száműzetése Erdélyből. KÁLDI 1606. novemberétől megfordul Nagybányán, Szatmáron, Homonnán, majd Lengyelországon és Bécsen keresztül Olmützbe megy.¹⁶ A már idézett *Catalogus Provinciae Austriae* alapján is követhetjük főbb állomáshelyeit. Ezekben az években KÁLDIRÓL a következőket jegyzi fel: „1605. in Januario. In Transylvania Coll. Claudiopolitanum. P. Georgius Kaldi Concionator ordinarius, Confessarius externorum, admonitor, consultor, P. Spiritualis, Confessarius Collegii. — 1606. In Transylvania Monostorini (Kolozsmonostor). P. Georgius Kaldi. Admonitor, Consultor a 12. Febr. 1604. Confessarius et Spiritualis. — 1607. In Collegio Olomucensi. P. Georgius Kaldi Professor casuum, Confessarius studiosorum, in necessitate Germanorum Coadjutorum confessarius.” Tehát 1607-ben a hivatalos rendi névsor szerint is Olmützben találjuk KÁLDIT. Ezzel — ROSTY Kálmán véleményével szemben — igazolva van az első fordítás-

¹⁴ *Oktató Intés* 7. l.

¹⁵ I. m. 230. l. — BALLAGI megjegyzése: Nyelvtud. Közl. II. 44. l.

¹⁶ Ezekről a helyekről ROSTY is tud, csupán Olmützbe való eljutását teszi — adatok híján — 1612-re. I. m. 230. l.

kézirat dátumainak hitelessége. Mert a következő részt, *Jeremiás könyvét* — a kényszerű szünet után — 1607. január 10-ére készítette el. Utána, január 21-én *Ezekiel könyvének* végén jelezte munkahelyét is, Olmützöt. Február 4-én, *Ozeás könyvének* végén megjegyezte, hogy éppen azon a napon töltötte be a harminnegyedik életévét. Március 15-én pedig elkészült az egész fordítással.

Az első könyv befejezésétől egy év és öt hónap telt el, és KÁLDI elkészült a reánk maradt teljes kézírral. Tekintve nyugtalansággal, sok helyváltoztatással telt életét, és figyelembevéve az egyes szentírási könyvekre eső rendkívül rövid időt, azt kell mondanunk, hogy az első kézirat nem fordítás, hanem másolás. Az apróbetűs, egyenletes, szép kézírás — a javítgatások ellenére sem mondható a fordítás lehetőségein törődő ember munkájának. Ezek a javítgatások és betoldások inkább stilizáló, szépítő jellegűek.

Másolt szövegről látszik tanúskodni a *helyesírás* is. Összehasonlításunkhoz figyelembe vettük mind a három szövegváltozatot: az 1605–1607-es kéziratot, az általunk bemutatott töredékeket és a nyomtatott szöveget. Az első változat egy régebbi helyesírásra vall. A másolás alapjául szolgáló szövegnek helyesírási sajátosságait KÁLDI az első kéziratba átvette. Innét részint továbbmásolta a töredékek szövegébe, részint a másolásnál rögtön javította. A töredékek szövegét a nyomtatás előtt helyesírási szempontból is átnézte, és igen gondosan, mindvégig következetesen átjavította. Ezt a rétegződést néhány példával így szemléltethetjük:

Hang	Az 1605/7-es kéziratanban	A töredékekben	A nyomtatott szövegben
C	ceremoniákban	ceremoniakban (c javítva: cz)	Czeremóniakban
J	raitam helien melliet	raitam (i javítva: j) helyen mellyet	rajtam helyen mellyet
V	uereben uitetett	uérében (u javítva: v) uitetett (u javítva: v)	vérében vitetett
Č	parantsolta tsinala	parancsolta (s javítva: h) csinála (s javítva: h)	parancholta chinála
Palatális hangok:	mint hogj töruenniel tenierni	minthogy töruennyel tenyéryni	mint-hogy törvényyel tenyéryni

Ugyanez a rétegződés észlelhető egy-két apróságnál a szóhasználat és szófűzés tekintetében is. Például az első kézirat következetesen „kedig”-et használ, míg a másodikban és a nyomtatott szövegben mindig „pedig” szerepel. Az első változat „a₃hol”-ját a töredékekben különírva másolja: „a₃ hol”, de a „j”-t a javításnál kihúzza, és helyébe a hiátus vesszőjét írja; így a nyomtatásban már ez szerepel: „a’ hol”. Az első kézirat „teelőtted”, „teueled” kifejezését a töredékekben különírva másolja, de a „te” név-

mást helyes nyelvérzékkel kihúzza, és a nyomtatásba már csak ez kerül: „elötted”, „veled”. Mindezt következetesen megteszi. Tehát a szövegek helyesírási és nyelvi sajátosságai is nagy valószínűséggel a másolás mellett tanúskodnak.¹⁷

Az eddigiekből világos, hogy KÁLDI a szentírásfordítás szövegét kétszer is lemásolta, és a másolatokat gondosan átjavította. Egészen kézenfekvő a feltevés, hogy a másolás alapjául SZÁNTÓ ARATOR István fordítása szolgált. KÁLDI 1604-ben a vágsellyei rezidenciában a praefectus scholarum tisztét tölti be. A közelben csak Znióváralján voltak jezsuiták, és ezekkel megvolt az állandó kapcsolat. Nem üres feltevés, ha az elmondottak alapján azt állítjuk, hogy KÁLDI ekkor jutott hozzá SZÁNTÓ kéziratához. Úgy látszik, hogy az idős SZÁNTÓ már itt segédjének választhatta harminckét évvel fiatalabb rendtársát. KÁLDI a znióváraljai rendház pusztulása idején már Erdélyben, Kolozsmonostoron, majd Gyulafehérvárott tartózkodott és itt nekilátott a másolásnak, javíthatásnak. Egy év múlva Olmützben már együtt találjuk SZÁNTÓVAL, a magyar szentírás hivatalos rendi fordítójával, és a másolás hátralevő részét vele egy fedél alatt fejezi be. A rendi névtárból tudjuk, hogy a magyar szentírásfordítás SZÁNTÓ halála évében, 1612-ben már a cenzorok kezében volt.¹⁸ Ebből következtethetünk a második kézirat keletkezési idejére. 1607 és 1612 között — bizonyára SZÁNTÓ útmutatásait is figyelembe véve (ennyiben helytáll ROSRY állítása) — elkészítette a végleges szöveget.

Együttműködésüknek ellentmondani látszik KÁLDI egy megjegyzése az *Oktató Inlésben*: „... A mi rendünkün-valo Istenben le-nyugott Pater Stephanus Arátor, sok esztendeit nagy munkával fáradozott a Bibliának Magyar nyelvre-való fordításában; Én azt nem tudván, ... Erdélyben ... az igaz Bibliának fordításához kezdettem, és Istennek kegyelméből végbe vittem ...”

KÁLDI-nak ezzel a megjegyzéssel nem lehetett célja SZÁNTÓ érdemeit homályosítani. Ezt nem is tehetette, mert a fordítás nagyarányú munkája az egyházi felsőbbség és a rendi előjárók tudtával és megbízásával történt. Ezt láttuk SZÁNTÓ levelezésében és a hivatalos rendi névjegyzékben. KÁLDI mint munkatárs szerepelhetett a közvélemény előtt; majd 1612 után mint SZÁNTÓ szellemi örököse. Az is biztos, hogy a szerzői érdemet ez a kor is, de a rendi munkafegyelem is más szemmel tekintette. Egyébként is tizenégy esztendő telt el SZÁNTÓ halálától a nyomtatott bibliafordítás megjelenéséig. Ezalatt az eredeti fordító érdemeit, úgy látszik, a kiadás körüli munkálatok háttérbe szorították.

Ugyancsak ellentmondásba ütközünk az olmützi *Historia Domus* hivatalos nekrológjának egy megjegyzésében, mely szerint SZÁNTÓ héber, görög és latin szöveg alapján dolgozott; sőt a szentírástudomány teljes apparátusával még a *Vulgata* előtti, az egyházatyák írásaiban idézetek által megőrzött latin szövegtöredékeket is figyelembe vette. Ezzel szemben a három, egymásból kialakult szövegváltozat (a törlések és javítások figyelembevételével) azt bizonyítja, hogy a fordító szorosan ragaszkodott a hagyományos és általánosan használt latin nyelvű szentírászsöveghez, a *Vulgata*hoz. A héber nyelvű *Mazoréta*-szöveg és a görög nyelvű *Septuaginta*-fordítás olyan kifejezései, melyek a *Vulgata*-hoz viszonyítva többletet jelentenek, nem szerepelnek a magyar fordításban sem. Viszont a *Vulgata*nak többletei mindenütt megvannak a KÁLDI-féle szövegben.²⁰

¹⁷ Bizonyításunk akkor lenne egészen megnyugtató, ha módunkban lenne KÁLDI kezétől származó, az 1605-ös év körül íródott szöveget is figyelembe venni. Így nem számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy az első kézirat és a nyomtatás között eltelt húsz év alatt KÁLDI helyesírása is megváltozhatott.

¹⁸ A *Catalogus Provinciae Austriae* az 1612–3. években a gráci kollégiumban FORRÓ Györgyöt és KÁLDI Mártont nevezi meg, mint akik a magyar szentírásfordítás felülvizsgálásával hivatalosan voltak megbízva.

¹⁹ I. m. 7. l.

²⁰ A gondos szövegkritikai összevetés LIPTAY György munkája.

Egyébként SZÁNTÓ is 1600. május 28-án Bécsből Rómába, AQUAVIVA generálisnak írt levelében azt vallja, hogy a trienti zsinat által jóváhagyott *Vulgata*-szöveg szerint szándékszik a szentírást tolmácsolni: „... Cuperem hanc ultimam vitae meae partem quae superest, contemplationi et meditationi verbi Dei consecrare et primum Sacra Biblia iuxta vulgatum editionem a Sancto Concilio Tridentino approbatam, in ungaricum sermonem transferre...”²¹

Befejezésül visszatérve a dolgozatunk alapjául szolgáló értékes töredékekhez, még egy megjegyzést kell tennünk. A szentírástudomány neves XVII. századi, Bécsben működő professzorának, az antwerpeni Balthasar CORDERIUS művének kötéstáblája rejtette magában töredékeinket. CORDERIUS viszont a címlap aljára ajánlást írt FORRÓ Györgynek, aki tizennyolc évvel előbb Grácban KÁLDI György testvérel, Mártonnal előjárói részéről a magyar bibliafordítás elbírálásával volt megbízva. FORRÓ György könyve számára, 1630-ban bizonyára a bécsi nyomdász könyvkötő-műhelyében éppen a szentírásfordítás kéziratából, kefelevonatából készítették a kötéstáblát, mely könyvtárakban vándorolva számunkra érdekes irodalom- és nyomdatörténeti adalékokkal szolgál.

HOLL BÉLA

Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjéhez.¹ WALDAFFEL József „*A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*” c. cikkében említett tett arról, hogy TERTINA Mihály, az *Ephemerides Budenses* (*Ephemerides Politicae et Litterariae*) első szerkesztője valamilyen akadémiai terv érdekében, MARTINOVICS ösztönzésére levelezést folytatott.² Ez, az említett budai újság 1790-ik évi, első évfolyamának 20. számából derült ki. Ebben ugyanis egy magát „Tibiscanus Anonymus”-nak nevező szegedi fizikus³ levelét olvashatjuk, amelyben arról értesít, hogy örömmel fogadta a tudományok fejlesztése céljából alakítandó tudós társaságnak a tervét, melyet TERTINA MARTINOVICS buzdítására javasolt neki. Arra nézve azonban, hogy miben állott e téren MARTINOVICS kezdeményező szerepe, nem kaptunk választ, pedig ez is kiderül az újság egyik korábbi számából.⁴

Az *Ephemerides Budenses* első évfolyamának 15. számában rátaláltunk arra a levélre, amelyet MARTINOVICS intézett TERTINÁHOZ, és amelynek hatására a szerkesztő a huszadik számban említett levelezést megindította. Ez volt az az ösztönzés, amelyre a szegedi fizikus levele utalt.

A levelet, amelyet TERTINA a budai újság „*Litteraria*” című rovatában tehát le is közölt, MARTINOVICS 1790. május 7-i dátummal írta Lembergől, ahol – mint ismeretes – ebben az időben egyetemi tanárként működött. Közvetlenül TERTINA Mihályhoz címezte, akit talán személyesen is ismert teológus korából. (TERTINA később kilépve az egyházi rendből, a budai gimnázium tanára lett; 1790. április elején pedig latin nyelvű újságot indított *Ephemerides Budenses* címmel.) MARTINOVICS hozzá intézett

²¹ SZITTYAY i. m.

¹ BENDA Kálmán szerkesztésében megjelent eddig „*A magyar jakobinusok iratai*”-nak II. és III. kötete. MARTINOVICSNAK e levele, amely arról tanúskodik, hogy 1790-ben a magyar jakobinusok későbbi vezére egy magyar tudós társaság érdekében levelezést folytatott és másokat is ösztönzött, kiadásban és az irodalomban ismeretlen.

² Magy. Könyvszle, 1930. 76. l.

³ WALDAFFEL József szerint valószínűleg SZABLIK István piarista feltalálóról van szó. I. m. 77. l.

⁴ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az *Ephemerides Budenses* példányai könyvtárainkban nem teljesek. Az itt említett 15. szám pl. az Egyetemi Könyvtárból hiányzik, a 20. szám pedig az Országos Széchényi Könyvtárban hiányos; éppen az idézett szegedi levél nincs meg benne.

levelében egy magyar tudós társaság felállításának szükségességéről ír. A külföldi példákra és arra hivatkozik, hogy a magyar tudósok — akiknek száma, szerinte, nem csekély — sokkal hatékonyabban tudnák a tudományokat művelni, ha tudós társaságba egyesülnének. Arra kéri TERTINÁT, hogy a pesti egyetem tanárainak segítségével nyerje meg az előkelőket egy Királyi Tudós Társaság felállítására gondolatának. Azt reméli, hogy azok a magyar tudósok (magát is közéjük számítva), akik eddig külföldre kényszerültek küldeni tudományos eredményeiket, a Magyar Tudós Társaság megalakítása után már a magyar névnek szereznek dicsőséget. A levél végén felajánlja saját közreműködését, és ígéretet tesz arra, hogy amennyiben létrejön a társaság, ő is megküldi majd részére új tanulmányait, amelyek közül néhányat fel is sorol.

A levélben említett „*Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn*” WINTERL Jakab József kiadványa volt, amely szintén akadémiai tervekkel függött össze. Szerkesztője olyan tudós társaságot akart létrehozni, melynek célja a természettudományok rendszeres művelése lett volna. A vállalkozás azonban megbukott, a folyóiratból mindössze egy szám jelent meg.⁵ MARTINOVICS azonban, úgy látszik, mégis emlékezett rá hat évvel később is.

MARTINOVICS Ignác e levele azt bizonyítja, hogy 1790-ben, amikor BESSENYEIVEL és RÉVAYVAL az élen oly sokan fáradoztak egy magyar tudós társaság létrehozásán, MARTINOVICS is gondolt ilyenre, és a budai újság szerkesztőjére e cél érdekében ösztönző hatással volt. Főleg a természettudományok műveléséről beszélt (mint ahogy abban az időben maga is még főleg azokkal foglalkozott), de megemlékezett a társadalmi tudományokról is. Arról, hogy e kezdeményezés milyen további visszhangra talált, nincs tudomásunk, csak azt tudjuk, hogy eredményesség szempontjából nem volt szerencsésebb a többinél: ez is csak terv és „jámbor szándék” maradt.

A levél szövege a következő:

„Doctissimo Dom. Ephemeridum Latinarum Scriptori Michaeli Tertina, Archi-gymnasii Budensis Professorum Adiuncto Regio Ignatius Iosephus Martinovich Physicae Experimentalis, et Mechanicae in Regia Galiciae Universitate Leopoliensi Professor Publicus Ordinarius Salutem dicit plurimam!

Quam salubre foret, ut sub hac memorabili Patriae nostrae Epocha, quae animorum consensum plus quam unquam excitavit, etiam ipsae Scientiae novas figerent radices Tu ipse, Vir Eximie, una cum reliquis Patriae Nostrae Litteratis perspicies Viris. Non minus Te quoque latere potest Scientias potissimum excoli, si Societas aliqua Virorum Eruditorum, quorum non exigium in Patria nostra numerum habemus, in unum conspiret, et per Regiam auctoritatem, confirmata, se totam ad extollendas Scientias naturales et philosophicas more exterarum Societatum adplicet. Quare Te hisce lineolis rogandum duxi, ut nacta occasione, hocce opus summae utilitatis futurum, cum Viris, quos in Regia Universitate Pestiensi habemus omnino Eximios, conferas, qui facile Procures Nostros, qui Rem Litterariam omni tempore egregie promoverunt, eo adducent, ut Vota Nostra ad erigendam unam Regiam Scientiarum Societatem, in Patria florituram, consentiant.

Iam An. 1784. aliquos egregios privatae huiusmodi Societatis cum summa animi mei voluptate legi fructus, inscriptos: *Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn Brachmonat. Pest und Ofen. 8vo.* Scio praeterea in Patria Nostra plures et in Universitate ipsa, et in aliis degere Urbibus et Locis Viros, qui excitati tali laudabili Instituto, Inventa Mathematica, Physica, Chemica, Mineralogica, Botanica, Oeconomica,

⁵ L. DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada. (1705–1805).* Bp. 1941. 48. l. és ZUBER Marianne: *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig.* Bp. 1915. 58. l.

etc. quae nunc una mecum ad Exteros mittere coguntur, Actis Nostrae Societatis Hungaricae insererent, quaeve ubi per totam Europam Orbi Erudito innotescerent, fama et utilitate eorum permotae Exterae Academiae, suas illis Bibliothecae turmatim auctum irent, atque ita reforescentis omni ex parte Hungarici Nominis gloria a similibus Eruditibus conatibus maiora in dies caperet incrementa Res Patriae Nostrae Litteraria perveniremusque felicibus avibus hoc etiam in genere ad illum honoris et aestimationis gradum, quem sibi ob huiuscemodi studia Itali, Galli, Russi, Sueci, Angli, Saxones, Borussi, hoc praesertim Eruditissimo aevo, iure merito vindicarunt.

Ego etiam omni diligentia, quamvis extra carissimam mihi patriam constitutus, huic Patrioticæ Societati meas singulis annis mitterem novas Meditationes, quarum plures, uti 1. *Novum quoddam Micrometrum*, in quo imperfectio ex cochlearum constructione evitatur, et usus ad tubos Astronomicos ostenditur. 2. *De Altitudine Atmosphaerae* ex refractione Luminis horizontali determinata. 3tio Machina ad scindendum Tabacum cum maximo temporis compendio, et commoditate destinata orbi erudito iam innotuere. Aliae vero hoc anno in Göttingii Jenensis Professoris Opere Periodico (*Taschenbuch für Scheidekünstler, und Apotheker Auf das Jahr 1790*) et Crellii Chemicis Annalibus continentur, ut 1) *Versuche über das Knallgold*. 2) *Bemerkung über das Bernsteinsalz mit Salzkersaure*. 3) *Chemische Untersuchung des Galizischen Berggold*.

Denique habeo adhuc sequentia, quae inveni, et nostrae in Hungaria erigendae submitterem Scientiarum Societati: 1) Machinam ad triturandum destinatam, quae iam in magna Polonia cum optimo effectu introducta, existit, et tantum per diem triturat, quantum per tres dies quatuor equi perficiunt. Spatium exiguum duarum orgyarum quadratarum occupat: stramen illico a granis separat, et unus homo, pondere 12 librarum per vires facile superato, in rota incedendo calcet, illamque in motu conservat. Huius machinae modulum exacte constructum in meo, ut ipsemet anno superiore vidisti, habeo Musaeo. 2) Inveni novum Antliae Pneumaticae genus, quo totus, ut coram Te produxi, exacte ex vasis extrahi possit aer. Usus haec machina habet sequentem: a) Evacuatis Vasis ab aere, sine Mercurio ad laborem peragendum, adhibito, possunt aeres vitriolicus, acidi nitri, acidi salis, spathosus, alcalinus, etc. in Vasis huiusmodi facile colligi, et examinari. b) In vacuis huiusmodi Vasis exactius materia caloris, et fluidum Electricum analysi Chemicæ subiciri possunt, quam si fluida ista per aerem subtiliorem, in vacuo Boyleano penetrantia, colligantur. Fluida haec, dum per aerem transeunt, cum hoc lege affinitatis connectuntur, et cum aeris naturam non satis noscimus, nos etiam naturam caloris, vel fluidi Electrici exacte determinare non possumus, nisi in vacuo exacto Experimenta capiantur. Ita plane res haec in Physica se habet, ut resolutio duarum incognitarum per unam aequationem. 3) Habeo paratum opus: *Chemische Zergliederung des Galizischen Wasserbleys*. 4) *Prüfung der Schenlischen Versuche über die Luft, und Feuer*.

Haec ego omnia, Latino vel Hungarico idiomate conscripta, Eidem mitterem Societati. Montes Carpaticos omni anno visitarem, et nova ibidem reperta Phaenomena etiam communicarem. Fac ergo, ut et meis, et aliorum Patriae Eruditorum votis satis fiat. Vale. Scribebam Leopoli in Academicis Aedibus 7. Maii. 1790."⁶

KÓKAY GYÖRGY

⁶ *Ephemerides Budenses*, 1790. 15. sz. 156—158. l.

Adatok Pálóczi Horváth Ádám két munkájához. PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám két munkájára vonatkozó adatokat találunk az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának egyik vaskos kötetében.¹ Az egész kötet PETROVITS Ignác,² dégi³ könyvtáros másolata „*A Magyar Magog pátriárkhátul fogva I. István Királyig*” című, a szerző romantikus történeti szemlélettel megírt, nyomdának szánt kéziratáról, mely 1817-ben jelent meg. A másolásra azért volt szükség, mert a nyomdász nem tudta a szerző írását olvasni. A másoló munkáját mégis jegyzetekkel, illetve egész oldalnyi betoldásokkal egészítette ki a szerző. Kötetünk függeléke a szerzőnek a másolóhoz, a másolónak az olvasóhoz intézett levele, végül a szerző összefoglaló véleménye a másolatról. Ezekben a függelékben találjuk ennek a könyvnek a másolására és kiadására vonatkozó ismeretlen adatainkat. Szerzőnk levelében még egy munkájáról, a „*Magyar Universal Lexikon*”-ról is beszámol. Minden adat jelentős, amit ebből a levélből megtudunk, mert ennek a munkának csak a címét ismerjük, a szerző nem fejezhette be, az elkészült kézirat rész pedig az anyaggyűjtéssel együtt elveszett.

I.

A történeti munkánál legelsőnek felmerülő kérdésünk, miért kellett a nyomtatásra kész, autográf művet lemásolni, melyik példányról készült a kiadvány, és hogy mi a különbség a megjelent mű és a mi kéziratosszövegünk között.

A szövegösszevetés azt mutatja, hogy az eredeti kézirat került a nyomdába, mert a kiadványból hiányzik a szerző betoldása, illetve javítása. HORVÁTH Ádámnak a kötetre vonatkozó összefoglaló jegyzetei szerint 1813. dec. 24-én mind a két szöveg, az eredeti és a másolat is, teljesen nyomdakész volt. Kérdés, ha a szerző fontosnak tartotta a másolat kiegészítését — kötetünkbe oldalakat „varrt” bele a másolt szöveg közé —, miért nem inkább ezt a teljesebb példányt adta nyomdába? Oka ennek, hogy szerzőnk nem volt megelégedve a másolattal. Keserűen panaszolja: „Én valóban úgy jártam ezzel az által iratással, mint a Magyar mondá régen, hogy fősvény többet költ, azolta itt szemem előtt is le irathattam volna pénzes íróval; úgy hogy elejét már régen nyomtatni lehetne.”

De nemcsak ez a késelem volt a baj, sérelmesebb ennél, hogy a másoló, a szerző engedélye nélkül változtatott a szövegen. HORVÁTH Ádám ezért jogosan panaszkodik: „a Magyar Patriárkha által irtt Másására, Némelly Jegyzések: Ez az által-írás, ugy a mint vólt, nem az én eredeti Irásom mása. — Nemtsak az Orthographiában, hanem némelly idiotiámusokban is, lőt néhol az értelemben is különböz az enyimtül. Könnyen meg eshetne, hogy vártt örök életemet, mellyet fáradságos munkáim ígérnek, valaha nyughatatlanitaná; és fokban el-ítélnék tülem ezt, az ezzel egy idejü más munkáimtul való különbözés miatt...” Ezután példák következnek a stílus és szóhasználat különbözőségeiről. Végül a záróbekezdés a szerző kiegészítéseire vonatkozik: „... ezekhez a' mit bizonyos okokkal toldanom kellett; ha könnyü fzerrel a Margóra, vagy ad Calcem, vagy közben is be irhattam, beirtam; a hosszabbakat pedig külön papirosra írva bele varrtam: úgy vélem, hogy ha az egész által írást nem fzüklég látni a Censor-nak; ezen todalékokat fe.” Érthető tehát, hogy a mi példányunk nem látott napvilágot. A cenzorhoz sem jutott el. Csak a másolat szövegéhez tartoznak a kiegészítések, mint ezt szerzőnk a másolónak írta: „A M[agyar] Patriarcha Copiájára tett jegyzésimet is inkább ide zárom, mint a kéz írába tegyem: Ne sajnálja Ur[am] Ötsém a M Uraság-

¹ Quart. Hung. 3197.

² Életéről csak annyit tudunk, hogy a M. N. Múzeum első, kinevezett könyvtári segédőre volt. Hivatalától megvált 1805-ben, betegsége miatt. (SZINNYEI József: *Magyar írók*... X. k. 1067. hasáb.)

³ A FESTETICH-család harmadik ágának birtoka Dé. Ura ekkor F. Kristóf. (NAGY Iván: *Magyarország családai*... IV. k. 165. l.)

nak Magának vagy adni, vagy küldeni, e kéréfemmel, hogy jobb a textust az Originálbul nyomtattatni, de a Notatiokat könnyebb is úgy ad Calcem, mint ízokták, az Originálbul mint a Transumptumbul; való, hogy ezt az Originált majd a betűfzedő nagyon meg rongálja; noha benne némelly helyen még olvashatobb betűket talál, mint a Transumptumban; de hífzen az elő egy két levelet, mellyen az imprimatur van, meg lehet tartani; a többi helyett pedig, ha azt a betűfzedő meg nem tudja kémélni, oda engedem majd későbbben az Originalis Maculátát, ha azt a ki nyomtotthoz hozzá nézem és igazitom, s a ízerént meg töldom..."

HORVÁTH Ádámnak a „Maculátá”-val is célja volt: el akarta adni. PETROVITS látogatását várta Petrikeresztúrra, s mert nem jött el, levélben tudósítja szándékáról: „... ha barátságos látogatást, mellyet régen nem ohajtottam oly nagyon mint most, nem vártam volna is; azt nyertem volna vele, hogy a Patriarkát Maga vitte volna Uram Ötsem; de még azt is, hogy meg nézte volna a Typographiámat, mellyet a M. Uraságnak el-akarok adni; jobban illik akkora könyvtárba mint a Dégi, de bátrabb helyje is volna ott mint itt; a hol az itteni zür zavarok közt, az is változhatik olly ártatlan házi butorrá, a mellyből possit fuum toxicum invidia cliqvare. — Az eszköz magában kitsiny, de a betű ízámjaihoz keppelt meg birna nagyobb táblát is, a betűi Német és Deák, vagy is Deák-Magyar, a ízükfeges Magyar accentusokkal s egyebb jelekkel, és Diphthongusokkal. Ha hát már meg-nem-mutathattam; kérdezze meg Uram Ötsém a M Urtul, ha volna e kedve meg venni? és tudósittfon mentül elébb; hogy ha nem tetízene, itt valakinek eladjam.” Nem tudjuk, hogy ez a korrektúra példány elpusztult-e vagy lappang valahol.

Ilyen körülmények után végül is 1817-ben elhagyta a sajtót a magyar MAGOG pátriárkhától I. ISTVÁNIG terjedő, nyelvészeti vonatkozásokban is gazdag, magyar történelmi munka. Ekkor, a könyv megjelenése után, 1817. májusi keltezéssel a másoló PETROVITS elmondja másolásának körülményeit. Menti magát, a szerző minden vádolását igyekszik elhárítani: „Előbeszédje annak, a ki az eredeti Munkát így írta-le. Az eredeti Kézírást a Nyomtató nem elég olvashatónak találván, kívánta, hogy újra iratassék le; melly dolog én reám bizottatott. Én igen-is szerettem volna, ha tsupán szóról szóra, s választó Jegyről választó Jegyre lehetett volna az eredeti Írást másolnom. De a Munkát néhol semmi, sok helyen meg igen nehéz értelműnek lenni tapasztalván (nem egyedül én, hanem a Szerzőnek egy meghitt tudós s vele egy vallásu Baráttya-is; és ugyan a nyomtatásnak mind előtte mind már utánna-is), még-is pedig a világo-sabb s tökéletesebb Előadást korántsem elmém valami viszketegségéből, hanem az érdemes Szerzőnek igaz ditsőségéért szeretvén, elkerülhetetlen szükségnek láttam e dolgon segitenem, a mint tsak vagy kipótolálással (mikor valami a hamar író Szerzőnek tollában maradt volt), vagy más Szóelrakogatással, vagy értelmet különböztető s megállító Jelváltoztatással segiteni tudtam; sőt némelly fontos Mondásoknál a hibás értelem s roszrafordítás eltávoztatása miatt, néhol ismét avagy tsak kevés lágyítás, enyhítés kedvéért-is holmi kis toldalékkal-is élni illendőnek tartottam. Mindezeket pedig annyival bátrabban tselekedtem, mivel magamban úgy végeztem, hogy ezen így készült uj Leirást a Nyomtatásnak előtte a Szerzőnek megküldjem, valamint meg-is küldöttem. Már most tehát, minekutánna a Könyv nem ezen Másolás, hanem a Szerzőnek Keze Írása szerént Ki vagyon Nyomtatva; ezen én Leirásomnak tsak az a haszna Marad, hogy a megvizsgáló Authornak változtató s toldozó keze látszik benne.”

PETROVITS Ignác ennek a magyarázó előszavának a végére, a dátum után feljegyezte kötetünk sorsát: „Ugyanaz napon bétettem a Dégi Bibliothécába, mellyre szerentsém vagyon gondot viselni.” PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám kiegészítései tehát nem láttak napvilágot, egyedül ez a kötet őrzi, amely azóta a dégi könyvtárból az Országos Széchényi Könyvtárba került.

2.

Érdekessége még a kéziratunkhoz kötött HORVÁTH Ádám levélnek, hogy a szerző befejezetlen, elveszett munkájára és anyaggyűjtésére, a *Magyar Universal Lexikon*ra őrzött meg adatokat. A szerző, egyéb munkáit is felsorolva szólt erről is FODOR Gerzsonhoz intézett levelében, 1815-ben.⁴ „Most munkában lévők ha még meg-készülhetnek *Magyar Universal Lexicon*, Encyclopaedica jelzésekkel keverve : A közönséges szótárak, és a hol azok hiányossak, más Historiai Lexiconok betürendje szerint (de erre még csak 2 Tom. Adversariam van.) — Későn kezdtem.” A mi levelünk adataiból hozzávetőlegesen tudjuk, hogy milyen apparátussal dolgozott ezen a művén : „A Bibliothecamra vagy Nagyon universale Lexiconomra mellyet Magyarul, rövid Encyclopaedia formára kezdtem kézfizetni (ha még valami tíz esztendeig — és pedig kevés gondal — élhetnék) kérjen Uram Ötsém a M Asszonytul egy Botanica terminológiát, még most csak az A betűből ; Maga pedig szerezzze meg U[ram] Ötsém a Somogy vármegyei Helységek neveit a Nemelek laifromát is, de csak úgy kéz alatt, mert az ollyantul irtóznak a mi Magyarjaink, holott én csak a vezérek neveket akarom, és ha mi nevezetést némellyeknek őseirül meg tanulhatok ; Historiai, Geographiai, Chronologiai, Philologiai, Mythologiai fejedem elég van, az eddig való Nagy lexiconokban ; Philosophiara, Jussra, Physicara, s resszerent Chemiara, Mathesisra, kivalt Astronomiara, Theologiara, Grammaticára ízükségesek is, kis könyvtárombul meg lehetőfen ki kerülnek ; csak a Naturalis Historiara nints egyebem, mint a Linne az Fabric Entomológiája, és a Jonston Theatrum Animaliumjanak hat Tomussa : a Statilíticara más, mint a Pelezhofer Arcana Status, és de Natione Stany Hyppolitus a lapide : Német elég van : de azoknak meg érthetlélvel időt tölteni nem nekem való, a ki 55 elztendői korába kap ollyan munkába, mellynek csak az A betűje lessz annyi mint a Hofman egész lexiconja : mert ebben az Abda íző 4dik paginán van, az enyim pedig már eddig 15 árkus.”

Sajnos nem „még valami tíz esztendeig” dolgozhatott szerzőnk ezen a munkáján, 1816. jan. 27-én kívánt magának tíz esztendőt, és négy év múlva, csak egy nap különbséggel, 1820. jan. 28-án halt meg. Csupán a címét ismerjük ennek a kéziratának, annyit tudunk róla, hogy dolgozott rajta, de nem fejezhette be. Kéziratunk értéke, hogy képet ad a szótár tervezetéről, terjedelméről és arról a tudományos forrásanyagról, amellyel szerzőnk olyan lelkesedéssel gyűjtögette adatait.

BUSA MARGIT

Érdekes sajtóhibák. KAZINCZY Ferenc *Orpheus* című folyóirata első kötetének első számán az év megjelölésénél a nyomtató, LANDERER Mihály, száz évet tévedett : 1790 helyett 1890. évet nyomtatott. Nem jelentős tévedés ez, de mégis feltűnő, hogy a fontosabb bibliográfiai összeállítások és az irodalomtörténet nem vette észre. KAZINCZY levelezésében sincs nyoma. Talán azért nem találjuk ennek a tévedésnek visszhangját az irodalomban, mert LANDERER még idejében észrevette hibáját és kijavította. Bizonyítja ezt az a tény, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának három *Orpheus*-példánya közül az egyikén már helyesen 1790-es évszámot találunk. Mást is javított LANDERER az 1890-es évjelzésű címlapon : két példányunkon „Hólnapos” írásról és „Köttet”-ről olvasunk, a már javított, 1790-es számon pedig „Hónapos” írást és „Kötet” szót találunk.

Most nem célunk az, hogy felkutassuk a könyvtáraink állományában levő *Orpheus*-példányokat. Csak mint apró érdekességet említettük meg ezt a néhány sajtóhibát.

BUSA MARGIT — VIRÁGH RÓZSA

⁴ HOFFER Endre : *Horváth Ádám levele Fordor Gerzsonhoz . . .* Figyelő. 1876. 49. l.

Kuthy Lajos levele Balogh Károlyhoz, a Pécsi Aurora szerkesztőjéhez.
(Adalék az 1840 körüli évek magyar könyvkereskedelmének történetéhez.) BALOGH Károly szerkesztette az 1843-ra megjelent *Pécsi Aurora* c. almanachot. Előkészítő munkálatai során levélben többeket felkért az évkönyvben való közreműködésre, így KÖLCSEYt, CZUCZORT, PÉCZELY Józsefet és másokat. BALOGH hagyatékában maradt fenn az alább közlendő KUTHY-levél is.¹

A levélből kiviláglik, hogy BALOGH avval a kéréssel fordult KUTHYhoz: küldjön neki a műveiből bizománnyi eladásra,

Az akkor már divatos és jól kereső író, az üzleti ügyekben jártas KUTHY, válaszában nem helyesli a magánosok bizományszerű könyvterjesztését. Nem bízik az efféle vállalkozások sikerében, meg fél is a hivatásos könyvkereskedők bosszújától. Személyi bizalom alapján azonban mégis hajlandó belemenni az üzletbe, ha kedvező ajánlatot kap BALOGHTól. Levele végén KUTHY különlenyomatot kér sajtó alatt lévő novellájából. A novella meg is jelent a *Pécsi Aurorában*.² A levélben említett bizománnyi vállalkozás megvalósításáról, esetleges sikeréről azonban semmi adatunk sincsen. Talán éppen KUTHY érvelésére BALOGH elállt a bizománnyi könyvterjesztés tervétől.

KUTHY levele így hangzik :

Pest Octob. 29. 1841.

Barátom uram!

Folyó hó 8^{kán} kelt levelére ithon nem létem miatt csak most válaszolhatok. A' mi ajánlatát illeti szívesen fogadom, de ezen rendszernek általánosítása, 's magányos vállalkozók általi könyvkezelésnek hirdapok utjáni közzé tétele, 's sikerbe vétele két oknál fogva alkalmatlan eredményü terv. 1.) mert ez által a' könyvárusokat válolati ellenségeinkké tennénk, kik bizonyosan találnának módot egy vagy más alkalommal visszaadni a kölcsönt; 2.) mert nem mindenütt ajánlkoznak örömet privatusok könyveink' szétosztására, vagy ha elvállalják is nem járnak el benne pontosan; sőt gyakran pénz és könyv elég illetlenül és aljasan oda vész nálok; holott a' könyvárusokat részint a' középponti kereskedőkkel vezetett viszonyoknál fogva részint törvénnyel fizetésre kényszeríti az ember, ha tán önjavára feledőleg embertelenül csalni akarna. Azonban a' magánosokkali levelezés, mint szinte azoknak ügyszeretményei több költségbe fogának kerülni, mint a' mennyi nyereség ezen rendszerben ajánlkozni látszik.

Ugyan azért a' terv in genere impracticabile levén, azt, csak az ön általam becsült és hiteles személyéhez kötöm, 's ezennel barátságosan kérem hihetőlegesen egybevetés után írja meg hány példányt 's mennyi idő alatt oszlathat szét? 's minő szállító alkalommal akarja megkapni a' küldeményt? minő lábra, és mennyi időre akarja felállítani a pontos és hitelbiztos számolást? 's ezekhez képest én időszakonként küldendek könyvet az ön által szerényen kívánt procentatio mellett.

Válaszát el várva, 's kinyomandó novellámnak egy példányát, külön a' correctura után lehuzandó ivekben részemre feltartani kérve, szíveségébe ajánlott maradtam :

Önnek :

őszinte barátja 's szolgálja
Kuthy Lajos'

Kívül címzés: ³ „Nemes Balogh Károly urnak barátilag

Pécsett."

HERNÁDY FERENC

¹ KUTHY levelét több más kézirattal együtt dr. KONCZ Miklós (Szentlőrinc, Baranya m.), BALOGH unokája engedte át feldolgozásra. Szíveségéért ezúton is köszönetet mondok.

² *Rágalom és gyanu.* 65–90. p.

³ KUTHY címeres vörös pecsétjével.

Vörösmarty Mihály könyvtára. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi azokat a könyveket, amelyek VÖRÖSMARTY Mihály könyvtárából fennmaradtak. A szerény kis gyűjtemény a költő unokájának, BERNRIEDER Jánosné SZÉLL Ilonának ajándékából 1927-ben került az Akadémia birtokába nagy mennyiségű kézirattal¹ és néhány tárgyi emlékkel (írásztal stb.) együtt, s 1944-ig az Akadémia VÖRÖSMARTY-szobájában volt elhelyezve.² Az ostrom következtében a VÖRÖSMARTY-szoba berendezése éppen úgy elpusztult, mint a mellette levő GOETHE-szoba, de a kéziratosokat és könyveket legnagyobb részben még idejekorán biztonságba helyezték, s így azokból csak kevés kallódott el. A kéziratosok ma az Akadémiai Könyvtár kézirattárában, a könyvek a régi könyvgyűjteményben vannak elhelyezve.

BERNRIEDERÉ sajátkezű könyvjegyzéke, mely az ajándékok átadásakor készült, összesen 106 kötetet sorol fel VÖRÖSMARTY és 4 kötetet CSAJÁGHY Laura birtokából, együttvéve tehát 110 darabot. Ehhez járult még néhány olyan könyv, amelyeket szerzőik VÖRÖSMARTY lányának, SZÉLL Kálmánné VÖRÖSMARTY Ilonának ajánlva adtak ki. A 110 kötetből ma megvan 98.³

A kevésszámú könyvből álló gyűjtemény bizonyára nem tartalmazza VÖRÖSMARTY egykori összes könyveit; azoknak már jelentékeny része vagy még a költő életében, vagy pedig később, a családtagok kezén szétszóródhatott. Nemcsak a könyvek meglepően csekély számából kell erre következtetnünk, hanem a tapasztalható hiányokból is. Mindenekelőtt feltűnő, hogy többkötetes műveknek sokszor csak egy-egy kötete van meg. Pl. FÁY András szépirodalmi összes műveiből csak a 8. kötet, GVADÁNYI: *A világnak közönséges történetjének* 4. kötete, HORVÁTH Mihály magyar történetének 3. kötete stb. Ugyanígy feltűnő, hogy számos olyan mű van, amely semmiképpen nem hiányozhatott könyvtárából. Még VÖRÖSMARTY saját műveinek életében megjelent kiadásai sincsenek meg teljes számmal, így VÖRÖSMARTY *Minden munkáinak* 3 kötete (1833), *Marót bán*, *Ujabb munkáinak* 4 kötetes kiadásából is (1840) hiányzik az első kötet. De elképzelhetetlen, hogy ne lett volna meg birtokában KÖLCSEYnek egyetlen műve, vagy KISFALUDY Károlyé, akihez olyan szoros szálak fűzték. Nincs meg a könyvek közt SZÉCHENYI *Hitele* (csak a *Stádium* és *Kelet népe*), KAZINCZYNak egyetlen eredeti munkája, és még számos hasonló példát említhetnénk. A folyóiratokat is mindössze a *Társalkodónak* egy fél évfolyama képviseli, teljesen hiányzik az *Aurora*, az *Athenaeum*, a *Tudományos Gyűjtemény*, pedig ennek az utóbbinak szerkesztője is volt. A kortársak közül is bizonyos, hogy sokkal többen ajándékozták meg műveik tiszteletpéldányaival a költőfejedelemlékként ünnepelt VÖRÖSMARTYt, mint azzal a négy-öt kötettel, amelyben dedikációt találunk.⁴

Lássuk már most, mi az, ami VÖRÖSMARTY könyvtárából megmaradt, illetve amit az Akadémia a BERNRIEDERÉ-féle jegyzék szerint megkapott.

VÖRÖSMARTY saját művei közül a *Zalán futása* (2 példányban), *Salamon király*, *A bujdosók*, *Csongor és Tünde*, *Czillei és a Hunyadiak*, *Vérnász* első kiadásai, *Ujabb*

¹ *A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke*. Összeáll. BRISITS Frigyes. 1928.

² *A M. Tud. Akadémia Vörösmarty-szobájának megnyitása és ismertetése*. (Akadémiai Értesítő 1927. 160–161. l.)

³ Elveszték a következők: *Institutiones iuris civilis*. 1568. — BERZSENYI Dániel *Összes Művei* 1. kötet. 1842. — PETŐFI *Összes költeményei*. 1847. — KAZINCZY Ferenc *levelei*. 2. kötet. 1941/1842. — SHAKESPEARE: *König Lear*. 1844. — *Ius publicum*. 1657. — BAJZA *Összegyűjtött munkái*. 2 kötet. 1851. — OSSIAN: *Poems*. 1844. — DIÓSZEGHY — FAZEKAS: *Magyar fűvészkönyv*. 1807. — [CZUCZOR]: *Hunyadi J.* ENGEL, FESSLER után. 1844.

⁴ Dedikált példányok: EÖTVÖS: *Reform*, GOROVE: *Nemzetiség*, FÁBIÁN Gábor OSSIÁN-fordítása, BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. — Az *Ellenőr* 1847-i kötete BAJZA VÖRÖSMARTYÉNÉNAK szóló ajánlásával.

munkáinak (1840) 2–4. kötete, *Minden munkáinak* (Nemzeti könyvtár 1847) egy teljes kötétt példánya és egy felvágatlan részlet, füzetekből és az a középiskolai magyar nyelvtan, amit Czuczor Gergellyel együtt ő írt. — A magyar irodalmat KISFALUDY Sándor *Hunyadi Jánosa*, VIRÁG Benedek *Poétai munkái*, illetőleg a *Költemények és Epodusok*, RÉVAI Miklós *Elegyes versei*, ZRINYI *Minden munkáinak* KAZINCZY-féle kiadása, BERZSENYI Összes művei, GVADÁNYI *Unalmas órákban való időöltése* és a *Világnak közönséges története*, HORVÁTH Cyrill *Tírusa*, FÁY András *Szépirodalmi összes munkái* és az *Árvizkönyv* 5. kötetében EÖTVÖS *Karthusija*, PETŐFI művei VÖRÖSMARTYNAK ajánlott 1847-i kiadása, BAJZA *Összegyűjtött munkái*, KAZINCZY levelei (KISS Jánoshoz, 1842) és BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában* képviselik. — A külföldi irodalomból eredeti nyelven SHAKESPEARE drámáinak több kiadása, BURNS, MILTON, SHELLEY, MOORE, OSSIAN, SCHILLER összes művei, GOETHE összes műveiből a színművek, magyar fordításban SHAKESPEARE *Coriolanusa* PETŐFITŐL, SCHILLER *Turandotja* és OSSIAN FÁBIÁN Gábor fordításában, LESSING *Barnhelmi Minnéja* KAZINCZY fordításában és még németül a *Lear király*, illetőleg TASSO eposza található meg. Feltűnő, hogy a francia irodalmat egyetlen író sem képviseli. — Az ókori klasszikus irodalom se gazdagabb: CICERO: *Epistolae ad familiares*, OVIDIUS: *Elegiae*, HORATIUS, azonkívül magyar fordításban PERSIUS Flaccus Kis Jánostól, HORATIUS levelei és CICERO *Leliusa* VIRÁG Benedektől, OVIDIUS *Keservei* és az *Atváltozások* (az utóbbi nincs felvágva) EGYED Antaltól és HOMEROS *Iliásza* VÁLYI NAGY Ferentől. — Történelmi, irodalomtörténeti, jogi, filozófiai, nyelvészeti és politikai munkák a következők: HORVÁT István: *Magyarország gyökeres nemzetségeiről*, BETHLEN Imre: *II. Rákóczy György ideje*, TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, HELTAI Krónikájának 1. része (1789-i kiad.), SMETIUS: *Prosodia* (1617), VIRÁG Benedek: *Magyar prosodia*, SZONTÁGH: *Propylaeumok a magyar philosophiához*, *Institutiones iuris civilis* (1568), *Ius publicum* (1657), [Czuczor Gergely]: *Hunyadi János*, SZÉCHENYI: *Stádium*, *Kelet népe*, EÖTVÖS: *Reform*, GOROVE: *Nemzetiség*, PALUGYAY: *Megyerendszer* (nincs felvágva), THIERS: *Histoire du consulat et de l'empire*, NAPOLEON *önéletrésze* FÁBIÁN Gábor fordításában és egy VERBÖCZY, valószínűleg ügyvédi képesítésének emlékeként, bár a példányon nem látszik, mintha valaha is forgatta volna. — Mindezt kiegészíti kedvelt szórakozásával, a vadászattal kapcsolatosan PÁKH Dénes *Vadászattudománya* és az anyjától örökölt orvoskodási hajlamának, meg az élete végén olyan nagy bizalommal használt homeopata gyógyászatnak jeleként ARGENTI Döme *Hasonszenvi gyógyítása* és a *Magyar fűvészkönyv*. Van még egy középiskolai latin könyv (BÜSCHING: *Liber Latinus*. 1770.), *A tisztbéli irás módja*, az 1840, 1844, 1847/48-i törvények gyűjteménye, egy alkalmi kiadvány BETHLEN Rozália halálára, a *Társalkodó* egy fél évfolyama és egy német kalendárium.⁵

Nem sok az egész, s bármennyi jellemző darab is van benne (ZRINYI, VIRÁG Benedek, SZÉCHENYI, SHAKESPEARE) és bármennyi vesztetett is el eredeti könyvvállományából, kétségtelen, hogy VÖRÖSMARTY elsősorban nem saját könyvtárából merítette nagy olvasottságát. Gyermekek és ifjúkorában atyja könyveit forgatta: klasszikus auktorokat és latin nyelvű magyar történelmi munkákat. Később a PERCEL-család könyvtára állott rendelkezésére, főleg pedig író barátja, a buzgó könyvszerző, TESLÉR plébános küldözte neki szorgalmasan könyvtárának értékeit.⁶ Életének későbbi szakaszában feltételezhető, hogy mint az Akadémia tagja, az Akadémia Könyvtárának gazdag állományából választotta olvasmányait.

⁵ Ebből is néhány darab részben vagy egészben felvágatlan. Így HORVÁTH Mihály *Magyar történetének* meglévő 3. kötetéből csak a WESSELÉNYI-összeesküvésről szóló és az 1740-től 1751-ig terjedő rész van felvágva, TOLDY Ferenc irodalomtörténetéből is az első kötet nagyrésze felvágatlan.

⁶ GYULAI Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bpest 1895. 6, 12, 22, 42. 1.

Könyveit nem is tartotta valami nagy rendben. Lakásában „a butorokon, pallón könyvek és iratok heverték szanaszét s maga a könyvszekrény is csak egyszer volt rendben, mikor a jó SALLAY⁷ rendbe szedte és jegyzéket készített rólok. Ez 1836 körül történt, midőn egy gróf butorainak árverésén ugyancsak SALLAY, az ő megbízásából, néhány diszesebb butort vásárolt számára, a többek közt egy üveges könyvszekrényt s egy igazi íróasztalt, melyeket VÖRÖSMARTY gyermekies örömmel mutogatott barátjainak. De az igazi íróasztalon is csak úgy hevert a könyv és irat, mint a nem igazin.”⁸ Sajnos ez a SALLAY-féle könyvjegyzék ma nem található, pedig mennyivel jobban ismerénk akkor VÖRÖSMARTY könyveit!

A könyvek tulajdonának megőrzésére se igen fordított gondot VÖRÖSMARTY, névbejegyzése mindössze 9 könyvben olvasható. Talán ezért is kallódott el belőle sok. Egy bejegyzés 1816-os,⁹ egy 1832-es,¹⁰ a többi mind 1825-ös évszámmal.¹¹

Meglepő, hogy a könyvek szövegéhez schol sem fűzött megjegyzéseket. Még aláhúzások, egyes részeknek lapszelen ceruzával való megjelölése is csak egészen kivételesen fordul elő. A *Kelet népé*-ben egyetlen vonást nem találunk, pedig behatóan foglalkozott vele, hiszen az *Athenaeumba* részletes bírálatot írt róla. SHELLEY verseskötetében van néhány jelölés: aláhúzás és lapszéli vonás, TOLDY irodalomtörténetében három hely kapott jelet¹² és HELTAI krónikájában található néhány aláhúzás,¹³ meg egy széttépett nyelvészeti jegyzet darabjai könyvjelzőül.

Saját művei közül is csak kettőben található javítás: a *Czillei és a Hunyadiak*-ban egy betűhiba javítása, és egy helyen V. LÁSZLÓ neve átírva SZILÁGYI-ra. A *Vérnász*-ban pedig egy névelő beszúrása, egy szó és egy sor megváltoztatása. Írói műhelyének titkaira tehát nem sok világosságot vet a könyvtár.¹⁴

⁷ VÖRÖSMARTY barátja.

⁸ GYULAI I. m. 142.

⁹ CICERO: *Lelius*. Magyarázta VIRÁG Benedek. Pest 1802. A bejegyzés: Michaelis Vörösmarty 2eundum in annum Humanitatis Scholae auditoris 1816.

¹⁰ *Emléke . . . Bethlen Rosáliának*.

¹¹ OVIDIUS: *Elegiae*, HORATIUS levelei, CICERO: *Epistolarum . . .*, VIRÁG Benedek *Poetai munkái*, RÉVAI *Elegyes versei*, HORATIUS és VERBÓCZY. A bejegyzés ezekben: Vörösmarty Mihál 1825.

¹² Az egyik helyen arról van szó, hogy mikor a történetírás hibáztatja MÁTYÁS királyt, miért hagyta a törököt elhatalmasodni, „felejteni látszik, hogy a Lajtán túl soha nem nyugvó veszély sürgetőbben kívánta az elhárítást.” (2. kötet 5. l.) A másik: „A német nyelv a Zsigmond óta sürűbben bevándorlott és Albert alatt vérszemet kapott német vendégek által a hazában tetemesen kezdett gyarapodni”. (59. l.) Harmadik: „éppen abban nyilatkozott a nagy király lelkes-testestül nemzeti érzelve, hogy mind a magyar erkölcsökhöz hiven ragaszkodott, mind a magyar nyelvet, abban járatlan nápolyi hitvesét s olasz vendégeit nem tekintve, nem csak nem mellőzte, hanem az ősi magyar szokás fenntartásával akarnának kezében adni.” (306. l.) — „rántzigálják vala azt hol imide, hol amoda nagy dühösséggel”. (308. l.) — „Az pártolók pedig szaladoznak, ki imide, ki amoda”. (311. l.) — „állhatatlanságát és álnokságát”. — „mint hogy sok új királyok légyen”. — „mikoron egybe-veszést szereshetnek a királyok között. Abból keresik az ő hasznokat.” (312. l.) — Talán ZSIGMONDRól készült eposzt vagy drámát írni?

¹³ Érdekes, hogy az aláhúzások mind a ZSIGMOND királyra vonatkozó részben találhatók: „és a Magyaroknak tsuda erköltsöket” — „Sigmondot ők ki-akarnák üzni és békeséges országot akarnának kezében adni.” (306. l.) — „rántzigálják vala azt hol imide, hol amoda nagy dühösséggel”. (308. l.) — „Az pártolók pedig szaladoznak, ki imide, ki amoda”. (311. l.) — „állhatatlanságát és álnokságát”. — „mint hogy sok új királyok légyen”. — „mikoron egybe-veszést szereshetnek a királyok között. Abból keresik az ő hasznokat.” (312. l.) — Talán ZSIGMONDRól készült eposzt vagy drámát írni?

¹⁴ „Ah ő bünre ingerelve volt” helyett „Ah ő a bünre ingerelve volt” (105. l.) — „Ah én egy háladatlan lány vagyok” helyett „Ah én rosz háladatlan lány vagyok!” (52. l.) — „Váro leányt jól várt szerencse ér” helyett „Váro lány még várt szerez magának.” (55. l.)

Egy bizonyos : VÖRÖSMARTY nem volt könyvgyűjtő. Nem próbálta összegyűjteni

„A bölcsék és a költők műveit
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő.”¹⁵

Állandó anyagi gondjai sem engedték meg a nagyobbarányú könyvvásárlásokat, de hiányzott is belőle a könyvgyűjtésnek, a könyvek gondozásának szenedélye. Könyveinek legnagyobb része kötetlen, sokszor szakadozottak, nyűttek, foltosak; egy darabon sincs nyoma annak, hogy ő köttette volna be. A könyvnek, könyvtárnak külső formája nem sokat jelentett számára. — Nem is igen láthatott olyan könyvtárt, amely szépségével, nagyságával lenyűgözhetne volna. — A „lángképződés“ emberétől végtelenül távol állott minden bibliofil-érzék, ami kétségtelenül mindig föltételez bizonyos mértékű pedantériát. Szeme nem a könyv, a könyvgyűjtemény esztétikai formákba zárt külső megjelenésén akadt meg, hanem csak az eszmei tartalom érdekelte, s azon túl képzelete ragadta a fantázia birodalmába, ahol az emberi társadalomnak és kultúrának, a nemzet múltjának és jövőjének nagy problémái lázas víziókban tornyosultak eléje.

S most még néhány szót arról a négy könyvről, amelyek a VÖRÖSMARTY-könyvtárhoz tartoznak, de nem az ő, hanem felesége könyveiként kerültek az Akadémiára. Az egész gyűjteménynek legmeghatóbb darabjai: Laura atyjának, CSAJÁGHY Jánosnak énekeskönyve¹⁶ (a kötésen még CSAJÁGHY Máté neve 1772-ből), azután egy KÁROLI Biblia DEÁK Ferenc ajánlásával (Csajághy Lóráé. Emlékl. Deák) és két imakönyv. Az egyik SZÉKÁCS József: *Imádságok protestáns keresztyének számára*, 1844, tele préselt virágokkal, hajfürtökkel. A VÖRÖSMARTY-család sok viszontagsággal teli életének, ki tudja, mennyi-mennyi egykor beszédes, de ránk nézve már néma emléke! A másik imakönyv nagyon csonka. Se címlapja, se vége; SZIKSZAI György: *Keresztyéni tanítások és imádságok* valamelyik kiadása a sok közül. Benne is száraz virágok, három kézzel írt imádság. A szakadozott lapszélek gondosan kijavítgatva, bekötve s finoman metszett ezüst esztiján csak egyetlen évszám: 1843, az esküvő éve.

CSAPODI CSABA

Tevan Andor és a magyar könyvművészet. 1955. október 8-án hunyt el a magyar nyomdászatnak, könyvművészetnek és könyvkiadásnak egyik jelentős alakja: TEVAN Andor. Az olvasó, a szép könyvet szerető ember számára e név egybe-forrott klasszikus- és kortársíróinkéval, ugyanakkor felidézi tudatunkban a nemesebbnél nemesebb formában megalkotott könyvek hosszú sorát. „Nagy példányszámban jót, olcsón és mégis szépen!” — ez volt életének és munkásságának, elindulásától kezdve, jelszava. Ilyen megfontolással adta ki, már a kezdet évében, 1912 elején, a *Tevan Könyvtárt*.

Százával láttak benne napvilágot a kitünőbbnél kitünőbb hazai és külföldi írók; többek közt: ADY, JUHÁSZ Gyula, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, NAGY Lajos, PÉCZELY József, PETŐFI. Külföldiek: G. HAUPTMANN, Fr. HEBBEL, Gottfried KELLER, Th. MANN, H. MANN, A. SCHNITZLER, Ft. WEDEKIND; BALZAC, CHATEAUBRIAND, Paul CLAUDEL, ERCKMANN-CHATRIAN, FLAUBERT, A. FRANCE, M. MAETERLINCK, MAUPASSANT, Georges RODENBACH, Tristan BERNARD, VILLIERS DE L'ISLE ADAM; D'ANNUNZIO; ANDREJEV Leonid; J. SWIFT; MARK TWAIN.

¹⁵ VÖRÖSMARTY: *Gondolatok a könyvtárban*.

¹⁶ *Az Isten' anyaszentegyházbeli közönséges isteni-tiszteletre rendeltetett énekes könyv*. Debrecen 1736. és egybekötve vele SZENTZI MOLNÁR Albert: *Szent Dávid királynak ... soltári*. Debrecen 1736.

A *Tevan Könyvtár* darabjaival, a TEVAN-kiadványokkal általában, bár megérdemelnék, nem foglalkozhatunk e helyen kimerítően. A *Tevan Könyvtárnak* 21–25. számát, az 1913-ban, *Major Henrik Panoptikum*a címen megjelent művét azonban ismeretnünk kell. Írók és hírlapírók karikatúráit tartalmazza, KOSZTOLÁNYI Dezső és MAJOR Henrik előszavával. Vajszerű borítólapján, színes hullámvonalakkal szerkesztett, ovális keretben a mű cím- és impresszumadatai oly módon foglalnak helyet, hogy a kettőjük közé rajzolt címlapkép egész artisztikuma kiemelkedik. A kép — idézzük KOSZTOLÁNYI előszavából: — a panoptikum ajtajában álló kikiáltót ábrázolja, amint az emberek fülébe harsogja, „Önök ebben a könyvben félretaposott, kifecamodott, össze-vissza nyaggatott arcokat látnak, amelyeknek boldogtalan tulajdonosai az írás nehéz mesterességét űzik . . . Major Henrik kaján, fájdalmas, ördögös rajzoló. Benne él leginkább a régi párisi rajzolók génusza, a montmartrei művészek elátkozott lelke.”¹ A borítólap tervezője — bár szignálva nincsen — ugyancsak MAJOR. 121 magyar írónak és újságírónak karikatúráját tartalmazza a könyv. Köztük találhatók: ADY, AMBRUS Zoltán, BÖLÖNI György, BRÓDY Sándor, EÖTVÖS Károly, GÁBOR Andor, GÁRDONYI Géza, HELTAI Jenő, KAFFKA Margit, KARINTHY Frigyes, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, LÁNYI Sarolta, MOLNÁR Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, TÓTH Árpád. A könyv létrehozása TEVAN Andor ötlete volt, felépítése is. Előszót írjon KOSZTOLÁNYI és MAJOR, az utóbbi főleg karikatúráiról nyilatkozzék. A képek aláírását az ábrázoltak végezzék; minden író megkapta karikatúráját, rávezette arról alkotott véleményét, melyet aláírásával szignált. Ez az elgondolás számos szellemes, trefás írói ötletet szült, és valóságos autográf-gyűjteményt eredményezett. HELTAI például így írt: „Remélem, hogy sem erről a rajzról, sem az alája írt elmés ötletéről nem fognak rám ismerni.”² KOSZTOLÁNYI: „Nem ismerem.” — MOLNÁR Ferenc: „Rosszabb művek alá is odaírtam a nevemet, miért húzódnám ezúttal?” Külső forma, szöveg, illusztrációk szerencsés találkozása jellemzője e kiadványoknak.

A karikatúrák néhányá már MAJORNÁL készen volt, mikor TEVAN megtekintve azokat, kiadásukat elhatározta. Tanúskodik erről ADY karikatúrája, melynek első kompozícióját MAJOR 1910-ben készítette a költő számára. (1. ábra.) ADY ugyan nem rendelte meg, csupán a pályája kezdetén levő, nyomorgó művészt akarta pártolni, mert a karikatúrát „talentumos dolognak érezte” és nagyon tetszett neki.³ Ugyanennek a karikatúrának a változatát látjuk a *Panoptikum*ban, rajta a költő aláírása, a művész szignatúrája, egyéb ADY-sorok nélkül. (2. ábra.)

Miként ADY, TEVAN is felismerte MAJOR tehetségét és éppen a *Panoptikum*mal fordította az autodidakta rajzoló- és festőre a közfigyelmet. MAJOR e mű megjelenése után még nem maradt el a csabai kiadótól, csupán külföldre való távozásakor szakadt meg közös munkájuk; a kiadványok borítólapjának, tartalmának illusztrálásához továbbra is művészi tanácsaival járult. Illusztrátora lett az 1913-ban megindított, könyvművészetünkben fordulatot jelentő, amatőr TEVAN-sorozat második s talán legszébb darabjának, KRÚDY Gyula: *Aranykézűtcai szép napok* c. művének. Ez az annyi szeretettel, művészi képességgel létrehozott sorozat jelöli ki TEVAN Andornak tiszteletreméltó helyét a becses hagyományokban gazdag magyar tipográfia történetében.

1913. márc. 9-én a *Világ* már így írt róla: „Olyan kiadó, aki nálunk egészen ritka típusú. Sokat járt külföldön, van ízlése és szakműveltsége, amellet nagyon szereti

¹ MAJOR Henriknek hasonló rajzait adta ki TEVAN a következő művekben: MAJOR Henrik — KÜRTHY György: *Komédiások*. Békéscsaba, 1911. — UNDI Imre: *Változatok a bőrdiványon*. Békéscsaba 1914. E művek címlapjai is MAJOR-rajzok.

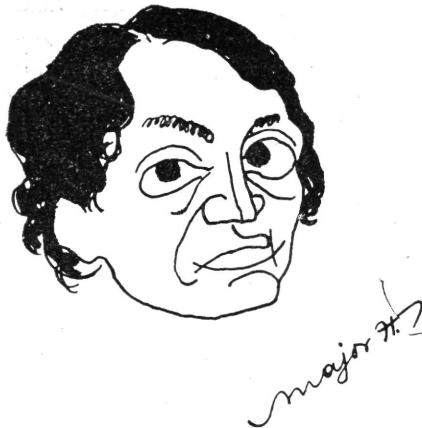
² Az idézeteket lásd a szíln. oldalakon, az ábrázoltak betűrendjében.

³ *Magyar rajzolóművészek*. Szerk. PÉRELY Imre. Bp. 1930. 111., 127., 142. p. — vö. még: BÁLINT Aladár: *Major Henrik Panoptikum*a. Nyugat. 1913. 855–856. p.

és érti az irodalmat. Egy csöndes magyar városkában, alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy külső megjelenésében európai nivójú könyveket teremtsen. Tevan Andor a vidékre ment könyvkultúrát csinálni. A vidéki jelzet nem árt neki, mert rövid fennállás után immár a Tevan név márkát jelent.” Már az egyforma, 18 cm-es kötetekkel, ugyan fűzve, de mindig művészi címlaprajzokkal, jól olvasható, szép nyomással megjelenő *Tevan Könyvtár* is feltűnést keltett. Az amatőr-sorozat a szakmájában jártas, lelkiismeretes tipográfus munkájánál jóval több volt: könyvművészeti alkotása.

1913–1948-ig 14 amatőr-kötet jelent meg Békéscsabán: KOSZTOLÁNYI Dezső: *A szegény kisgyermek panasza*, KRÚDY Gyula: *Aranykézutcai szép napok*, KÁRMÁN

József: *Fanni hagyományai*, FAZEKAS Mihály: *Ludas Matyi*, GYADÁNYI József: *Egy falusi nótárius budai utazása*, CSOKONAI: *Lilla és azután A csókok*, KISFALUDY Sándor: *Regék a magyar előidőből*, KISFALUDY Károly: *Tollagi János viszontagságai*, PETŐFI Sándor: *Az apostol*, FÁY András: *A különös végrendelet*, VÖRÖSMARTY Mihály: *A két szomszédvár*, HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus és másoknak fabulái*, ANATOLE FRANCE: *Jacques Tournebroche, vagyis Nyársjorgató Jakab meséi*.

1. ábra. MAJOR Henrik 1910-ben készített karikatúrája Ady Endréről.

35 esztendő termése, átlag két és félevenként egy-egy könyv, talán kevésnek látszik. Törést jelentett azonban a két világháború. A legtermékenyebb esztendő volt 1920.

Az amatőr-sorozat minden tagja egyéni külsőt visel, mégis vannak közös sajátságai: a címlapot követő oldal felső jobbsarkában valamennyi kettős körben TA ikerbetűt, a csabai mester nyomdászjegyét tünteti fel. Valamennyiük kolofonja van, mely tartalmazza a példányszámot, a megjelenés helyét és idejét, a címlaprajzolónak, illusztrátornak, egyszóval a könyvdíszítő művésznek a nevét.

Az első, KOSZTOLÁNYI műve halványzürke köntösben, a fedőlapon az író aláírásának a reprodukciójával jelent meg. A belső címlapon a szerzői név piros betűkkel, a címelemek fekete betűkkel olvashatók. A mű kéziratául a *Modern Könyvtár* 1910-es kiadása szolgált. A versek első sorai piros iniciáléval kezdődnek. Illusztrációk nincsenek. A könyvet egyensúly és harmónia jellemzi. A tipográfus mellőzött minden plasztikus díszet, név és cím, a kiadás jelzése az egész címlapot egységesen osztják. Hasonló elegancia jellemzi a belső szövegnyomást is: a betűk tiszták, a tükör nyugodt. Egykorú szaklapunk, a *Könyvtári Szemle* szerint „ámbár a kötéstől kezdve a betű metszéséig minden külföldi ízlést árul el, de finom ízlésű, nemes arányú, gondos munka.”⁴

1916-ban TEVAN KRÚDY Gyulával szerződik: egyik legszebb novellagyűjteményének, az *Aranykézutcai szép napok*nak első kiadására. Mennyire szerethette irodalmunkat a csabai tipográfus, ha a háború tombolásának idején, olyan szakaszban, melyről KRÚDY is azt állította: „rendkívüli körülményeknek kell összejátszaniuk, hogy Magyarországon az új könyv vevőre akadjon”,⁵ kockázattól nem félt, áldozattól nem riadt

⁴ NÁDAI Pál: *Modern magyar amatőrkönyvek*. Könyvtári Szemle. 1914. 127–132. p.

⁵ KRÚDY Gyula: *Nemzeti ideál Pesten*. Bp. 1915. 95. p.

vissza. E műnél mutatkozott meg először, hogy mennyire alkotótársává lett az írónak, illusztrátorával együtt. Érezni, hogy művészet és mesterség terén egyformán kezében tartotta a vezetést: a betűtípus, a könyvdíszeknek, illusztrációknak méretei, a helyes választott eljárások, a nyomdai kivitelezés módja tanúskodnak erről.⁶ Az illusztrációkat, mint általában, együtt tervezte a művésszel.⁷ A címlap valóságos kis remek: az írásos betűkből alkotott címelemek arányos elosztásából nyert téren helyezkedik el a gyönyörű színes címlapkép. (3. ábra.) Az írói mondanivaló művészi átélése már itt elkezdődött: Estella, a szépséges aranyművesné szerelmesével, az ifjú írótitánnal sétál az Aranykéz utcában... Biedermeier ízű líraiság árad a kosztümös figurákból. Kávébarna és mélyzöld bársony tónusa dominál a képen, melyet lágyan hangsúlyoz a fehérén tartott környezet. Az egészet téglalap alakú, hullámvonalas virágfüzér keretezi, felső részén az utat jelző „aranykézzel”. A belső címlapi és a szövegközti, fekete fametszetek apró, finoman kidolgozott képecskék. A 26 novella mindegyikéhez kétőt, sőt hármat is készített MAJOR. A „Vadlúd kisasszony” hetyke, sarkantyúpengető Don Gunárosza vagy a szegény kis ház, amilyenben a „makkdisznó lakhatik”, mennyire kifejezik a KRÚDY-hóstit, a KRÚDY-hasonlatot. Képek hiteles hangulattal, melyek ugyanakkor tolmácsolják az író stílusát, sőt nyelvét is. Korát és társadalmát: a sípládázó öreg, a cirkuszművésznő, a táncoló kupecsek. A könyv egyik legszebb képe a tovaíramló élet szimbóluma: biedermeier kosztümös, vágató lovas. E kompozíciók úgy festik alá a szöveget, mint a kísérőmuzsika szokta a drámákat. Ismerve a karikaturista kemény realizmusát, bámulatba ejtő e látgy romantika.

2. ábra. ADY karikatúrája a Panoptikumban.

100 példányban jelent meg a mű, egy év múlva második kiadása is. KRÚDY kézhez véve szerzői példányát, mámoros lelkesedésében, 1916. júl. 27-én expresszlevélben üdvözölte a kiadót: „Kedves Tevan Úr! Hálás köszönet! El vagyok bűvölve! Ezt a szépséget soha nem reméltem! Ezt a remeket, amely az Ön bűvészkamrájából előkerült a napvilágra! Ön varázsló, lellem! Szeretném megcsókolni a munkásai kezét! Aki látja a könyvet, torkán akad a szó a meglepetéstől. Öleli barátja Krúdy Gyula.”⁸

1917-ben *Ludas Matyi* volt a 4-ik amatőr TEVAN-kiadvány.⁹ A könyv formáját, szerkezeti felépítését tekintve, kéziratául az 1817-ben, 100 esztendővel korábban, Bécsben megjelent kiadás szolgálhatott. A bécsi kiadásban F. S. GÖBWART, bécsi miniatür-

⁶ KRÚDY Gyula: *Aranykézutcái szép napok*. Novellák. MAJOR Henrik fametszeteivel. Békéscsaba 1916. 4, 208, 4 p. 21 cm.

⁷ TEVAN Andor több kiadványának címlapját, könyvdíszeit is maga rajzolta, így pl. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Mágia* c., 1912-ben megjelent művét, KÁRMÁN József: *Fanni hagyományait* (1916) stb.

⁸ KRÚDY Gyula levele TEVAN Gábor birtokában van. Adataiért ezúton is köszönetet mondunk.

⁹ FAZEKAS Mihály: *Ludas Matyi*. Regé. DIVÉKY József fametszeteivel. Békéscsaba 1917. 36,4 p. 21 cm. — vö. még: NAGY Zoltán: *A modern magyar könyvillusztráció*. Magyar. Könyvszle. 1937. 137–152. p., PÉRELY i. m. 143. p. — DIVÉKYRŐL I.: KNER Imre. Magyar Grafika. 1921. 33–35. p., GERGELY Jenő. uo. 1930. 174–175. p., CS[ATKAI] E[ndre]. Szabad Művészet. 1952. 600–601. p.

festő és rézmetsző — bár igyekezett Döbrögit és huszárjait magyar katonai viseletben ábrázolni, s Matyjáráról sem hiányzott a „póri” gúnya — a bécsi metszetek technikájával együtt, azok stílus- és hangulati tényezőit is rávitte 4 illusztrációjára, valamint a miniatúr címlapképre is. Korának német nemesi otthonát, a német birtokos környezetét tolmácsolta. A csabai tipográfus és illusztrátora, DIVÉKY József helyesen megérezte ennek visszásságát, a *Ludas Matyi* műben rejlő, életerőtől duzzadó realizmust, a múlt századeleji kemény jobbágyorsot. DIVÉKY meleg, sárgásbarna tónusú fametszeti tehetséggel és hűséggel tolmácsolták e népi és politikai tárgyú művet. Az egytől-egyig magyaros kompozíciójú címlapvignetták, fejlécek és záródíszek harmonikusan hozzájárultak a népi hangulat felkeltéséhez. E kiadásban is 4 illusztráció van, ugyanazokkal a jelenetekkel, mint GÖBWARTÉI, de ízig-vérig magyar művészi alkotások (a verés-jelenetek). GÖBWART metszetei felírásokkal magyarázzák a képeket, DIVÉKY korában a mű már az olvasók közkincese, nincs szükség magyarázó aláírásokra, csupán szignatúráit metszette ki.

1918-ban, a háború utolsó esztendejében, ugyancsak DIVÉKYNEK, czúttal kék tónusú illusztrációival *Egy falusi nótárius budai utazását* adta ki TEVAN az amatőrök számára.¹⁰ Kéziratul az 1790-i WÉBER Simon Péter-féle pozsonyi kiadás szolgált. A színes metszettel ékes címlap: a táltosán Buda felé nyargaló nótárius a magyar mese- és mondavilágnak, népünknek egészséges humorát tükrözi. (4. ábra). DIVÉKY valóságos „magyar képeskönyvet” készített: rengeteg leírást, jelenetet ábrázolt, még a fejlécek, záródíszek is figurás képek. A képelosztás mindenütt arányos, artisztikus. Tipográfus és illusztrátor a XVIII. század társadalmát átszűrte a korok szemléletén, korhamisítás nélkül. Ezáltal friss vérkeringést vittek a műbe. Az egyes jelenetek előképeiül a XVIII. század metszetei szolgáltak. A nótárius karakán alakját annyira közelünkbe hozzák, hogy szinte GÁRDONYI Göre Gáborának rokona, annak szatirikus éle nélkül. Az illusztrációk felfogása hasonló a *Ludas Matyi*ban levőkhöz, bár a mű témájához simulva, realizmusuk lágyabb. A metszetek színe kék, ami TEVAN műértésével függ össze: „Több színpróbát alkalmaztam, azonban mindenképpen az jött ki, hogy a kék színnél kell maradnom — írta egykorú levelében Bécsbe DIVÉKYNEK. Épp ez az, ami fölött egyszer személyesen is beszélgettünk, ami a magyar könyvet a némettől megkülönbözteti. Az én szemem valahogy mindig azt kívánja, hogy változatosság legyen a könyvben. A kiséknek feketével való nyomása túlságosan monotonná tette volna az egész munkát, míg így a magyar vér elevenége lüktet benne. Nem kell elfeledni, hogy a magyar nép kedvence, lehet mondani nemzeti színe volt mindig az ultramarín kék. Várom véleményét erre vonatkozólag.” DIVÉKY először kételkedve fogadta e színtervet, majd a próbaívek kézhezvétele után bevallotta: nem is képzelte, hogy ilyen jó lesz, ilyen kifejező.¹¹ A mű színes linoleumdúcait TEVAN készítette.

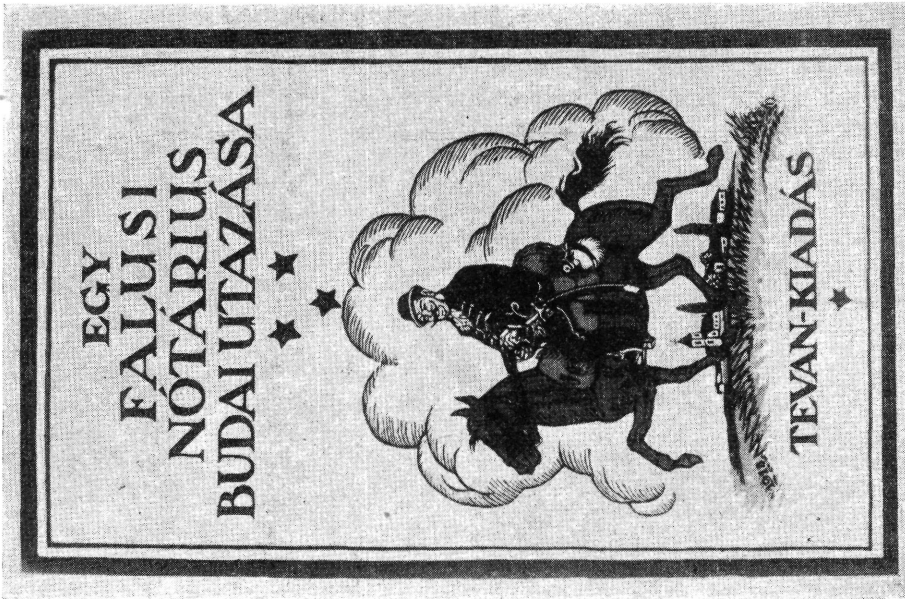
DIVÉKY a nyomdai előállításkor Bécsben lévén, csak a címlapképet szignálhatta, és a szövegköztiek közül néhányat D monogrammal jegyzett. A tipográfiai munka nem marad az illusztrációk mögött: a lap- és tükörmérethez igazodó betűk, a vesszorok csoportosítása, a betűritkítás megadják a könyv harmóniájához szükséges tónusértékeket.

Mondottuk, hogy 1920 az amatőr-kiadványok szempontjából a csabai nyomda legtermékenyebb éve. Ekkor tűnik fel TEVAN művészi munkaközösségében tehetséges festő és grafikus rokona: KOLOZSVÁRI Sándor. Békéscsabán telepedett le, s a köztudat, szorgalmas működése nyomán, csakhamar a nyomda belső munkatársai közé sorolta.¹²

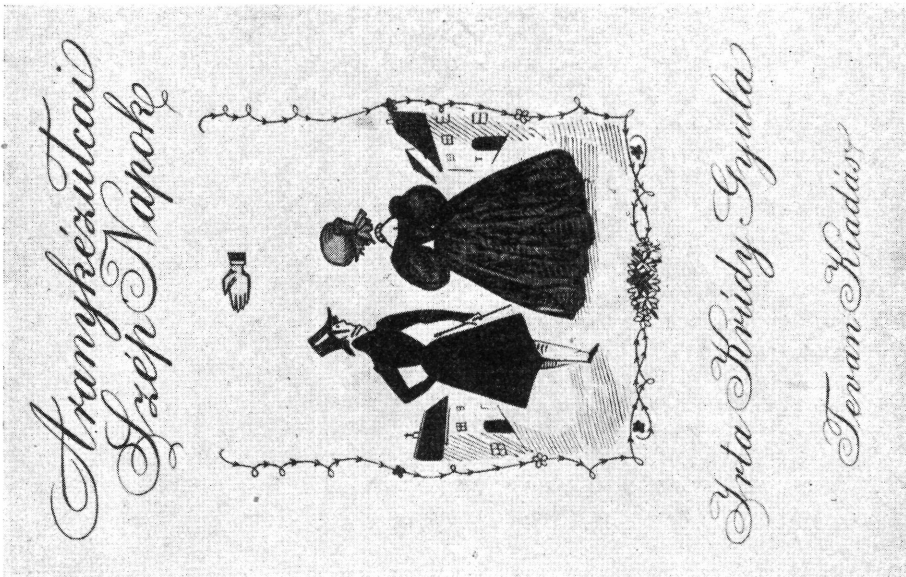
¹⁰ [GVADÁNYI József]: *Egy falusi nótárius budai utazása*. [Illusztrálta DIVÉKY József. Békéscsaba] 1918. 197 p. 25 cm.

¹¹ Az idézett levelek TEVAN Gábor grafikuskémvész tulajdonai.

¹² PÉRELY, i. m. 137., 167. p. — vö. még NAGY Zoltán. i. h.

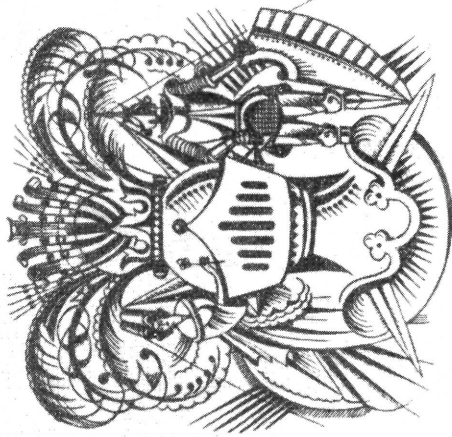
4. ábra.

3. ábra.

A KÉT
SZOMSZÉDVÁR
NÉGY ÉNEKBE

IRTA
VÖRÖSMARTY MIHÁLY

TEVAN-KIADÁS

5

kis folyosóra megyek utána, s egy úr haragosan elállja útamat, kérdvén: én fűtültem-é? Igen is! felelek biztosan. Arra ő felzúdul, fenyítlni kezd, miként mérém a köztársaságot zavarni s hogy

tettemért adóznom kell. Hasztalan kértem, hogy compescálja nyelvért, folyvást dörgött s nevemet kérdé: de én okos voltam s nem mondtam meg — löbb ember szorongt őszvé, s mind ellenem voltak: már már szepegni kezdék, akkor Lépfalvi törtet elő, megpanaszolom a dolgot, ő azon haragos urat hátra vonja s minekelőtte magamhoz térek, a nagy zugás neveltségben oszlik fel.

5. ábra. KISFALUDY Károly: Tollagi Jónás kifűtűüll
a színésznlót

6. ábra.

1920-ban, többek közt, KOLOZSVÁRIVAL adta ki TEVAN a 9-ik amatőr-kötetét: KISFALUDY Károly *Tollagi Jónását*.¹³ Kézirata az 1881-es TOLDY-féle kiadás volt. Könyvdiszei, szövegképei egyaránt KOLOZSVÁRI fametszetei. E kötet formája, szerkezeti felépítése nagyon hasonlít a TEVAN-kiadásban megjelent GVADÁNYIHOZ; indokolt, hiszen mindkettő humoros elbeszélés, bár KISFALUDY prózában. Itt is elvonulnak az olvasó szeme előtt falut, várost, figurát, bált ábrázoló fejlecek. A címlapvignetta: papírtekerces és tintatartó, a záródíszek: galamb-, levél- és rózsamotívumukkal egyformán a tartalomra utalnak. A 12,9×11 cm-es, fekete-fehér tónusú szövegközi fametszetek arányos elosztásban illeszkednek az öregbetűs antiquákából komponált, mesekönyv-oldalakra emlékeztető tükörbe.

Ezek az illusztrációk mesterük sokoldalú rajzkészségét, fantáziáját, humorérzékét, stílus-készségét igazolják. Realizmusuk még rusztikusabb, mint DIVÉKYÉ, gondolunk például a Tollagival felborult kocsii jelenetére vagy a havas árokba zuhant Tollagira. Egy kép sem nélküli a komikumot: a színházban egymaga füttyülő Tollagit (5. ábra.) vagy Tollagi házasságát Rózájával nem lehet mosolygás nélkül szemlélni. A szerző: KISFALUDY sem „rajzolta” meg szellemesebben. Mindenütt széles, nagy vonalak, a lényeg kontúrjai, a fehér és fekete művészi játékával; s mindez e képeket könyvkultúránk kiemelkedő darabjai közé sorolja.

1925-ben, VÖRÖSMARTY születésének 125 éves fordulóján, TEVAN *A két szomszédvár* c. eposzát adta ki bibliofil sorozatában, KOLOZSVÁRI színes illusztrációival, fekete címlapvignettáival és fekete fejleceivel ékesítve.¹⁴ (6. ábra.) Már a könyv kötése: piros kecskebőr, neoklasszikus stílusban aranyozva, középen domborított vignettával, bordás háttal elárulták a kettős ünnepet: a költőt és a könyvét. A mű díszítő elemei hivatalos voltak a rég letűnt lovagkor hangulatát felidézni, mégpedig expresszionista stílusban. A 4 színes illusztráció jelenetei: Tihámér párviadalai és találkozása Enikővel, Enikő és bátyja: a tört átnyújtó Simon, messzemenően kifejezik, hogy a rajzolóművészt mennyire megihlette a mű drámai ereje, feszültsége, milyen mélyen hatolt annak poétai szépségeibe. A mozgás dinamikája, fény, árnyék és csillogó színek csodálatos elevensége oly meggyőzőek, hogy a szemlélő szívesen hiszi: a lovagkor romantikáját a képzőművészetben az expresszionizmussal lehet leghűbben kifejezni. A képek külön oldalakon, a művész szignatúrájával jelentek meg. Szövegnyomás, betűsűrítés a tónusértékekkel simul a fejlecek ornamentikájához, illusztrációkhoz, melyet azok stílusa megkíván. A kiadás kéziratával az 1884-ben GYULAI Pál gondozásában megjelent mű szolgált.

1943-ban ünnepelte a TEVAN-nyomda 40 éves fennállását, ennek emlékeztére adta ki HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus* c. művét. Gazdag illusztrációit a 200 évvel előtte megjelent *Aesopi Phrygias et aliorum fabulae* c. könyv ismeretlen mestertől származó fametszetei után készítették újonnan; betűje az eredeti XVIII. századi matricáról öntött Didot-antiqua. A könyv számára külön e célra gyártott papírt a Diósgyőri Papírgyár. Megjelenésekor a Magyar Bibliophil Társaság az „év legszebb könyvévé” avatta. A felszabadulást követő harmadik esztendőben, 1948-ban érte meg második kiadását.¹⁵

¹³ KISFALUDY Károly: *Tollagi Jónás viszontagságai*. Illusztrálta KOLOZSVÁRI Sándor. [Békéscsaba] 1920. [4] 68 [2] p. 29 cm.

¹⁴ VÖRÖSMARTY Mihály: *A két szomszédvár*. Illusztrálta KOLOZSVÁRI Sándor, [Békéscsaba 1925]. 64. p. 4 t. 22 cm.

¹⁵ HELTAI Gáspár: *A bölcs Esopus és másoknak fabulái és oktató beszédei*... mely fabulákat egybeszerkesztette és Kolozsvárott anno 1566 kiadta — a mai olvasónak átnyújtotta KELETI Artur. Békéscsaba 1943. 155, 5 p. 29 cm. — E mű méltó lett volna hosszabb ismertetésre, minthogy azonban éppen a Magy. Könyvszle 1944. 1. száma foglalkozott vele kimerítően, eltekinthetünk attól, vö. még: Nemzeti Ujság. 1943. dec. 19., Pesti Hírlap 1943. dec. 22., Kis Ujság. 1944. jan. 12., Magyar Nemzet. 1944. febr. 26., Ujság. 1944. márc. 1., Magyar Csillag. 1944. márc. 15.

1948-ban a csabai nyomda mestere reménytől és munkaszeretettől indítva, lelkesedéssel folytatta a munkát: megjelentette Anatole FRANCE *Jacques Tournebroche, vagyis Nyársforgató Jakab meséi* c. művét.¹⁶ KELETI Artur – a tipográfusnak egyik leghozzáértőbb művészi tanácsadója és mindvégig barátja – fordította, HINCZ Gyula száznál több színes rajzzal díszítette. Ehhez is külön gyártott papírost a Diósgyőri Papírgyár. A könyvet tipografizálta, a színes képnyomtatási munkát vezette, s a színező linoleumdúcokat készítette TEVAN Andor, „Készült a Nyomda Dolgozóinak lelkes munkájával 1948 karácsonyára” – hirdeti büszkén a kolofon. A könyv betűtípusa szintén az eredeti XVIII. századi matricáról öntött Didot-antiqua.

Illusztrációit legtalálóbban RABINOVSKY Máriusz jellemezte: „Hincz rajzai a könyvillusztrálás kecesen torz remekei, szellemesek s boszorkányos rajztudáson alapszanak. Miként a mesékben, bennük is megvan a hahotázó kritika, a csúfondáros vélemény társadalomról, egyénről, egy még ma is létező kultúra fonákságairól, álszenteskedéseiről... Itt valóban nemes művesek dolgoztak együtt.”¹⁷ A könyv valóban műalkotás: a legnemesebb képeskönyv, mellyel valaha felnőtteket „meglepett” tipográfus. Első pillantásra az illusztrációknak meseértékük van, de a szöveggel együtt érzékelve, mély, sokszor elmésen gúnyolódó tartalmuk, rendkívül művészi színvonalon. Stílusuk a FRANCE által megidézett régi francia kor, melyből lépten-nyomon a mi korunk villan ki, a mi társadalmunk, akárcsak az írónál. E könyv még megjelenése évében meghozta a csabai mesternek a Pro Arte kitüntetést.

Seregszemlénk végéhez érve, meg kell emlékeznünk TEVAN Andornak az Ifjúsági Kiadónál végzett munkásságáról. Nagy tudását, művészi képességeit, gazdag tapasztalatait értékesítette többek közt a KASS János illusztrációival megjelent CERVANTES: *Don Quijote*, a HINCZ-illusztrációkkal díszített WEÖRES Sándor: *Bóbita* c. gyermekkönyvek kiadásánál. A gyermekkönyv szívügye is volt, igazolják saját kiadványai és a fentemlítettek.¹⁸

TEVAN Andor a jól teljesített kötelesség tudatával halhatott meg. Főleg azzal a tudattal, hogy klasszikus íróink újabb kiadásaival, kortársíróink, grafikusaink bemutatásával, megszerettetésével, felkarolásával szolgálta a magyar kultúra kontinuitását, hozzájárult annak az egyetemes emberi művelődés történetében való elhelyezkedéséhez.

Még ebben az esztendőben napvilágot lát majd egy mű: *A könyv évezredek útja* címen, melynek ezúttal nem tipográfusa, hanem szerzője TEVAN Andor. Felöleli mindazokat a történeteket, törekvéseket, fejlődésbeli eredményeket, melyek a könyv kialakulásában, művészi magaslatra való emelkedésében napjainkig bekövetkeztek, s ugyanakkor megsejteti a jövő távlatait is. A csabai mester utoljára saját könyvéhez akarta elkészíteni a színező linoleumdúcokat, a címlaptervet, a tipografizálást, kicsivel korábban távozott el. Most fia, szakmájának örököse: TEVAN Gábor fejezi be.

D. SZEMZŐ PIROSKA

¹⁶ Anatole FRANCE: *Jacques Tournebroche vagyis Nyársforgató Jakab meséi*. Ford. KELETI Artur. [Békéscsaba] 1948. 138 [6] p. 29. cm.

¹⁷ A könyv borítólapjának belsején olvasható.

¹⁸ GYÖNGYÖSI János: *Cincogó nép háborúja*. KOLOZSVÁRI Sándor illusztrációival. Békéscsaba év n., GYÖNGYÖSI János: *Lánc, lánc eszterlánc*. KOLOZSVÁRI Sándor illusztrációival. Békéscsaba, é. n. stb.

FIGYELŐ

Az ajánló katalógus szerkesztésének néhány gyakorlati kérdése. Az utóbbi évek könyvtári szakirodalmá behatóan tárgyalta az ajánló katalógus elvi kérdéseit. Mindazok előtt, akik a kérdéssel foglalkoztak, világossá vált az új katalógus-fajta fölépítésének szükségessége.

Kevésbé váltak közismertté az új katalógus szerkesztésének gyakorlati tapasztalatai, az építés konkrét kérdései, nehézségei. A megvalósítás munkája elszigetelten folyik az egyes könyvtárakban, ami természetes is, hiszen általánosan érvényes szabályok, előírások nincsenek, és nem is lehetnek. Mindemellett vannak hasonlóságok, egyezések, amik hasznossá teszik egy olyan vita megindulását, amely már a szerkesztés eddigi gyakorlati tapasztalatait venné szemügyre.

Előjáróban talán nem lesz fölösleges egy fogalmi tisztázás. Fölváltva használjuk az „olvasó”-, illetve „ajánló” katalógus kifejezéseket. Olvasókatalógus az, amely mindazt föltárja a könyvtár egész anyagából, amire olvasóinak szüksége van, kivéve a kifejezetten ártalmas vagy teljesen elavult, félrevezető műveket. Az ajánló katalógus az olvasó aktív nevelője, irányítója, tehát a jó, aktuális irodalmat tárja csak föl.

Fentiekből világos, hogy az olvasókatalógus tágabb fogalom. Az ajánló katalógus is olvasókatalógus, annak egyik fajtája. Természetesen számos átmeneti típus van. Helyesebben : az ajánló katalógus tartalmi körét könyvtártípusonként és feladatonként másképpen vonhatjuk meg. Mivel e cikk az általános gyűjtőkörű könyvtárakkal kíván foglalkozni, a továbbiakban az „ajánló katalógus” kifejezést használjuk.

Az ajánló katalógus alkalmazási területe. Az eddigi viták tisztázták, hogy ajánló katalógusra az általános gyűjtőkörű közművelődési könyvtáraknak, valamint a közművelődési feladatokat is ellátó nagy tudományos és egyetemi könyvtáraknak van szükségük, természetesen sajátos hivatásuknak megfelelő tartalmi változatossággal. Hiszen a nagy tudományos és egyetemi könyvtárak feladata a viszonylag csekélyszámú közművelődési olvasó mellett saját olvasórétegek igényeinek kielégítése. Példaként említhetjük, hogy az Országos Széchényi Könyvtár olvasói közül a magasabb képzettségűek (főiskolát végzetek és főiskolások) aránya 91,1% (1954), hasonló a helyzet az egyetemi könyvtárakban is. Természetesen a magasabb képzettségű olvasó is fordulhat közművelődési igényekkel a könyvtárhoz, az olvasók rétegződése magában még nem irányadó, de mindenesetre erre is figyelemmel kell lenni az ajánló katalógus tartalmi tervezésénél.

A többi közművelődési könyvtárnál nem vetődik fel ilyen élesen az ajánló katalógus kérdése. Állományuk nagyobbrészt (sokszor kizárólag) a szocialista könyvkiadás termékeit foglalja magába. A nagyobbaknál (megyei, városi) azonban gondoskodni kell a párhuzamos ajánló katalógus kiépítéséről, mert idővel föl fogják dolgozni az állományukban levő régi anyagot is, amelynél természetesen már fölmerül az ajánlhatóság kérdése.

A szakkönyvtáraknál — mivel feladatuk szaktudományos vagy szakmai igények kielégítése — nem is jöhet szóba ajánló katalógus szerkesztése. Ez itt nemcsak fölösleges, de egyenesen káros volna.

Az *ajánló katalógusok beillesztése a könyvtár katalógushálózatába*. A katalógusok sokrétű feladatukat csak úgy tudják ellátni, ha hálózatukat szerves egésznek tekintjük, és a könyvtár profiljának, valamint a könyvtárral szemben felmerülő igényeknek összeegyeztetésével tervezzük meg.¹ A katalógusokat rendeltetésük szerint állomány- és ajánló katalógusokra osztjuk. A hálózat terve, egészen vázlatosan:

1. Állománykatalógusok.

a) Főkatalógusok. A könyvtár egész állományát tárják fel.

b) Részkatalógusok. Az egész állomány egy-egy meghatározott részéről.

2. Ajánló katalógusok.

a) Főkatalógusok. Az állomány egészére terjednek ki, de abból a könyvtár céljainak megfelelően szűkebb vagy szélesebb körben válogatják ki a szükséges anyagot.

b) Részkatalógusok. Az állomány egy-egy meghatározott részének válogatott jegyzékei. (Témakatalógusok)

A továbbiakban csak az ajánló főkatalógusokkal foglalkozunk.

A feltárás módja szerint a fenti csoportokon belül — a párhuzamossághoz ragaszkodva: 1. betűrendes, 2. szak- és 3. egyéb katalógusokat különböztetünk meg. Az ajánlás szempontjából természetesen legfontosabb a szakkatalógus. Viszont munkaeszköz jellege miatt hasznos a betűrendes is. Az egyéb katalógusfajták közül megemlíthetjük a tárgyszó-katalógust. Ezzel kapcsolatban csupán azt említjük meg, hogy kidolgozatlan-sága, a tárgyszavak pontos meghatározásának hiánya miatt egyelőre nem alkalmas az ajánló katalógus egész feladatkörének ellátására, legföljebb kiegészítő szerepe lehet.

Mint vitás kérdést, érintenünk kell az olvasótermi katalógus és az ajánló katalógus viszonyát. Az olvasótermi katalógus — állomány-rész-katalógus. Igaz, hogy a jó olvasótermi kézikönyvtár egyben a legjobb, legaktuálisabb anyagot tartalmazza, tehát — összetételénél fogva — egyben ajánló jellegű is. A könyvtárak használatának formái viszont változatosak. A forgalom zömét a közművelődési könyvtárak többnyire a kölcsönzésen, a nagy tudományos és egyetemi könyvtárak a helyben-olvasáson keresztül bonyolítják le. Megyei könyvtáraink egy részénél például éppen a kölcsönözhető anyag az ajánlott, míg a dokumentum jellegű műveket csak az olvasóteremben lehet használni. Nem mondhatunk ki tehát általános érvényű szabályt.

Ugyanakkor az ajánló katalógus állandóan változó, cserélődő katalógus. Ennek a cserélődésnek raktározási következményeit nagyon megsínylenek nagykönyvtáraink, ha az ajánló katalógust azonosítanák az olvasótermi anyaggal.

Az *ajánló katalógusok tartalmi terve*. Az állománykatalógusoknál a tartalmi terv megegyezik az állományfejlesztési tervvel. Vagyis: amit a könyvtár adott időszakban beszeréz (és fel is dolgoz), az kivétel nélkül bekerül az állománykatalógusba.

Az ajánló katalógusnál a helyzet már más. Az állományfejlesztést még a közművelődési könyvtárak egy részénél (megyei, városi) sem irányítják az ajánló katalógus célkitűzéseivel azonos szempontok, különösen nem a nagy tudományos könyvtárakban. Az ajánló katalógus tehát nem tár föl mindent, amivel a könyvtár állományát gyarapítja. A tervezésnél tekintetbe kell venni:

¹ A kérdést részletesen tárgyalja CsűRY István: *A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése*, Debrecen 1954. 219, s köv.

- a) a könyvtár pontos gyűjtőkörét, profilját, a számára előírt feladatokat,
 b) az olvasóközönség összetételét — és ami ezzel összefügg, — igényét a könyvtárral szemben.

Ha ezt a két tényezőt pontosan ismerjük, nagy segítségünkre van a tervezésnél. Munkánk ellenőrzésére fölhasználhatjuk a gyarapodási és a forgalmi adatokat. Vegyük például az Országos Széchényi Könyvtár 1954. évi, ide vonatkozó adatait:

ETO szakcsoportok:	Gyarapodás %	Használat %	Ajánló katalógus csoportjai %
Általános művek	10,3	5,9	4,4
Filozófia — Ateizmus	1,7	6,5	1,2
Marxizmus — leninizmus	2,2	3,7	4,8
Társadalomtudományok	20,5	11,7	17,2
Nyelvtudomány	2,4	5,0	2,6
Természettudományok	8,6	9,4	7,9
Alkalmazott tudományok	19,9	13,1	29,2
Művészetek, sport	4,8	4,9	5,7
Irodalom	22,1	31,2	19,4
Földrajz, életrajzok, történelem	7,5	8,6	7,6
	100,0	100,0	100,0

(Helyénvalóbb volna a gyarapodás helyett az egész állományt összevetni a két másik oszloppal, ez azonban — adatok hiányában — nem volt lehetséges.)

Az összeállításból kitűnik, hogy hol jelentkeznek olyan igények, amelyeknek kielégítéséről nem gondoskodtunk kellő mértékben. Természetesen egyes erősebben használt, de a katalógusban viszonylag soványabb szakoknál (pl. irodalom) — gyakran a nagyon keresett, de kisebb számú mű következménye a látszólagos ki nem elégítettség. Ugyanakkor a használat adataiban nem szerepelnek pl. a szabadpolcra használt ideológiai művek.

Általános gyűjtőkörű könyvtárnak az ismeretágakat a használatnak és a profilnak megfelelően arányosan kell szerepeltetnie, viszont nem mondhatunk le arról, hogy az olvasók eszmei-politikai nevelését elsősorban szolgáló tudományoknak nagyobb tért biztosítsunk. Ezt a feladatot még akkor sem hanyagolhatjuk el, ha az ajánló katalógus mellett pl. külön ideológiai témakatalógus is van.

A tervezést két irányból lehet megközelíteni:

Pozitív oldalról: meghatározni azokat az ismeretágakat, amelyeknek helye van az ajánló katalógusban, tekintettel a művek világnézeti, színvonalbeli és korszerűségi minimumára. Megállapítani, hogy milyen irodalmi, illetve kiadványformákat veszünk fel (pl. tankönyv, különnyomat, folyóiratcikk stb. — beveendő-e vagy nem?).

Negatív oldalról: a fel nem veendő művek csoportjainak felsorolása, műfaji, értékbeli és elavultsági szempontból való megjelölése.

A tartalmi szervezés természetesen könyvtártípusonként változik. Nyilvánvaló, hogy pl. egyetemi könyvtáraknak az egész tanulmányi anyagot föl kell venniük, megyei könyvtárnál a helyi irodalom nyomulhat előtérbe stb. A tartalmi tervet tehát könyvtáranként kell fölvezetni.

Az ajánló katalógus szervezési kérdései. Az ajánló katalógus szerkesztése több rétegű feladat, amelynek a legtöbb könyvtári munkaterülettel — kezdve az állomány és az állományfejlesztés kérdéseitől, a művek feldolgozásán, raktározásán keresztül a szűkebb értelemben vett olvasószolgálatig és bibliográfiai munkáig — minden mozzanattal vannak kapcsolatai.

Felmerül a kérdés : ki vagy kik szerkesszék az ajánló katalógust? Az emlékezetes LEVIN-vita megvilágította, hogy a jelen körülmények között az ajánló katalógust legcélszerűbb arra az osztályra vagy munkacsoportra bízni, amely a könyveket feldolgozza. Hiszen a katalógus szerkesztése a címfelvételnél és szakozásnál kezdődik, és a cédulák beosztásával ér véget.

Az említett vitában LEVIN az olvasószolgálatra — közelebről a bibliográfusokra — kívánta ruházni a katalógus szerkesztését. Mellőzve az ellene fölsorakoztatott, meggyőző érveket, csupán egy különbségre szeretném fölhívni a figyelmet az olvasószolgálati és a katalógusszerkesztő munka között.

Az olvasószolgálat az egyedi olvasóval foglalkozik, személy szerint. Esetenként ajánlhat vagy elvonhat, az előtte álló olvasó fejlettségéhez, tudásához mérten. A katalógusszerkesztő az olvasókkal mint csoporttal áll szemben, nem egyéni kívánalmakkal, hanem igények komplexumával. Tehát eleve — az olvasót személy szerint nem ismerve — döntenie kell abban a kérdésben, hogy mit ajánljon és mit ne.

Helyesnek látszik, ha az egyes művek ajánló katalógusba való kiválasztásáról az a dolgozó dönt, aki a könyvek tartalmával viszonylag legbehatóbban megismerkedik. Munkakörénél fogva erre a szakozó a legalkalmasabb. A régebben beszerzett állományt természetesen csak kis könyvtárakban vizsgálhatja át a szakozó, nagyobbakban ez a feladat külön munkaerőt igényel, aki szervezetenként a könyvfeldolgozó csoporthoz tartozik.

Az ajánló katalógus építése. Szándékosan nevezzük építésnek. Többletfeladat, amit a meglévő hálózat mellett párhuzamosan kell megvalósítani. A cél: továbbfejleszteni a katalógushálózatot, elkezdni az ajánló katalógus építését.

Hogyan kezdjük hozzá? Első feladat a szükséges anyag kiválasztása. A változtatás kiindulópontja lehet az olvasótermi katalógus. (Ami nem jelenti a régi olvasótermi katalógus felszámolását.) A továbbiakban változatos formák adódnak a helyi adottságok szerint. Csak vázolni próbáljuk a munka menetét.

Kurrens, újonnan beszerzett anyagnál a szakozó kijelöli az ajánló katalógusba kerülő műveket. Ez az anyag párhuzamosan halad a szabályszerű feldolgozás menetével. Az állomány válogatása külön feladat. Itt már nem kapcsolódhat be a munka a feldolgozás futószalagjába. Három módszert alkalmazhatunk: a) a betürendes katalógus, b) a szakkatalógus vagy c) a raktári felállítás alapján történő válogatást. Mindhárom megoldásnak vannak előnyei és hátrányai. Az adottságokon múlik, hogy melyiket válasszuk. Mégis, könyvtártechnikai és egyben a cél: a legújabb, legjobb irodalom felvétele szempontjából az utolsó módszer látszik legjobbnak. (Föltételezve természetesen a mechanikus raktározást.) Itt ugyanis a legkésőbb beérkezett — tehát legfrissebb — anyagtól kiindulva haladhatunk a régibb felé.

Maga a kijelölés a tartalmi terv figyelembevételével történik.

Igen fontos az egyes művek ajánló katalógusba való fölvételének rögzítése. Ez történhetik a raktárkatalógusban vagy az alapkatalógusban, mindenesetre ugyanott, ahol egy helyen nyilván vannak tartva a műről készült összes katalóguslapok. Ugyan-csak jelezniük kell, ha a mű céduláit bármilyen okból kiemeljük a katalógusból.

Az ajánló katalógusba való beosztás nem gépies feladat. Itt derül ki, hogy a kijelölés helyes volt-e? (Többes kiadások, egyes szakcsoportok indokolatlan felduzzadása stb.)

A katalógusok. Mint már említettük, az ajánló katalógus betürendes és szakkatalógusból áll.

A betürendes katalógus. Szükségességét az ajánló katalógus esetében eddig többnyire kétségbe vonták. A művek itt az ABC-rend esetlegességében következnek egymás után, sem logikai, sem fontossági sorrendet nem követnek. Ez a katalógus tehát nem ajánl, csupán mechanikusan felsorolja azokat a könyveket, amelyek ajánlhatók.

Másrészt — ha az aktív könyvajánlást nem is szolgálja — mint munkaeszköz jól használható. Elsősorban itt állapíthatjuk meg, hogy egy mű cédulái már kiemelendők a katalógusból.

Technikai rendezésének természetesen szoros összhangban kell állania a betűrendes állománykatalógussal. Célszerűnek látszik a sorozati nyilvántartás beolvasztása (természetesen csak az ajánlott műveké).

A *szakkatalógus*. A könyvajánlás legfontosabb eszköze az ajánló szakkatalógus. A szükséges irodalom kiválasztását az olvasó számára ez biztosítja, ugyanakkor aktív, nevelő módon irányítja a hozzá fordulót. Ennek bővebb kifejtését — mint közismert tény — mellőzhetjük.

A szakkatalógust általában az olvasók két szélső típusa használja :

a) a kezdő-önművelő olvasó, aki nem ismeri az irodalmat és tájékozódni akar,
 b) a kutató — nagy felkészültségű — olvasó, aki egy kérdés egész irodalmát meg akarja ismerni.

Az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak átlagolvasója nagy többségében a betűrendes katalógust használja, meghatározott könyvet kíván olvasni. Ezek számára rendelkezésre áll a betűrendes állománykatalógus. A kutató, az egyes szakterületek specialistája az állomány-szakkatalógust fogja használni. Az ajánló szakkatalógus tehát mindenekelőtt az önművelő, az irodalmat kevésbé ismerő olvasó katalógusa.

Az ajánló szakkatalógus építésével, fejlesztésével kapcsolatban talán nem fölösleges néhány részletkérdésre kitérni. E katalógus rendezése szoros összhangban történik az állomány-szakkatalógussal. Mindenképpen helytelen tehát az az eljárás, hogy az ajánló szakkatalógus jelzeteit (vagyis a művek technikai rögzítését, elhelyezését az egyes szakcsoportokban) — lefaragjuk, megrövidítsük. Ha szakcsoportjai nem is olyan részletesek pillanatnyilag, mint az állomány-szakkatalógusban, ezzel az eljárással jövőbeni fejlődésének vetnénk gátat.

Legcélszerűbb megoldás az osztólapokra támaszkodó rendezés. A katalógus ajánló, nevelő jellege amúgyis megkívánja a sűrű (ugyanakkor azonban áttekinthető) osztólap-alkalmazást. Kb. 30–40 cédula a felső határ; ha ennél több anyag gyűlt össze egy osztólap mögött, feltétlenül tovább kell bontanunk, finomítanunk a rendezést. Viszont egy-egy osztólap mögött már nem rendezzük tovább a cédulákat a rajtuk szereplő szákszám szerint, hiszen egy ilyen kis csoport már nagyjából homogén anyagot tartalmaz. Ilyenformán biztosítható az ajánló szakkatalógus rugalmassága — természetesen az ETO által adott kereteken belül.

Nyilvánvaló, hogy a továbbrendezésre csak akkor van mód, ha a szákszám — a könyvtár sajátos igényeinek figyelembevételével — a legrészletezőbb.

Azok a megoldások, amelyek az egyes szakcsoportokon belül még — a szakszámoktól teljesen idegen — további rendezést kívánnak, kényszerhelyzet következményei. Ott, ahol nem áll rendelkezésre részletező szákszám, tehát nincs lehetőség a további rendezésre, ez az eljárás jogosnak mondható. Nálunk az ETO négy rövidített kiadása már nagyrészt kiküszöbölte ezeket a hiányosságokat, nem okoz tehát különösebb gondot a szakkatalógus használható állapotban való tartása. Mindamellett helyes és kívánatos a marxizmus-leninizmus klasszikusainak írásait az egyes szakcsoportok elejére hozni.

Megjegyzendő még, hogy az utalásokkal, hivatkozásokkal bővebben kell élni, mint a hasonló állománykatalógusokban. Figyelemmel kell lennünk a katalógust használó olvasórétég lehető legkönnyebb tájékozódására, és ezért a katalógus használatát megkönnyítő segédeszközökkel nem szabad fukarkodni. (Betűrendes mutató, áttekintő táblázatok.)

Selejtezés. Az ajánló katalógus sohasem befejezett, lezárt katalógus (szemben az állománykatalógussal, mely adott pillanatban mindig befejezett). Itt az új anyag beosztása mellett gondoskodni kell az elavult vagy fölöslegessé vált könyvek céduláinak rendszeres kiemeléséről.

Ez a munka két fázisban történik. Az első folyamatosan — a cédulabeosztással párhuzamosan — kell végezni. Például mikor új kiadásban jelenik meg egy mű, a fölöslegessé vált régit kiemeljük. Természetesen nem ragaszkodunk mereven egy kiadáshoz, keresetebb művekből 3, esetleg 4 kiadást is bennhagyunk, míg a ritkábban használtakból elegendő egy is.

A második munkafázis az időnkénti általános revízió, amikor az egész katalógust át kell vizsgálni. Ez természetesen igen nagy feladat, a selejtezett, többé már nem ajánlott művek összes céduláinak kiemelése, kivétele az alapnyilvántartásból (alap- vagy raktárkatalógus) igen sok időt rabol el, de sajnos elkerülhetetlen.

Nem fölösleges talán rámutatni, hogy éppen a selejtezésnél milyen fontos a napi kérdésekkel való állandó foglalkozás. Egy meghatározott kérdés irodalma például máról-holnapra elveszti aktualitását. Vagy bizonyos tudományos könyv súlyos bírálatot kapott stb. A katalógusszerkesztőnek állandóan figyelemmel kell kísérnie mindazt, ami a gondjaira bízott katalógushoz új szempontokat adhat.

Távolabbi tervek. Az eddig vázolt katalógus csak annyiban ajánló, amennyiben a műveket nevelő céllal csoportosítja. Valójában, szószerint ajánlóvá akkor válna, ha megoldható lenne az annotációk kérdése. Ezen a téren még távol állunk a megnyugtató megoldástól. Aligha lehetséges ez másként, mint központilag készült, nyomtatott cédulákkal. Még ebben az esetben is nyílt kérdés a régebbi művek annotációval való ellátása.

A művek tartalmának feltárásához — a többoldalú rendszerezésen, szakozáson kívül — hozzátartozik az elemző felvétel. Ez könyvfeldolgozási kérdés, ami persze számos részletproblémát rejt magában. (Az elemzés mértéke, szabvány stb.)

Sok szó esett az utóbbi időben az egyesített könyv- és folyóiratcikk-katalógusról. Legutóbb a *Könyvtári Tájékoztató* közölte az ezzel kapcsolatos, a Szovjetunióban lezajlott vita főbb tanulságait. Egyetértünk a cikk alap gondolatával, amely szerint az olvasó számára nem a megjelenési forma, hanem a tartalom a fontos, a hasonló tartalmú dokumentumokat egy helyen szeretné kézhezkapni. Helyes és szükséges tehát a korlátozott egyesítés, de pillanatnyilag, amíg a kérdést részleteiben nem tisztázták, a gyakorlatban ki nem próbálták, nem időszerű annak megvalósítására gondolni. Mindenestre figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a mi nagykönyvtárainkban általában a hírlap- és folyóiratanyag szervezetileg is különálló, minek következtében az olvasó az egyesített katalógus segítségét csak közvetve tudná hasznosítani, azaz csak felhívni vele az olvasó figyelmét arra, hogy a folyóiratgyűjteményben is keresse meg a kívánt anyagot.

E rövid cikk keretében nem térhettünk ki az ajánló katalógus szerkesztésének minden kérdésére. A cél nem is ez volt, hanem termékeny vita indítása. Munkánkat ma még a bizonytalan tapogatódzások, kísérletezések jellemzik. Ha az ajánló katalógust szerkesztő könyvtárosok széles köre majd tapasztalatait, reméljük, hogy könnyebb lesz kialakítani a helyes módszereket, ésszerűbbé és átgondoltabbá tehetjük munkánkat.

SCHNELLER KÁROLY

A népi demokráciák könyvtári joga. A jogszabályok, mint az eszmei értékelés megjelenési formái, a legnagyobb erővel és közvetlenséggel fejezik ki és valósítják meg a szocializmust építő államok kulturális-nevelő funkcióit. A felépítmény jogi elemei az állam szervező tevékenységének hatalmi biztosítékait is jelentik, s fokozott szerepük van az alapnak: a termelési viszonyoknak megerősítésében. A politikai és

jogi nézetek és az ezeknek megfelelő intézmények az egész felépítmény tengelyének tekinthetők.

A könyvtárügy fejlesztésében a jog pozitív tényezőként jelentkezik. A könyvtári jogszabályalkotás a könyvtártudomány szerves része. Előnye és érdeme, hogy komprimáltan foglalja össze és tükrözi a könyvtári szervezet és működés, a könyvtári munka és általában az egész könyv- és könyvtárpolitika eredményeit, s így tömör áttekintést ad a kulturális fejlettségről.

A könyvtári jog — mint a felépítmény általában — bizonyos folytonosságot is képvisel. A régi társadalom könyvtári szervezetét és könyvtári jogát a szocializmust építő államok is hasznosíthatják akként, hogy a kereteket átveszik, és szocialista tartalommal töltik meg.

Annak ellenére, hogy valamennyi népi demokrácia kulturális tevékenységét azonos elvek hatják át és közös célok jellemzik, egyrészt a kulturforradalom ütemében, másrészt annak jogi megnyilatkozási formáiban eltolódásokat tapasztalhatunk.

A népi demokráciák könyvtári jogszabályalkotása a könyvtári szervezetre és működésre, a könyvtári munkára és a könyvtárak belső igazgatására, a könyv- és könyvtárpropagandára, a könyvtártudományi munkára, a kötelepéldányszolgáltatásra, a könyvtárak közötti érintkezésre (könyvesere, könyvtárközi kölcsönzés, külföldi könyvek és folyóiratok beszerzésének összehangolása), a nemzeti könyvtárak szervezetének és funkcióinak meghatározására és a könyvtárosképzésre terjed ki.

A fenti kereteken belül — amint már említettük, — a fejlődés nem egyenletes. Ez a körülmény megnehezíti ugyan az anyag rendszeres feldolgozását és ismertetését, ugyanakkor azonban arra készítet, hogy a tapasztalatok átvétele és az összehasonlítás érdekében is, rövid seregszemlét tartsunk a baráti népi demokráciák könyvtári jogszabályalkotása felett.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a népi demokráciák jogszabályalkotásai közül a legfejlettebb a lengyeleké, emellett azonban a könyvtárak működésének megjavítását célzó általános rendelkezések máshol is történtek, mint pl. 1952-ben Romániában (1542. sz. minisztertanácsi határozat). Természetesen végső fokon minden részletkérdésre vonatkozó könyvtári jellegű jogszabály ezt a célt szolgálja.

A könyvtári munka megjavítását célzó jogszabályok elsősorban a szervezetnek, a könyvtári hálózat kialakításának területén jelentkeznek. Ilyenek Lengyelországban az 1946. március 22-én és április 17-én az állami könyvtárügyről kiadott rendeletek-vagy Csehszlovákiában a tájékoztatói és művelődésügyi miniszter 1952. január 2-án kiadott rendelete, amely az egységes könyvtári rendszert biztosítja és az 1955. január 17-én kiadott közoktatásügyi miniszteri rendelet, amelynek alapján Csehországban és Morvaországban 17, Szlovákiában pedig 7 tudományos könyvtárat igazgatnak. A könyvtárak fejlesztését mozdítja elő a Német Demokratikus Köztársaságban 1954-ben felállított Könyvtári Központ.

A különböző könyvtártípusok meghatározása és kialakítása érdekében is több jogszabályt alkottak a népi demokráciákban.

A Német Demokratikus Köztársaság 1950. március 16-án hozott rendeletet a Központi Könyvtárügyi Intézet alapítása, valamint az egyetemi, intézeti és főiskolai könyvtárak folyamatos létesítése tárgyában. 1954. augusztus 19-én rendelettel határozták meg a Központi Könyvtárügyi Intézet alapszabályait. 1951. május 15-én az általános iskolai tanulói könyvtárakról, 1950. július 17-én, illetőleg 1954. július 24-én a gyermekkönyvtárakról és a gyermekkönyvekkel folytatott munkának a nyilvános könyvtárak működésével való összehangolásáról jelentek meg rendelkezések. 1951-ben adták ki az irányelveket az üzemi könyvtárak szervezéséhez és irányításához. Csehszlovákiában a nyilvános községi könyvtárak szervezéséről és fenntartásáról szóló rendelet még 1919-ből

való. Bulgáriában ebben a tárgykörben 1949-ben találunk törvényi intézkedést, amellyel az akadémiai könyvtárat tudományos intézetté nyilvánítják.

A könyvtári szervezeten belül a felügyelet kérdése is jogszabályi rendezést kíván. Eltekintve a főfelügyelet szükségképpeni rendezésétől (rendszerint az oktatásügyi, illetőleg más művelődéspolitikai minisztérium keretében), a koordinálás és a könyvtári szakmai szempontok érvényesítése céljából külön rendezési törekvésekkel is találkozunk. Csehszlovákiában az 1920-ban, illetőleg 1929-ben történt rendezés után 1952-ben jelent meg rendelet a könyvtárak együttműködéséről, valamint a Népművelési Igazgatóság feladatairól a könyvtártudomány terén. 1953-ban a nyilvános könyvtárak vezetéséről és szolgálati felügyeletéről tettek rendeleti intézkedéseket. A Német Demokratikus Köztársaság 1954-ben hozott jogszabályokat a Kulturális Minisztérium felállításáról s a minisztérium Művészeti és Tudományos Tanácsáról. Ugyanebben az évben hoztak rendeletet a vidéki könyvtári munka összehangolásáról. Az általános nyilvános könyvtárak vezetéséről és felügyeletéről 1953-ban adtak ki rendeletet. Lengyelországban 1946-ban állították fel a Könyvtári Főigazgatóságot.

A könyvtárak felügyeletének megszervezése mellett, a könyvtárak irányításának hathatós eszközével, a szakmai szempontok érvényesítését biztosító hivatalos tanácsadó testülettel is találkozunk a jogszabályokban.

A szófia-i Nemzeti Könyvtár 1926-ban kelt szabályzata Könyvtári Bizottságot állított fel. Ez a bizottság 1944 után is működött. Később Igazgatási Tanácsá és a bolgár nemzeti könyvtár munkájával foglalkozó Tudományos Tanácsá alakították át. A Vaszil Kolarov Könyvtár 1953-ban kiadott szabályzata újból jogi szabályozást adott a Könyvtári Bizottságnak, és abba külső szakembereket is bevont, akiket a könyvtár igazgatójának javaslatára a népművelési miniszter nevez ki. Lengyelországban 1945-ben jelent meg rendelet a Könyvtárügyi Tanácsról. Ennek feladatköre a könyvtárügy egész területére kiterjed, s a tudományos szolgálat intézményeinek képviselői is helyet kaptak benne. Feladata a főfelügyeletet ellátó oktatásügyi miniszternek javaslatot tenni a könyvtárak, az olvasók és a könyvtárosok ügyeiben. A könyvtári jogszabályokat is a Tanács készíti elő. A vajdasági, járási és községi könyvtárakban bizottságok működnek. Ezek működését is a Tanács hangolja össze. Ugyancsak a Tanács dönt a Bizottságok határozatai ellen beadott fellebbezések ügyében. Csehszlovákiában 1953-ban állították fel az Állami Tudományos Könyvtárak Tanácsadó Testületét. Ez a Tanács a tudományos könyvtárak ügyeivel foglalkozik. A rendeleteket és szabályzatokat is itt készítik elő.

A könyvtári dolgozókról, könyvtári státusról, a könyvtárosok illetményeiről, a könyvtárak állami támogatásáról stb. szintén találunk speciális jogszabályokat.

A Német Demokratikus Köztársaság 1950-ben a német nép haladó demokratikus kultúrájának fejlesztéséről és az értelmiségi munka- és életfeltételek további megjavításáról szóló rendeletet hozott, amelyben a könyvtárosokról is gondoskodás történt. 1953-ban az 5000-nél kevesebb lakosú községek általános nyilvános könyvtáraiban dolgozó mellékhivatású könyvtárosok javadalmazásáról jelent meg rendelet. Lengyelországban 1945-ben hoztak rendeletet az önkormányzatok könyvtárosainak besorolásáról. A könyvtárosokat is érintette a tudományos pótlékról szóló 1946-ban kiadott s a fizetési osztályokba sorolásra vonatkozó 1953-i kormányrendelet.

A könyvtári munka és a szervezeti kérdések megoldásán belül egyre nagyobb jelentősége van a könyvtári statisztikának, amelynek burzsoá spontaneitásával szemben a népi demokráciákban a szervezett megoldás érvényesül. A szervezett megoldásnak nem egyetlen módja a jogszabályi rendezés. A tervezés és az azzal kapcsolatban kiadott intern utasítások önmagukban is hathatós eszközök. Jogszabályi rendezést is találunk azonban pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, ahol 1953-ban népművelési minisz-

tériumi rendelet jelent meg a nyilvános közkönyvtárak statisztikai adatszolgáltatásáról. A rendelet főcélja az egységes statisztikai alapelvek kidolgozása és meghatározása.

A szorosan értelmezett könyvtári belső munka az egyes könyvtárakkal szemben támasztott igényeknek s a könyvtárak hivatásának megfelelően történik. Szabályozásáról inkább az egyes könyvtárak működési szabályzatai szólnak. Jogszabályba csak az általános alapelvek foglalhatók. Ilyen kérdések adódnak a szerzeményezésnél, különösen a devizagazdálkodást érintő külföldi beszerzéseknél, mint pl. a Német Demokratikus Köztársaságban a haladó demokratikus kultúra fejlesztéséről szóló kormányrendelet 1953-ban kiadott harmadik végrehajtási utasításában.

A könyvtár használata már inkább kíván jogszabályi rendezést, minthogy a dolgozók széles tömegeit érinti, s nemcsak a könyvtárak belső ügye.

A Német Demokratikus Köztársaság 1953-ban használati szabályzatot adott ki a nyilvános közkönyvtárak számára. Csehszlovákiában 1954-ben jelent meg az állami tudományos könyvtárak szervezeti szabályzata, amely ezeknek a könyvtáraknak igazgatásával, gazdasági ügyvitelével és működésével is foglalkozik. A Román Népköztársaságban 1949-ben adták ki az Akadémia könyvtárának szabályzatát.

A társadalmi tulajdon védelme a kulturális értékek megővését és felhasználását is fokozottan biztosítja. Lengyelországban 1944–45- és 46-ban sorra jelentek meg rendeletek a könyvtárak és állományuk biztosításáról, az elhagyott könyvgyűjtemények felhasználásáról, a régi könyvek gondozásáról és a műemlékek helyreállításáról. A Német Demokratikus Köztársaság 1952-ben alkotott törvényt a népi és egyéb társadalmi tulajdon védelméről. Ehhez hasonlóan valamennyi népi demokrácia fokozottan gondjaiba veszi a könyvtári javakat.

Az állomány értékének védelmét jelentik azok a rendelkezések is, amelyek az elavult, felesleges és selejtanyag kiiktatását célozzák. Ilyen speciális rendelkezéseket találunk a Német Demokratikus Köztársaságban 1946–47-ben és 1952-ben.

A szocializmust építő népi demokráciák a könyvtárak passzív szemlélete helyett magasra értékelik a kultúrforradalomban való aktív részvételt. A könyvtárak kilépnek zárkózottságukból, és a kultúra terjesztésének hatékony részeseivé válnak. A könyv- és könyvtárpropaganda, a könyvtárak módszertani irányítása jogszabályi formában is kifejezésre jut.

A Német Demokratikus Köztársaságban ezt a célt mozditja elő a haladó demokratikus kultúra fejlesztéséről szóló és 1950-ben hozott alaprendelet és ennek 1951-ben kiadott végrehajtási utasítása, az 1952-ben megjelent s az olvasói csoportok egységes rendszerének bevezetésére vonatkozó utasítás, valamint a könyvtárak tudományos-módszertani munkájának megjavításáról szóló 1954-ben kelt rendelet. Csehszlovákiában már a polgári demokrácia idején (1929, 1930, 1932) adtak ki rendelkezéseket a könyvtárpropaganda ügyében, amelyek most a régi keretek felhasználásával szocialista tartalommal telítődtek.

Ugyancsak elmélyült a könyvtári tudományos munka, a bibliográfiai tevékenység.

Bulgáriában 1945-ben, 1950-ben, majd 1953-ban átszervezték és magasabb színvonalra helyezték az Állami Bibliográfiai Intézet munkáját. Csehszlovákiában 1953-ban a bibliográfiai munkák egységesítése céljából központot szerveztek. A bibliográfiai munkák összehangolásának és nyilvántartásának központja a prágai nemzeti könyvtár, amely együttműködik az intézetekkel, intézményekkel és iskolákkal. Az Albán Népköztársaságban 1953-ban indult meg az albán könyv teljes bibliográfiájának összeállítása.

Valamennyi népi demokrácia a jogi szabályozás körébe vonta a kötelezpéldányszolgáltatás kérdését.

A Román Népköztársaságban az 1941. évi kötelezpéldánytörvényt 1948-ban módosították és korszerűsítették. Bulgáriában is törvény szabályozza a kötelezpéldányok-

nak 15 példányban való beszolgáltatását. A Német Demokratikus Köztársaságban nincs új kötelezpéldánytörvény. Lengyelországban a kötelezpéldányok beszolgáltatását szintén régi, 1932-ben kiadott törvény s annak egy 1932-ben és egy 1934-ben kiadott végrehajtási utasítása szabályozza. Mindössze egy újabb (1946-ból való) közoktatásügyi miniszteri rendelet van ebben a tárgykörben, amely a tankerületek kuratóriumainak megküldött kötelezpéldányok szétküldéséről rendelkezik. Csehszlovákiában 1947-ben hoztak törvényt a kötelezpéldányokról. A beszolgáltatás részletes szabályozása egy ugyanabban az évben kiadott kormányrendeletben található.

A könyvtárak közötti érintkezésnek, a bel- és külföldi könyvcsereinek és a könyvtárközi kölcsönzésnek jogi szabályozására is találunk példákat. Lengyelországban 1939-ben rendeleti úton szabályozták a nemzetközi könyvcsereit. A belföldi könyvtárközötti érintkezést szabályozza, s elsősorban a külföldről történő szerzeményezés összehangolását biztosítja egy 1950-ben kiadott rendelet — amely a Tudományos Irodalmi Központot állította fel — s ennek egy 1953-ban kiadott végrehajtási utasítása.

A nemzeti kultúrkincseket különösen magasra értékelő szocialista kultúra a könyvtárpolitikában is tükröződik. Ez az oka annak, hogy a nemzeti könyvtárak feladatainak és működésüknek jogi szabályozása is megtörténik.

A Német Demokratikus Köztársaság 1954-ben adta ki a nemzeti könyvtár legújabb szabályzatát. Lengyelországban 1928-ban állították fel a Nemzeti Könyvtárat. 1950-ben jelent meg új és korszerű rendelet a varsói Nemzeti Könyvtár alapszabályáról. 1951-ben megbízták az ősnymtatványok gondozásával. A Nemzeti Könyvtár legújabb szabályzata 1954-ben került kiadásra. — A bolgár nemzeti könyvtárnak: a Vaszil Kolarov Könyvtárnak új szabályzata 1953-ból kelt. — Az albán nemzeti könyvtár a felszabadulás után indult fejlődésnek, s 1945 és 1953 között 144 000 kötettel gyarapodott.

Valamennyi népi demokráciában nagyjelentőségűvé vált a szakszerű és magas színvonalú könyvtárosi munka. A könyvtárosképzés és továbbképzés, az elméleti képzés eloirása jogszabályi rendezést is nyert.

Bulgáriában 1946-ban adták ki a könyvtárosi gyakoromokok vizsgaszabályzatát. Ezt 1947-ben módosították. 1950-ben állították fel kétéves tanulmányi idővel az Állami Könyvtárosi Intézetet. 1953-ban a szófiai egyetem bölcsészeti és történettudományi karán négyéves könyvtártani és bibliográfiai szakot létesítettek. — A Német Demokratikus Köztársaságban legutóbb 1954-ben szabályozták a könyvtárossegédek, könyvtárosok és tudományos könyvtárosok képzését és az általános nyilvános és üzemi könyvtárakban dolgozó főhivatású könyvtárosok szakmai iskolázását. — Csehszlovákiában 1952-ben adtak ki rendeletet a prágai és pozsonyi egyetemeken szervezett négyéves könyvtárosi tanfolyamokról. Az előbbi helyen a nyelvtudományi karon, az utóbbin a bölcsészettudományi karon folyik a korszerű könyvtárosképzés. — Lengyelországban 1951-ben megszervezték a könyvtárosi tanfolyamok programbizottságát, majd meg ugyanabban az évben a kétéves — és 1952-ben a négyéves állami könyvtáros liceumot.

A népi demokráciák könyvtári jogszabályainak gyűjtése ez idő szerint még nem teljes. Az Országos Széchényi Könyvtárban működő könyvtárjogi munkaközösség ez irányban valamennyi népi demokrácia illetékes szerveivel felvette az érintkezést. Az eddig beszerzett anyag közös nevezőre hozása s ezen az alapon rendszeres tudományos feldolgozása még nem történhetett meg, de az anyag kibővülésével egyre nagyobb lehetőség nyílik arra, hogy a barátí államok könyvtárügyébe alapos betekintést nyerjünk, s a jogi szabályozás területén megfelelő mélyreható vizsgálatok és elemzés alapján részletes publikációkat adjunk.

Ankét a tájbibliográfiák készítéséről. A vidéki egyetemi, a megyei és a fővárosi könyvtárak képviselői ankéton vitatták meg MÓDIS Lászlónak, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársának a magyar tájbibliográfiák alapvető kérdéseivel foglalkozó dolgozatát, illetve a dolgozathoz készült vitatéziseket.

A téma széleskörű megtárgyalását (kb. 60 résztvevő) az tette szükségessé, hogy a tájanyag gyűjtése, feltárása, bibliográfiai feldolgozása közművelődési és tudományos könyvtárainkban egyaránt jelentkező feladat. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy szakcsajtónk jelentős teret biztosított a tájbibliográfia kérdéseinek, szakdokumentációnk pedig az értékes szovjet tapasztalatokat tette hozzáférhetővé. A vita így jelentős elméleti és gyakorlati anyagra támaszkodhatott.

Az ankét a műfaj igényeinek a legteljesebb mértékben megfelelt: mindvégig élénk és eleven volt. Erre az eleveniségre mutat a sok tartalmas hozzászóláson kívül az a tény, hogy alig volt a vitára szánt anyagnak olyan részlete, amellyel a hozzászólók általában egyetértettek volna. A tájbibliográfia fogalmi értelmezésénél máris lényeges felfogásbeli különbségek mutatkoztak. A vitaindító tézisek szerint a tájbibliográfiai munka tárgya minden olyan kiadvány, ami a tájon és a tájra vonatkozóan bárhol megjelent. A hozzászólók a gyűjtés körének ezt a teljes szélességét igyekeztek szűkebbre vonni. Nagyjából egyetértettek abban, hogy a tájbibliográfiának csak a tájra vonatkozó anyagot kell tartalmaznia, mert a formális gyűjtés ellenkező esetben olyan óriási anyagot produkálhat, amit éppen nagysága miatt nem lehet sem áttekinteni, sem felhasználni. A folyóiratok és hírlapok teljes anyagának javasolt feldolgozásával szemben is érdekes ellenvélemények hangzottak el. A hozzászólók gyakorlati tapasztalataikkal bizonyították, hogy a folyóiratok, de különösen a hírlapok teljes feldolgozása távolról sem éri meg azt a sok fáradságot, amit igényel, s a periodikák megóvását sem szolgálja, sőt ellenkezőleg. Mivel a feldolgozatlan periodikaanyag legnagyobb része csak az Országos Széchényi Könyvtárban van meg, az Országos Széchényi Könyvtár pedig egyetlen példányait nem teheti ki a szétkölesznész veszélyeinek, az eredeti elgondolás egyszerűen megvalósíthatatlan.

Világosság derült a vita során arra is, hogy a vitaindító tanulmány tévesen hozza egészen szoros kapcsolatba a tájbibliográfiák és a nemzeti bibliográfia ügyét. Helytelen az a vélemény, amely nemzeti bibliográfiánk hiányairól beszélve egyszerűen kijelenti, hogy nincs nemzeti bibliográfiánk. A különböző lehetőségekkel és különböző nívón induló spontán tájanyag-gyűjtésből a nemzeti bibliográfiának nem lehet túlságosan sok haszna.

A nemzeti bibliográfia hiányainak pótlása központi és elsőrendű feladat, de nagyon irreálisnak tűnik az az elképzelés, amely a nemzeti bibliográfia egészét a tájbibliográfiából kívánja összehozni.

A megtárgyalásra szánt tézisekben megnyilvánuló túlméretezettségnek a vita menetére erős hatása volt. Ezért esett kevés szó a tájegységek elhatárolásáról, az együttműködés módozatairól. A résztvevők inkább csak a munka általános ütemére és a távolabbi kilátásokra tettek megjegyzéseket. — Hasonló értelemben nyilatkoztak a megyei könyvtárak képviselői. Mint megállapították, falusi és járási könyvtárosaikat ma még aligha lehet nagyobb szabású bibliográfiai munkába bevonni. A megyei könyvtárak is csak módjával és mértékkel foglalkozhatnak a tájbibliográfiával. Elsősorban a helyi anyag gyűjtését kell megkezdeniük vagy folytatniuk, erre igény is van, módszertani segítséget is kaptak már hozzá. Erről az anyagról jó katalógusokat kell készíteniük, és csak később tervezhetnek tájbibliográfiai kiadványokat. Igaz ugyan, hogy a másik út is járható: mivel a helyi anyag gyűjtésének lehetőségei korlátozottak, és nem is tudják, hogy visszamenőleg mit gyűjtsenek, bibliográfiai anyaggyűjtéssel is kezdenek, ami aztán effektív gyűjtőmunkájuk terve, váza lehet. — A vita során nyilvánvalóvá lett, hogy a debreceni terv, amely az igények azonos mértékű jelentkezését és azonos lehetőségeket

tételezett fel, nemcsak a megyei könyvtárakra, hanem a vidéki egyetemi könyvtárakra sem érvényes általánosan. A pécsi Egyetemi Könyvtár például nincs abban a helyzetben, hogy a tájbibliográfiai munkát haladéktalanul megkezdje, mert sürgősebb és fontosabb feladatai vannak. Ennek kapcsán a hozzászólók egyetértettek abban, hogy a vitaanyag a tájbibliográfiai munka jelentőségét túlbecsüli, és éppen ezért túl is méretezi. — Az ankét bibliográfiai gondolkodásunk egy jellegzetes hibájára is fényt vetett. Mégpedig arra, hogy bibliográfiáról beszélve elsősorban kiadványokban gondolkodunk, és a magyar bibliográfia hiányait egycsapásra kívánnánk pótolni. Pedig a tájbibliográfia esetében is célszerűbb lenne, ha cédulákban terveznénk, és elsősorban a gyűjtőmunka kérdéseire (adattár, regionális KC) irányítanánk a figyelmünket.

A vita eredményeit lényegében azok a határozati javaslatok tükrözik, amelyeket az egybegyűltek egyhangúlag elfogadtak. E határozatok leszögeztek azt, hogy a tájbibliográfia szükséges, fontos; ezért a résztvevő könyvtárak a helyi anyag gyűjtésén és feldolgozásán keresztül ebbe a munkába fokozatosan bekapcsolódnak. A munka során igyekeznek az együttműködést kiépíteni, megszervezik a gyűjtött anyag kölcsönös cseréjét. A Könyvtartudományi Főbizottságot felkérlik arra, hogy második öt éves tervébe iktassa be a tájbibliográfia kérdéseivel való foglalkozást, elvi vita után szűkebbkörű bizottságot jelöljön ki a tájbibliográfiai munka módszereinek kidolgozására.

Amint az egyik hozzászóló megállapította, elméleti bibliográfiai irodalmunk igen szegény. A most ismertetett vita és az ehhez hasonló további viták remélhetőleg fokozzák majd a bibliográfia iránti elméleti érdeklődést. Erre nagy szüksége van a magyar bibliográfiának, mert jól átgondolt, elméletileg megalapozott tervezés biztosíthatja azt, hogy helyes sorrendet tartva csak olyan fába vágjuk a fejszénket, amelyre biztosan futja az erőnkből.

DURZSA SÁNDOR

Állami könyvkiadás Franciaországban. Kapitalista viszonyok között az állam vagy annak szervei legfeljebb hivatalos közigazgatási nyomtatványokat, esetleg propagandairatokat vagy dokumentumokat adnak ki saját hatáskörükben — sokszor még ezeket is szívesebben bízzák tőkés magánkiadókra. Meglepetéssel olvassuk ezért a *Revue des Deux Mondes* című tekintélyes folyóiratban, hogy a francia állami nyomda egy sor klasszikus és modern szerző művét adta ki. A könyveket előfizetési alapon, igen olcsón terjesztik — körülbelül 50 %-kal az átlagos könyvtárak színvonala alatt — kifejezetten azért, hogy a magánkiadók túl drága árait letörjék a konkurrencia segítségével, amelyet a francia állam anyagi támogatása tesz lehetővé. Az olcsó ár mellett az állami kiadású könyveket hirdető prospektus még igen előnyös részletfizetésre is tesz ajánlatot. A vevőt a csomagolás és a posta költségei sem terhelik.

A hírt a francia folyóirat rosszállással említi, s magáévá teszi a közgazdasági sajtó egyik képviselőjének bírálatát, amely szerint az állam ne támasszon versenyt a magánszektorral, és még könyveket se terjesszen — így mondja — az adófizetők rovására.

(*)

SZEMLE

Un Traité récemment découvert de Boèce de Dacie De Mundi Aeternitate. *Texte inédit avec une introduction critique par Géza Sajó conservateur à la Bibliothèque Nationale de Budapest. — Avec en appendice un texte inédit de Siger de Brabant super VI° Metaphysicae. — Budapest, Akadémiai Kiadó. 1954.*

A dáciai BOËTIUS neve nem csak a középkor kutatói, a filozófia történetének művelői számára ismerős, hanem volt idő, amikor magyar irodalomtörténetünk is számon tartotta. Középkori irodalmi és tudományos életünk kevés számú név szerint is ismert képviselője között szívesen látták a filozófus „ERDÉLYI BOJÓTOT”, aki az Árpád-kor magyar művelődését a kor tudományosságában nem jelentéktelen módon képviselte volna. Ámde kiderült — igaz, hogy nem hamar —, hogy Dácia és Dácia között a középkor különbséget tudott tenni, s a mi BOJÓTUNK annál kevésbé viselheti ezt a nevet, mert Erdélyből származtatása alaptalan feltevésnél nem több. A klasszikusan hangzó Dácia ugyanis a középkorban Dániát jelöli. A magyar irodalom- és tudománytörténet szereplői közül BOËTIUS tehát immár végérvényesen kikerült, de azért természetesen az egyetemes filozófia történetével foglalkozók érdeklődését továbbra is magán érezhette.

Ez az érdeklődés teljesen indokolt volt. A dániai BOËTIUS, bár a középkor értékelésében névrokona, a konzul BOETHIUS mögött messze elmarad — működése a maga korában a filozófia fejlődésének nem érdektelen haladó mozzanatát jelentette. Minden jel szerint a párizsi egyetem neveltje, tehát az arisztotelészi filozófia művelője volt. Ez a tény, a skolasztika uralmának e századában, önmagában még nem lenne feltűnő. A dán BOËTIUS azonban nem úgy volt arisztotelista, mint a kor uralkodó filozófiai irányzatának a képviselői. Bölcselkedését a kortársak legtöbbszörének gondolkozásától egy erős, lényegében nem keresztény árnyalás különbözteti meg. A „Filozófust” — ARISZTOTELÉSZT — ugyanis a kommentárral használta. A „Kommentátor” pedig a középkor számára AVERROËS volt, a mohammedán. A dáciai BOËTIUS averroista volt. Párizs püspöke, Etienne TEMPIER 1277-ben ezért ítélte el. Különös módon a párizsi püspök által „kárhoztatott” tézisek szerzői között az averroisták ellenfele, AQUINÓI Tamás is szerepel . . . Ez azonban csak annyit jelent, hogy TEMPIER püspök minden arisztotelistának — különbség nélkül — ellensége volt. BOËTIUS tételei azonban mindvégig a cenzúra alatt maradtak. Még azután is, hogy a már kanonizált AQUINÓI tételeit TEMPIER utódja a püspöki indexről levette. Ez a tény, meg egyébként is jó filozófusi képességeket eláruló működése a haladó filozófiai hagyományok kutatóinak figyelmét méltán felé irányította. És valóban nem ok nélkül. Nem alapított ugyan iskolát, mint a latin averroizmust megteremtő SIGER de Brabant, de kétségtelenül a mester legjelentékenyebb követője volt. Egy olyan korban pedig, amely a filozófiát csak a teológia szolgálatában művelte, BOËTIUS két traktátusban is bizonygatta, hogy a filozófia az emberi lét legfőbb célja, a legnagyobb boldogság (*De summo bono, sive de vita philosophi*).

Ezidáig ismert műveihez járul most a SAJÓ Géza által néhány éve felfedezett és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött unicum-kéziratról kiadott *De Mundi Aeter-*

nitate címet viselő traktátus, a dán BOËTRUS művei között a legjelentékenyebb. Nemcsak tulajdonképpeni témája miatt. Bár ennek végső megoldásában is nem jelentéktelen teológiai nézetekkel ütközik. (Hogy ti, vége lesz-e egyszer a világnak?) Jelentőségét ennél a mások, filozófusok és középkori eretnekek által ismételt felvetett problémánál, annak megoldásánál inkább emeli az a körülmény, hogy csak itt talál autentikus kifejtésre az ún. kettős igazság tana. Az averroisták ugyanis két egyenrangú igazság létezését tanították: a teológia és a filozófia igazságáét. A TEMPIER elítélte tézisekben a dolog mindenestre ilyen formában kerül elő. A tétel maga azonban eleddig csak az ellenfél előadásában volt ismeretes: illetőleg averroista írásában kimutatható még nem volt. Ezért egyesek már-már hajlandók voltak TEMPIER püspök rosszindulatú rágalmának minősíteni. A megnyugtató megoldáshoz a problémát SAJÓ felfedezése juttatja. A „duplex veritas” tanát BOËTRUS de Dacia most felfedezett művében hiteles, averroista fogalmazásban is megtaláljuk.

Mint látjuk, SAJÓ felfedezése a középkor és a filozófia története kutatásának egyáltalán nem jelentéktelen eseménye. De ezen túl a kéziratismeret, a kodikológia terén is igen jelentős teljesítmény. SAJÓ mindenekeelőtt a kézirat általában pontos olvasásával egy elfogadható szöveghez juttatott. Ez már önmagában is eredmény. Hiszen egy nem betűformái, hanem szakszerű, „speciális” rövidítései miatt nehezen olvasható textusról van szó. Ezek a rövidítések csak a szokványos rövidítési rendszerekre vonatkozó ismeretek birtokában még aligha lettek volna feloldhatók. SAJÓ meg tudott birkózni a nem könnyű feladattal, mert jól ismeri a műfaj jellegzetes, stereotip — és ezért rövidített — fordulatait, a skolasztika állandóan ismétlődő mesterségbeli kifejezésformáit. Márpedig ezek az ismeretek elengedhetetlenül szükségesek, hogy az írásrendszerek szabályosságai alól kiugró kivételeket, a szakrövidítéseket értelmezhessek. Problémátikusnak látszó olvasataival túlnyomórészt egyetértünk. Egy jelentősebbnek látszó véleményeltérést azonban mégsem hagyhatunk említés nélkül. BOËTRUS művének első mondata SAJÓ olvasásában így hangzik: „Quia sicut in his quae in lege credebant, tamen per se rationem non habent, quare demonstrationem stultum est . . .” A mondat ebben a formájában nem értelmes: a szöveg tehát romlott. A nehézséget még az is fokozza, hogy az eredetiben a habent fölött egy kis szenvedőrag-rövidítés is látható, amit SAJÓ figyelmen kívül hagyott. A rövidítés feloldásával a szó olvasása „habentur” lesz. Értelem szerint viszont a szenvedő rag a credebant-hoz kívánczik. E meggondolások jogosítanak fel arra, hogy a szöveg egyedülállása miatt — amelynek következtében az „emendálás” összehasonlítás útján nem lehetséges — a szövegkritika ilyenkor szokásos eszközához, az ún. „divinatio”-hoz kell folyamodni. Ennek megfelelően az első mondat értelme szerint a következő formát fogja ölteni: „Quia sicut in his, quae in lege credebantur et tamen per se rationem non habent, quare demonstrationem stultum est . . .” Ettől a helytől eltekintve az egyébként gondos olvasó-munkával szemben még csak egy-két helyen támadna kételyünk: 12–13 sor: „tamquam . . . demonstraret” — 18. „placeat” — 264–265. zárójel — 356. „quam . . . disputare” — 318. „Item . . . voluntate” — 969. „magisterii” — 1000. „Christi”. Ez a kisszámú és olvasás közben helyesbíthető kétes olvasat különben a kiadás értékét még kis mértékben sem befolyásolja. Mégis meg kell említeni, hogy a tudományos szövegkiadásban szokásos módon a kétes vagy nyilvánvalóan romlott szövegrészekre a figyelmet fel kellett volna hívni, és értelemszerű helyreállításukat megkísérelni.

SAJÓ Géza főérdeme: igazán bravuros szerzőmegállapítása. A névtelen „*Quaestio naturalis*”-t az anonymitásból kiemelni, valóban nem volt könnyű munka. Bár az anonymitás elleni küzdelem a kodikológia egyik legjelentősebb feladata, s kisebb-nagyobb sikerek a kellő fegyverzetel rendelkező kutatóknak kijutnak, ilyen, a szerző és tartalom szerint egyaránt jelentős mű körülményeinek tisztázása, minden elismerést

megérdemel. A magyar kodikológia ilyen nemzetközi viszonylatban jelentős eredményt nem igen mondhat magáénak. SAJÓ paleográfiai és történeti érvei egyaránt kellő súlyal bizonyítják a „*De Mundi Aeternitate*” BOËTIUS de Daciától származását. Egyedül a XIII. századi filozófia viszonyainak olyan értelemben részletes tárgyalását hiányoljuk, hogy BOËTIUS és műve a kellő társadalmi és filozófiai háttérben még plasztikusabban s konkrétebben értékelhetően mutatkozzon meg. Igaz, hogy ezt a munkát később és más is elvégezheti. És talán nem remény nélkül gondolunk e tekintetben a kiadványt nagy hozzáértéssel és érdeklődéssel gondozó lektornak, MÁTRAI Lászlónak éppen e tárgyban vitathatatlan kompetenciájára.

SIGER de Brabant a függelékben közölt tractatusának azonosítása már viszonylag könnyebb feladat volt. Hiszen SIGER élete és művei MANDONNET óta eléggé részletesen ismeretesek. Szép és végleges eredményre jutott munkájáért SAJÓt mégis elismerés illeti: a brabanti averroista egy nem jelentéktelen opusculumának szövege lett munkája révén a kutatás számára könnyebben hozzáférhetővé.

Végezetül még két kisebb jelentőségű megjegyzés. Az első a kiadvány külsejét illeti. Úgy gondoljuk, hogy egy ilyen, a külföldi figyelmét is felkeltő könyv nyomda-technikai kivitelezésére több gondot fordíthattak volna. A címlaptól kezdve ismételten fordulnak elő egyenetlen, aszimmetrikus, elcsúszott szedések. — A másik a címlap összeállítására, illetőleg a cím megfogalmazására vonatkozik. A nemzetközi tudományos gyakorlat ugyanis nem hagy aziránt kétséget, hogy BOËCE de Dacie, mint szerző, mindenképpen az első helyet érdemli meg. SIGER de Brabant nevének tipográfiai elhelyezését is indokolatlanul szerénynek kell mondanunk. Ezzel szemben a szövegek tudós gondozója — kétségtelenül szándékán kívül — a bevett nemzetközi formáktól eltérően, kissé túlzottan a központba kerül. A kiadás jelentőségét a bevezetésből ismételten tudomásul vehetjük. Ennek kiemelése (Traité récemment découvert) a címlapon kissé hirdetés jellegű.

MEZEY LÁSZLÓ

Mostra storica nazionale della miniatura. Palazzo di Venezia — Roma. Catalogo, con 5 tavole a colori e 104 in nero fuori teste. Seconda edizione. Firenze, Sansoni (1954). 528 l., 104 tábla, 5 színes kép. 8°.

1953 telén a középkori könyvfestészet nagyszabású kiállítása nyílt meg Rómában. E kiállítás katalógusának ismertetésekor a kiállítás magyar vonatkozású anyagával kívánunk alaposabban foglalkozni.

A kiállítás katalógusa külön fejezetben ismerteti az olaszországi gyűjteményekben levő koraközépkori keleti s bizánci kéziratokat, a kopt, az szír, az arab, a bizánci miniatúraművészet termékeit, majd ismét külön csoportban a korai ír és angolszász, azután a karoling és OTTÓ-kori műveket. Az olasz miniatúraművészet alkotásait korszakok és helyi iskolák szerint tárgyalja. A román-kor, a gótika és a reneszánsz olasz miniatúráinak bemutatása mellett azonban mindenkor külön fejezet jut a „miniatura straniera” (külföldi miniatúra), a német, a francia és a németalföldi műveknek, végül a XVI—XVIII. századi munkáknak, az örmény és a perzsa miniatúraművészet remekeinek is. A katalógust Giovanni MUZZIOLI szerkesztette: rövid előszavát pedig Mario SALMI, a kiváló olasz művészettörténész, a római egyetem professzora, a kiállítás egyik szervezője írta. A katalógus — amelyet olasz és külföldi, a magyar irodalmat is felölelő bibliográfia egészít ki — rövid áttekintését adja az olasz gyűjteményekben levő legszebb díszítési Gradualék, Psaltériumok és más kódexek anyagával a miniatúraművészet egyetemes fejlődésének is. A katalógus gazdag illusztrációs anyagában elsősorban az olasz egyházi kódexek miniatúraművészetének bemutatására törekedtek. — Noha a kiállítás kódexei között szép számmal szerepeltek az olasz társadalom fejlődését tükröző

világi tárgyú miniatúrák — a képmellékletek között ezek csak ritkábban találhatók. Ezek sorában Bizánc művészetének realizmusáról, friss természetmegfigyeléséről a velencei Marciana-könyvtárban őrzött híres XI. századi OPPIANOS-kódex tanúskodik. Bemutatták AVICENNA *Canon maior* c. műve héber fordításának a lombardiai életet megjelenítő miniatúráit, a XV. századi lombard művészetnek ezt a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött remekét; egy XIII. századi bolognai JUSTINIANUS-kódexet, amelynek miniatúráiban Mario SALMI felismeri a DANTE által dicséret *Oderisi da Gubbio* díszítőmódorát. BOETIUS *De arithmetica*, *De musica* c. munkájának a nápolyi könyvtárban őrzött kéziratának legdíszesebb lapja a középkori muzsikuskor ábrázolásával is ott van a képmellékletek sorában. — Egy padovai XV. századi DANTE-kódex mellett a XV. századi firenzei miniatúraművészet egyik legkiemelkedőbb munkája — a Riccardiana-könyvtárban őrzött, káprázatos illusztrációkban gazdag VERGILIUS-kódex — képviseli a katalógus képanyagában a világi művészet legjobb alkotásait. Külön figyelmet érdemel a bolognai miniatúraművészet kimagasló mesterének Niccolò di GIACOMO DA BOLOGNÁNAK a bolognai kovácsok céhkönyvébe festett miniatúrája, ahol a céh védőszentjét — csodatételének bemutatásával — egy műhelyében dolgozó bolognai kovácsnak ábrázolta. — Hazai vonatkozásánál fogva is érdekes megemlíteni: a világi miniatúrák képei között ott találjuk a volterrai MARLIANUS-Corvinát MÁTYÁS portréjával. — Az egyházi kódexek sorában is az olasz művészet legremekebb alkotásait mutatták be. A *Codice di S. Giorgio* mellett szebbnél szebb nápolyi, sienai, modenai, firenzei, lombardiai munkák szerepeltek, miként a legkáprázatosabb külföldi munkák, a velencei GRIMANI *Breviarium*ig.

A római kiállításon több magyar vonatkozású díszes kódexet is bemutattak. — Így a magyar vonatkozású miniatúraművészet emlékei közül a románkori külföldi miniatúrák sorában szerepelt a hazai irodalomban jól ismert ERZSÉBET-*Psalterium*. (A civildalei múzeumban őrzik ezt a díszes türingiai munkát, amely Árpád-házi szt. ERZSÉBET férje, türingiai HERMANN számára készült.) Míg az olasz miniatúrafestészet termékei között fellelhetünk nem egy, olasz miniátorok által díszített Corvinát, a már említett Volterrában őrzött MARLIANUS-Corvinát, amelynek miniatúrája a lombardiai AMBROGIO DE PREDIS művészetéhez kapcsolódik. Szerepel továbbá a velencei Marciana-könyvtár AVERULINUS-Corvinája, amelynek címlapja és 5. lapjának pompás díszítése a lombardiai reneszánsz-művészethez való tartozása mellett — Mario SALMI megállapítása szerint — még a XV. század első fele egyik legjelentősebb miniátorának, a lombardiai BELBELLO DA PAVIA későgotikus miniatúráinak hatását tükrözi. — Végül szerepel még a Firenzében őrzött háromkötetes *Biblia*-Corvina harmadik kötete, ami GHERARDO és MONTE DI GIOVANNI DEL FORA testvérek remekműve. — Hiába keressük azonban a kiállítás anyagában a Vatikáni Könyvtár-beli Corvinákat és a híres XIV. századi *Képes Legendariumot*, a XIV. századi magyarországi miniatúraművészet e remekét. — A Vatikáni Könyvtár gyűjteményének kódexei egyáltalán nem szerepeltek a kiállításon.

A hiányért azonban kárpótol bennünket két olyan kódex, amelyeknek magyar vonatkozása a hazai irodalomban eddig ismeretlen volt. Két Páduában őrzött XIV. századi kódex ez: az egyik VIII. BONIFÁC pápa *Decretalidit*, a másik V. KELEMEN *Constitutioit* tartalmazza. Ez utóbbi 1343-ban készült. E kódexeket röviden már régebben is említették az olasz szakirodalomban, anélkül azonban, hogy magyar vonatkozásukra utaltak volna; a két kódex részletesebb ismertetése csak 1950-ben jelent meg. (BARZONI A.: *Codici miniati*. Biblioteca Capitolare della Cattedrale di Padova. 25–28. l. XXV–XXVII. t.) Mindkét kódex, amint a bejegyzésekből kitűnik, „dominus Nicholaus prepositus Strigoniensis” számára készült, majd később — ugyancsak mindkettő — olasz tulajdonba került. E kódexek gazdagon díszítettek. Miniatúráik a bolognai miniatúraművészet termékeihez kapcsolódnak — s miként a *Neksei Biblia* díszítése is —

az úgynevezett PSEUDO NICCOLO mester díszítőstílusát követik. A BONIFÁC *Decretaliái*-nak jelentőségét fokozza, hogy egyes miniatűrái magyar tárgyúak, I. ISTVÁN életéből vett jeleneteket tartalmaznak: oly témák ábrázolását, amelyeket egyetlen magyar középkori művészeti emléken sem találunk. Az első lap négy részre osztott díszítésében GÉZA fejedelem, a gyermek ISTVÁN keresztelése, I. ISTVÁN királlyá koronázása és a magyarok megkeresztelésére utaló jelenet látható. A címlapnak ez a négy jelenet összefogó díszítőmodora a vatikáni *Képes Legendárium* díszítőstílusának jellegzetességére utal. — E díszes páduai kódexek újabb adatokat szolgáltatnak az Anjou-kori magyar—bolognai kapcsolatokhoz is. A XIV. század első felében, amint ismeretes, a magyar—bolognai szerepet játszottak Bologna egyetemi életében. Így NICOLAUS DE UNGARIA (archidiaconus Nitriensis in ecclesia Strigoniensi) 1316. május 1-én az egyetem rektora lett, és az ő rektori működése idején léptették életbe az egyetem új törvényeit. (Ezeket 1347-iki másolatban egy Bolognában tanuló magyar diák elhozta hazánkba.) Ez a NICOLAUS később egri püspök lett (megh. 1362). Nem lehetetlen, hogy talán részére készítették a két páduai kódexet. Ugyancsak az 1320-as években JAKAB esztergom-órkanonok és nógrádi főesperes is rektor volt Bolognában, nem csekély botrányok közepette. 1321-ben ugyanis egy ott tanuló spanyol diák meg akarta szöktetni a bolognai jegyző leányát. Fegyveres segítőtársai között volt egy magyar diák, GERGELY, ki a szöktetési kísérlet alkalmával, a lakossággal való éjszakai csetepatéban többeket megsebesített. A spanyol diákokot kivégezték, GERGELY az ítélet elől megszökött. A Bolognában tanuló idegen diákok a polgármester szigorú ítélethozatala miatt a polgármester megbüntetését követelték, majd adósságaik hátrahagyásával JAKAB rektorral az élen ámentek a sienai egyetemre, ahol JAKAB két éven át rektor volt. Bologna városa a magyar JAKAB rektor hátrahagyott adósságai fejében lefoglalta ott maradt értékeit, ingóságait. Így a magyar rektor könyveit, amelyek között „egy remekbe készült Biblia, egy gyönyörű Speculum, Decretáliák s egyéb kéziratok” voltak. (VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Bp. 1941. 22. l.) Tehát JAKAB rektor maga is gyűjtött díszes kiállítású könyveket. A gazdag díszítésű kódexek vásárlása során kapcsolatban állott a bolognai miniatorművészekkel. Feltehető, hogy közvetítő szerepe volt egy bolognai miniatornak Magyarországra jövetelében. Már korábban — a *Nekcsei Biblia* és a *Képes Legendárium* díszítése, valamint a *Képes Króniká*-ban elmosódottan jelentkező bolognai stílusjegyek alapján — felvetettük annak lehetőségét, hogy I. KÁROLY idejében Magyarországon egy bolognai miniatör működött. (BERKOVITS: *La miniatura ungherese nel periodo degli angioini*: Janus Pannónius, Roma. 1947. 82—83. l., Klny. is.) — Meg kell még jegyeznünk, hogy a két páduai magyar vonatkozású kódex keletkezése idején, 1343-ban a bolognai egyetem magyar rektora a veszprémi USAI János, s feltételezhetően az ő tulajdonában volt egy Bécsben őrzött, s a legkiválóbb bolognai miniatornak NICCOLÓ DI GIACOMO DA BOLOGNÁnak miniatúráival ékes magyar vonatkozású kódex (*Id. munkám* 80. l.). S lehet, hogy ő közvetítette és juttatta volna el a két páduai kódexet magyar tulajdonosához. A két páduai kódex — a kiállítás katalógusa szerint — a bolognai úgynevezett PSEUDO NICCOLÓ mester s műhelye művészetéhez igazodik, miként a korábbi *Nekcsei Biblia* díszítése. Azonban a *Nekcsei Biblia* írástípusa, amint a benne található magyar címerek és NEKCEI Demeter ábrázolása hazai származásra utal. (*Id. munkám* 82—83. l.) Megnehezíti a problémák tisztázását, hogy mindeztől a név szerinti nem ismert PSEUDO NICCOLO mesternek s műhelyének tulajdonított miniatúrák ismeretesei csak, — de a mester működése még tisztázatlan az olasz miniatúraművészet történetében is. A két páduai kódexnek s díszítéseinek alaposabb megismerése és tanulmányozása közelebb vihet majd a bennünket érdeklő hazai problémák megoldásához.

BERKOVITS ILONA

Badalić, Josip: Incunabula quae in populari re publica Croatia asservantur. Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Zagreb, 1952. X., 258 l. (Djela Jugoslavenske Akademije Znanosti Umjetnosti Kniga 45.)

A szerző bevezető tanulmányában röviden ír a horvátországi ősnymotatványgyűjteményekről, azok összetételéről és jelentőségükről. Maga a kataszter pedig — amely természetesen terjedelmében lényegesen nagyobb — lelőhellyel és megfelelő bibliográfiai utalással közli az egyes ősnymotatványok címléírását.

Az elsőben BADALIĆ általában az ősnymotatványok feldolgozásáról ír röviden, majd az eddigi horvátországi ősnymotatvány-kutatás eredményeit foglalja össze. A mű 30 helység 56 könyvtára ősnymotatványainak jegyzékét tartalmazza, a könyvtárak zömét a szerző személyesen járta végig. Lehetségesnek, sőt valószínűnek tartja azért, hogy még más könyvtárakban is vannak ősnymotatványok, ill. az átnézettekben is lappanganak ilyenek, de reméli, hogy épp ez a könyv felkelti majd az érdeklődést, és lehetővé teszi újabb művek, ill. példányok regisztrálását. Az említett könyvtárakban összesen 1151-féle ősnymotatványról tudnak 1563 példányban, amelyek kétharmada négy város (Dubrovnik, Zagreb, Sibenik és Zadar) hét könyvtárában található. Tehát az idők folyamán viszonylag kevés, de nagyobb ősnymotatványgyűjtemény alakult ki, hasonlóan a magyar és ellentétben az olasz vagy német helyzettel. Az ősnymotatványok közel háromnegyed része egyházi könyvtárakban található, elsősorban a dalmát partok régi domonkos és ferences rendházaiban.

BADALIĆ a továbbiakban kis könyvtártörténetet ad, kiemeli a legrégebbe, ill. legérdekesebb nyomtatványokat. Ezek — a külön említésre kerülő kroatikákon kívül — az 1462. évi FUST-féle biblia négy — könyvkötésből előkerült — hártya levele, az 1471. évi *Biblia Volgare* nyolc levele, valamint KOBERGER egy könyvkereskedői hirdetése.

Az ősnymotatványok háromnegyed része olaszországi nyomdából származik, elsősorban természetesen Velencéből. Feltűnő a németországi könyvek alacsony aránya (10%), mely csaknem azonos a franciaországiakéval (9%). A német nyelvű nyomtatványok teljes hiánya ugyancsak a kapcsolatok hiányára utal. Ezek után áttekintést kapunk, hogy az egyes tudományágak (történelem, jog stb.) mely művekkel vannak képviselve. Ez nyilván a szakmutatót kívánja bizonyos mértékben helyettesíteni.

A szerző — helyesen — igen részletesen foglalkozik a horvát vonatkozású művekkel. Valamennyi horvát nyelvű és horvát származású szerző művéből fényképet is közöl. Külön elemzi a horvát származású nyomdászok termékeit és a horvátországi humanisták latin nyelvű munkáit. Végül ír a zengi és cetinjei nyomdák történetéről.

A tulajdonképpeni kataszterben szerzői betűrendben találjuk az ősnymotatványok leírását. Részletesen csak 15 szűkebben értelmezett kroatikát, valamint öt, irodalomban nem ismert, ill. nem megnyugtató módon azonosítható művet ír le. A többieknél a legszükségesebb adatok (szerző, cím, megjelenés helye és ideje stb.) közlésén felül csupán utal — bár nem mindig következetesen — a legjobb leírásokra (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, *British Museum Catalog*, HAIN stb.). Utalórendszere szótárszerű, bár a nyomdai kolligátumoknál — amelyeket egyben, az első tag szerzőjének neve alatt közöl, — nem utal a további tagok szerzőjének nevére.

A mű rövid leírása után a lelőhelyet találjuk. A helységen és a könyvtár nevének kívül megadja — ahol ilyen van — a jelzetet is. Ha a mű több részből, ill. kötetből áll, jelöli az esetleges hiányokat, de a csonkaságot különben csak a jegyzet részben tünteti fel. Ritkább vagy régebbi nyomtatványoknál felvesz néhány leveles töredéket is.

A leírások között viszonylag sok (47) táblán fényképeket közöl az érdekesebb nyomtatványokból, amely kettő (a FUST-féle biblia és a KOBERGER-féle hirdetés) kivé-

telével mind kroatika. Néhány jól sikerült, színes reprodukció élénkíti a könyvet. A táblák magyarázó szövege azonban a hátlapokra került, ami kissé zavaró. És sajnos nem közli, hogy melyik példányról készült a színes másolat, ami főleg illuminált példány esetében igen fontos lenne (pl. 403. tétel). A táblák továbbá nem mindig az illusztrált szövegrészeknél vannak beragasztva, aminek feltehetően kötésttechnikai akadályai lehettek.

A mű használatát névmutató (nyomdász, kiadó stb.), a leíró bibliográfiák számkonkordanciája, valamint a művek könyvtárak szerinti összeállítása könnyíti meg. Külön kiemelendő az egyes példányokhoz készült és a kötet végén összegyűjtött igen jelentős jegyzetanyag, melyben az esetleges csonkaságokra és a fontosabb bejegyzésekre történik utalás, sőt ezek közül az érdekesebbeket közli is.

Ami a magyar vonatkozású műveket illeti, amelyek bennünket különösen érdekelnek, ki kell emelni a *Constitutiones Synodales Ecclesie Cathedralis Strigoniensis* 1494. évi bécsi kiadását (RMK. III. 28.), melyről eddig csak irodalom alapján tudtunk, de példányt belőle nem ismertünk. BADALIĆ közli, hogy a zágrábi érscki könyvtárban található belőle egy példány, melynek részletes ismertetésére visszatérünk. Ezen felül több, magyar vonatkozású ősnymtatvány eddig ismeretlen példányairól tudósít. A THURÓCZY *Krónika* brünni kiadása (RMK. III. 16) a dubrovnikai tudományos könyvtárban, két további példánya pedig a zágrábi Egyetemi Könyvtárban található. Hasonló a helyzet az augsburgi kiadással (RMK. III. 15) is, melynek egy-egy példánya ugyan-ezekben a könyvtárakban lelhető fel. LASKAI Osvát és TEMESVÁRI Pelbárt műveinek négy kiadása (RMK. III. 47, 49, 56 és 76) Zágrábban, Varasdon és Zárában található. A SZABÓ–HELLEBRANT *Régi Magyar Könyvtár* a felsorolt példányok egyikéről sem tudott. Az összeállításban szereplő HESS-féle *Chronica Hungarorum*ról kérésemre BADALIĆ közölte, hogy ez az adata téves. A varasdi kapucinusok könyvtárában nem ez, hanem a THURÓCZY *Krónika* brünni kiadása van meg.

De magyar nyelv- és könyvtártörténeti szempontból nem érdektelen az egyes példányok bejegyzéseiből kiderülő korábbi tulajdonosok neve sem. Így megtudjuk, hogy a THURÓCZY *Krónika* mindkét kiadásának most a Zágrábi Egyetemi Könyvtárban őrzött példánya 1712-ben DRASKOVICS János tulajdona volt, míg a másik brünni kiadás ZRÍNYI Miklós könyvtárából való. CARACCIOLUS: *Sermones quadragesimales*. Velence, 1473. évi kiadásának a dubrovnikai domonkosok könyvtárában őrzött példányában a következő bejegyzések találhatók: „Fr. Dominicus emit solidis 46. Temesuari.”, majd „Fr. Benedictus de Szegedino, ord. min. pro tune G. C. varad . . . librum pro servicio fris Emerici de Apati concessit; idem dictus fr . . . qui alienaverit, sit anathema et . . . manu propria 1489.”

Az a körülmény, hogy a Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia kiadta a Horvátországban található ősnymtatványok jegyzékét, rendkívül figyelemre méltó. Nem sok ország dicsekedhetik még ma sem azzal, hogy a könyvtáraiban található ősnymtatványok felett megfelelő áttekintéssel rendelkezik. Abból, hogy ez a kataszter megjelent, a magunk számára is le kell vonnunk a következtetést: érdemben foglalkoznunk kell egy hasonló kiadvánnyal, mely a hazánk területén található ősnymtatványokat tartalmazná. (Vö. KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. MTA I. Osz. közl. VI. 368. l.)

BORSA GEDEON

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve.

1954. Debrecen 1955, Házi soksz. 468 l. 30 cm.

Másodízben jelent meg a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve. Az előző évi (1953) két rész jó kezdésének méltó folytatása ez a vaskos kötet. A szerkezeten is meglátszik, hogy gyakorlott szerkesztő munkája.

A kötet világosan három részre tagozódik. Az első rész összefoglaló jelentés a könyvtár 1954. évi működéséről, fejlődéséről és állapotáról. Rövid és mégis mindenre kiterjedő elemzés vezeti be, amit igen jól alátámaszt a következő statisztikai rész. A jelentés plasztikusan mutatja be egy jól szervezett, sok irányban ható könyvtári nagyüzem egész évi életét. Rögzíti az eredményeket, megmutatja a zökkenőket, és a jövő feladataira irányítja a figyelmet. Bázis-számokat állapít meg, amelyekhez az előrehaladást és visszacsúszást mérni lehet. A magyar könyvtárügynek hasznára válna, ha minden nagykönyvtárunk követné a debreceniek példáját, és könyvalakban megjelentetné évi összefoglaló jelentését.

A második rész a gyakorlati könyvtári munkához szorosan kapcsolódó bibliográfiai és könyvtártani kérdésekkel foglalkozik. Csűrny István *Kutatói szükségletek és a bibliográfia* c. tanulmánya érdekes szempontokat vet fel a munkaeszköz jellegű bibliográfiai szerkesztését illetően. A kérdés egyik oldala: az ajánló bibliográfiák szerkesztési elveinek alkalmazása a munkaeszköz jellegű bibliográfiai szerkesztésében. A tanulmány (az ajánló bibliográfiai egyik módszertani elvét alkalmazva) rámutat, hogy a módszereknek mindig igazodniuk kell a feladatokhoz. Ebben az esetben a kutatást, a tudományos munkát kell segítenie a bibliográfiának. Kompromisszumot ajánl a nevelő hatású és a csak kutatást szolgáló bibliográfiai rendezési elvei között. Külön kiemeli a pártosság elvét.

Érdekes módon világítja meg a kérdés másik oldalát: milyen tartalmi és formai megoldásokat ajánlanak a bibliográfiát használó kutatók, szakemberek? Sok szempontú kérdőívet küldött szét, s a válaszokból, ezek összevetéséből szűrte le meggondolkoztató elveket a szerkesztésre vonatkozólag. Nem mondja ki az utolsó szót, de komoly kezdeményezés a megnyugtató megoldásra.

Módis László tanulmánya is bibliográfiai problémát tárgyal: *A tiszántúli bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdései*. A tanulmány jóval nagyobb anyaggal foglalkozik, mint amennyit a cím jelez, de úgy véljük, túl sokat markolt. A tiszántúli tájbibliográfia kérdéséből indul ki, de már a második fejezet „A bibliográfia néhány alapvető kérdése”-t tárgyalja, kezdve a bibliográfia fogalmának meghatározásával. Sommásan intézi el az eddigi bibliográfiai szakkönyveket. A következő részben a magyar bibliográfia történetén fut végig, és a jelenlegi feladatokat elemzi. A történeti rész — nagyobbára tudott és másutt mélyebben tárgyalt dolgok — nagyobb terjedelmű, mint maga a tervezet. A tervezetben sok érdekes javaslatot és új szempontot találunk, de nagyon is vitatható a tájbibliográfiai összekapcsolása a magyar „törzsbibliográfia” elkészítésének kérdésével. Egyes megállapításaival nem lehet egyetérteni, de a tanulmány, mint vitacikk elérte célját.

Kovács Máté alapos tanulmánya: *Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban*, a magyar könyvtárügy és könyvtárpolitika első szakaszának (1945—1954) elemzését adja és alapot ad a további tervezéshez. Megállapítja, hogy könyvtáraink az utolsó 10 év alatt „a legszélesebb tömeghatású művelődési eszközeink és lehetőségeink sorába fejlődtek fel.” Statisztikai adatok tükrében mutatja meg ezt az imponáns fejlődést, de mindenütt rámutat, hogy ez csak a kezdet. Az első szakaszban részint spontán, részint a lehetőségekhez képest alakult a fejlődés, nem irányította egységes, összehangolt terv. Ennek az eljövendő tervnek érdekében méri fel a jelenlegi helyzetet, vizsgálja társadalmunk mai könyvtári igényeit. Ez és a várható szükséges fejlődés megvizsgálása, a fejlesz-

tési tervhez szükséges mutatószámok megalkotása szolgálhat a jövőbeli tervezés alapjául. Ez a tanulmány bizonyára jelentős mértékben fog hozzájárulni, hogy a második öt éves tervben könyvtáraink még jobban betölthessék művelődéspolitikai szerepüket.

MALLER Sándor dolgozata a könyvtárak együttműködésével foglalkozik. Szépen átgondolt, szervesen felépített munka. Elemzi az együttműködés jelentőségét mind hazai, mind világviszonylatban. Majd a tárgyi és személyi lehetőségeket tárgyalja. A bibliográfiákkal mint a könyvtárközi együttműködés legfontosabb segédeszközeivel foglalkozik. Sorra veszi a nemzeti, szak- és világbibliográfiákat és központi címjegyzékeket, és megvizsgálja szerepüket az együttműködés szempontjából. A helyes, az együttműködéssel számoló könyvtárgyarapítást veszi azután sorra, és az ezzel szorosan összefüggő központi feldolgozást, cserét és könyvtárközi letéti központokat. Elemzi a könyvtárközi köleson-zések módszereit mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban.

A tárgyi lehetőségek után áttér az együttműködés személyi lehetőségeire. Igen figyelemreméltók javaslatai a módszertani együttműködés és tapasztalatsere megjavítására. Gondol az egyetemi könyvtárak és az intézetek kapcsolataira, s ismerteti a nemzetközi könyvtári szervezeteket. Végül leszűrve a kínálókövetkeztetéseket, javaslatait pontokba foglalja.

VARGA László szakkatalógus-szemléje nemcsak a debreceniek, de más tudományos könyvtárak szakozói számára is igen tanulságos. Rövid vázlatát adja a könyvtár ETO-n alapuló szakozási rendszerének és gyakorlatának, majd módszeresen, pontról pontra végigvezet a katalóguson. Elemzi sajátosságait, amelyek a helyi szokások alkalmazásaként a használatra előnyösek vagy hátrányosak. A szépirodalmi anyag szakozásában tér el leginkább az általános gyakorlattól. Itt az időjelzetek, a félszázadnyi korszakolás alkalmazása nem hisszük, hogy lelkesedést váltana ki más könyvtárak szakozóiból. A másik szembeötlő különösség, hogy nem írják ki a szerző (szépirodalom) teljes vezetéknevét, csak kezdőbetűit. Hogyan lehet így elválasztani MÓRICZ, MIKSZÁTH, MÓRA stb. regényeit? Ezekre a kérdésekre nem kaptunk választ, pedig bizonyára sok szakozót érdekelne. A katalógusszemle így is érdekes, és felhívja a katalógusserkesztők figyelmét a hasonló felmérésekre.

A következő tanulmány már az *Évkönyv* harmadik részéhez, a könyv- és könyvtártörténeti részhez tartozik. SARKADY Ida dolgozata: *A debreceni (nagy) könyvtárak tíz éve 1944–1954* elmarad a többi tanulmány tudományos igényű feldolgozásától. Alig tíz oldalon vállalkozik egy hosszú és nagyarányú fejlődés bemutatására. Természetes, hogy nem sikerül. Dolgozata tele van adatokkal, de ezek tartalmi elemzése hiányzik.

MÓDIS László terjedelmes közleménye a Debreceni Egyetemi Könyvtár történeti adatait sorakoztatja fel. Hatalmas anyagot gyűjtött egybe a könyvtár létesítésére és a Könyvtári Bizottság (1914–1944) munkájára vonatkozólag. Nemesak felsorolja, hanem magyarázza és értékeli is a dokumentumokat, a közléssel párhuzamosan vázlatos történetét is adja a könyvtárnak.

A debreceni időszaki sajtó 1849–1867 címmel EMBER Ernő ír a BACH-korszak sajtóviszonyairól. A dolgot előtanulmánynak nevezi egy nagyobb lélegzetű munkához, amelyben a debreceni sajtócenzúra történetét fogja feldolgozni. De a dolgot önmagában is kerek egész, s számot tarthat az érdeklődésre.

Igényes könyvtörténeti munka BERTÓK Lajosé, ifj. KÖLESÉRI Sámuel könyvhagyatékáról. Egy szép és a maga korában tekintélyes nagyságú magyar könyvtár képét rekonstruálja sok adattal és szeretettel. Mellékesen megrajzolja KÖLESÉRI, az érdekes sorsú és könyvszerető ember portréját.

Érdekes a témája FUTALA Tibor nyomdászattörténeti vázlatának: *A 16. századi magyar nyomdászat kérdései*. Bizonyos mértékben úttörő kísérlet. Először próbálja

marxista szempontból, a társadalmi vonatkozások felől feldolgozni a hazai nyomdászat történetét a nyomtatás második századában. Kísérleti jellegéből fakad egyoldalúsága, de helyesen mondja, hogy a teljes igényű feldolgozás csakis az ipar-, művészet- és társadalomtörténet vizsgálati módszereinek szintéziséből fakadhat.

Az ismertető könyvtártudományi irodalmunk jelentős tényének summázhatja a kötetet. A benne foglalt dolgozatok, talán egy kivételével, mind nyereségei szakirodalmunknak. S ami nagyon örvendetes, majd minden dolgozat csak része, előmunkálata egy átfogóbb, készülő munkának. Meggyőződéssel állíthatjuk, hogy jobb papírt és nyomdát érdemelt volna a kötet. A sokszorosítás éppen nem ösztönöz szükséztávúságra, és kisebb pongyolaságokat is megenged — az ebből fakadó szépséghibák az *Évkönyv* kinyomatása során talán elmaradtak volna.

BERECZKY LÁSZLÓ

Nagy magyar elbeszélők. Ajánló könyvismertetések a szépirodalom tanulmányozásához. Összeállította az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Budapest 1955, Országos Széchényi Könyvtár, 143 l. (*A mi íróink* 5. sz.)

Új műfaj született szemünk láttára: az ajánló bibliográfia. E műfaj egyik furesának tetsző tulajdonsága az, hogy ahány, annyiféle: az egyszerű emlékeztető könyvjegyzéktől az alaposan átgondolt és valamilyen célszerű rendszerbe foglalt könyvismertetésig számos fajtáját ismerjük.

Az ajánló bibliográfiának több célja van egyszerre: egyebek közt segédkönyv a könyvtáros kezében, tájékoztató könyvecske az olvasó, az irodalommal ismerkedő kezében. Sajátos céljai hozzák létre sajátos formáit s művelésének különös nehézségeit. A jó ajánló bibliográfia mindenekelőtt pontos, megbízható könyv- és cikkjegyzék a könyvtáros és az olvasó használatára, de ugyanakkor reklámkönyvecske is, amely olvasásra igyekszik csábítani a még nem olvasókat; aki pedig már rákapott az életnek erre a legnemesebb és leghasznosabb szenvedélyére, azt az olvasnivalók rengetegében eligazítja, rendszeres és módszeres olvasásra szoktatja; neveli az olvasó ízlését, növeli kívánságát az igazi, magasrendű szépirodalom megismerésére. A feladat tehát nem könnyű: megoldásához sokrétű tudás és széleskörű tájékozottság szükséges. Ezért veszi az ember olyan érdeklődéssel kezébe az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztályának legújabb kiadványát, a *Nagy magyar elbeszélőket*, mely első átlapozásakor elárulja, hogy új kísérlet született az ajánló bibliográfia műfajában.

Ez a könyvecske *A mi íróink* című sorozat legújabb, ötödik darabja; a kiadványt D. SZEMZŐ Piroska szerkesztette. A sorozat eddigi tagjai is bátran állhattak a könyvtáros vagy az olvasó bírálata elé: jól szerkesztett kiadvány volt valamennyi. Ez a legújabb azonban jelentős tágitása az ajánló bibliográfia műfaji határainak. Nem elégedett meg a bibliográfiai és az annotáció-szerű tájékoztatással, vagy az annyira haszontalan tartalmi ismertetéssel; ennél lényegesen többre vállalkozott: az író-t. művészi és emberi mivoltában mutatja be, s nemcsak ismertet, hanem mindjárt értékeli is; mindezt röviden és találóan, az életrajz és a bibliográfia adatainak keretébe illesztve.

A könyvecske elején útmutató tájékoztató a kötet céljáról és afelől, kiket és miért választott a szerkesztő ismertetésre. A névsor ragyogó: TOLNAI Lajostól GELLÉRI Andor Endréig a magyar novellairodalomnak csaknem minden jelentős művelőjét megtaláljuk a tizenhárom név között. MIKSZÁTH, BRÓDY és MÓRICZ hiányzik közülük; ők majd külön-külön könyveskét kapnak. Nem tudom, a terjedelem mennyire volt korlátozott, de teljesebb és színesebb lett volna a névsor, ha nem marad ki belőle PAPP Dániel, GOZSDU, a két CHOLNOKY, LOVIK, TÖRÖK Gyula. A szerkesztő könnyen válaszolhat e megjegyzésre: e kitűnő novellisták művei manapság csaknem teljesen hozzáférhetetlenek, minek akkor ajánlani őket? Ime az új lehetőség: az ajánló bibliográfia ismét

tágíthatja műfaji határait — a kiadónak is ajánlhat kiadásra szerzőt vagy művet, nemcsak az olvasónak olvasásra.

A tizenhárom fejezet tizenhárom író-t mutat be. Minden fejezet három részre tagozódik: 1. életrajz; 2. az író világnézete és eszméi; 3. az író művészi alkata és a mű. Az életrajz, a mű elemzése, az író világnézetének áttekintése egy-egy önvallomás, egy-egy levél vagy önéletrajzi részlet alapján íródott. Ez érdekessé és színessé teszi a könyvecskét, hogy a jó ízléssel megválasztott fényképekről és faksimilékről ne is beszéljünk.

Az értékelések általában realisak, bár — például — TÖMÖRKÉNY könyv alapján nagyobb-nak látszik, mint amilyen valójában volt, s ez bizonyos mértékig TOLNAIRA is áll. A bibliográfiai rész szerencsésen a legfontosabb tanulmányokat sorolja fel. Arra azonban nem mindig gondolt a szerkesztő, hogy az ajánlott tanulmány korlóképpen hozzáférhető is legyen. Álljon itt erről két példa: a szerkesztő idézi SCHÖPFLINnek a *Husadik Században* megjelent Eötvös Károlyról szóló tanulmányát. A *Husadik Század* aligha található meg falun, de még kisebb városban sem. A szerkesztő idézhette volna SCHÖPFLIN tanulmánykötetét is, mert abban is megjelent ez az írás, s ez a kötet a megyei könyvtárakban bizonyára fellelhető. Méginkább áll ez NÉMETH Lászlónak PAP Károlyról szóló tanulmányára, melynek leelőhelyét a szerkesztő a *Nyugat* 1931-es évfolyamában jelöli meg. A *Nyugat* — egy-két nagyvárosi könyvtárat vagy nagyobb magángyűjteményt kivéve — bizonyára sehol sincs meg vidéken, s így a tanulmányt hiába idézte. Helyesebben tette volna, ha NÉMETHnek ismert és elterjedt tanulmánykötetét idézi, melyben a PAP Károlyról szóló írás is megjelent.

A gyors munka okozta talán, hogy itt-ott zavaró pongyolaságok is kerültek a kötetbe. Ilyenekre gondolok (mindjárt a 3. lapon): „... Tolnai elsőnek ismerte fel, hogy az irodalom a nép életétől nem független jelenség és ennél fogva a társadalomban gyökerezik.” Ez így természetesen nem igaz, hiszen TOLNAI előtt ezt többen is észrevették, és éppen TOLNAI egyik nagykorösi tanára, ARANY János, volt e jelentős esztétikai tanítás legnagyobb és leghívebb szószólója.

A másik, stílust illető megjegyzés már inkább csak akadémikuskodás: a *lap* és az *oldal* következetlen, pontosabban különös következetességű használatát kifogásolom. A könyvtáros mindig jól használja: a bibliográfiai rész kivétel nélkül *lap*-ot ír; a tanulmányíró mindig rosszul használja: *lap* helyett elszántan *oldal*-t ír, mintha feleselni akarna a könyvtárosok helyes nyelvi fegyelmével.

BELIA GYÖRGY

Directory of Photocopying and Microcopying Services. Second and revised edition. (Prepared by the International Federation for Documentation under the auspices of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Publ. 278.) The Hague, 1955. 50 p.

A fényképmásoló és mikromásoló szolgálatok ismertetőjének bővített kiadása képet ad arról a fejlődésről, ami az első kiadás megjelenése óta eltelt 5 év alatt a könyvtári fényképezés terén világszerte bekövetkezett. A nemrég megjelent kiadvány 84 országból közel 200 könyvtári, levéltári vagy egyéb, reprodukciós munkát vállaló szolgálatot ismertet, s ugyanannyi tájékoztató intézetet említ meg; nem sorolja fel a kevésbé jelentős, egy-egy intézmény vagy ország szélesebbkörű használatára létesült fotolaboratóriumokat, csupán azok adatait közli, melyek külföld számára is végeznek munkát, vagy nemzetközi érdeklődésre is igényt tarthatnak. Az egyes intézetekkel kapcsolatban tájékoztat a reprodukáló szolgálatok jellegéről, a reprodukciók formáiról és költségeiről, a mikrokönyv-gyűjteményekről és azok kiadott katalógusairól stb.

A jegyzék angol nyelven, országok szerinti csoportosításban ismerteti a tájékoztató vagy reprodukciós munkát is végző intézeteket. Ezek között négy magyar intézet

szerepel : a Levéltárak Országos Központja (Országos Levéltár), az Országos Műszaki Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár mikromásoló szolgálata és mikrofilm-gyűjteménye.

A bevezető fejezetek három nyelven tájékoztatnak a mikromásolatok és fénykép-másolatok különféle típusairól s azokkal kapcsolatban az International Organization for Standardization által ajánlott szabvány-méretekről, valamint az UNESCO-couponok fizetési rendszeréről s a dokumentfényképezés szerzői jogi kérdéseiről. Ez a bevezetés hasznos útbaigazításokat nyújt a reprodukciók megrendelői számára, ugyanakkor azonban nem ad határozott választ a szerzői és kiadói jogszabályok kérdésében, mivel ezekre nézve — akár csak a fényképreprodukciók költségeinek megállapítása és kifizetése tekintetében — a különféle országok és intézetek nem foglalnak el egységes álláspontot. A szerzői és kiadói joggal kapcsolatos nézetek között az a vélemény látszik legelfogadhatóbbnak, mely szerint a dokumentumok másolatának egy példányban, nem üzleti célból történő készítése nem jelenti a kiadói vagy szerzői jogok megsértését. E jogszabályok széleskörű, nemzetközi érvényű szabályozásán jelenleg az UNESCO egyik bizottsága fáradozik.

Ez a FID-kiadvány bizonyára elősegíti a rendszeres mikrofilm-cserekapcsolatok megteremtését.

TÓKÉS LÁSZLÓ

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllösy Károly

A kézirat érkezett: 1955. XII. 21. — Pédányszám: 1.000 — Terjedelem: 8¹/₂ (A/5) ív

Akadémia nyomda, V., Gerlőczy utca 2. — 38.482/56 — Felelős vezető: Puskás Ferenc